

Soome-ugri sõlmed

2012

Fenno-Ugria
2013

Raamatu väljaandmist toetasid hõimurahvaste programm ja Eesti Kultuurkapital

Toimetaja Üve Maloverjan
Kujundaja Ege Täskin

Esikaanel:
Veelinnukujutus, esiajalooline kaljuraiend Äänisjärve idakaldalt
Bessov Nosi neemelt. Foto: Loit Jõekalda

© MTÜ Fenno-Ugria Asutus
www.fennougria.ee

AS Atlex
Kivi 23, Tartu, 51009
Tel 734 9099, Faks 734 8915
atlex@atlex.ee, www.atlex.ee

ISSN 2228-1894

Sisukord

- 5 Viia-Kadi Raudalainen. Saateks

Hõimupäeva konverents „Me hoiame nõnda ühte”

- 7 Eero Medijainen. Hõimuliikumise poliitilised ja diplomaatilised piirid 1920.–1930. aastatel
- 14 Andres Bereczki. Ungari ja soome-ugri koostöö
- 20 Valts Ernštreits. Hõimurahvaste koostöö juhtprojekt: liivlased
- 25 Indrek Jääts. Nõukogude rahvuspoliitika vepslaste suhtes 1920.–1930. aastail
- 30 Juri Kilin. Karjala küsimus kui nõukogude riigi ja Soome vaheliste suhete probleem aastatel 1918–1941
- 37 Seppo Lallukka. Bolševike rahvuspoliitilised suundumused ja nende täideviimine Permikomis 1920.–1930. aastatel
- 43 Vladimir Abramov. Poliitiline ja kultuuriline olukord Mordva autonoomias 1930. aastatel

Soome-ugri liikumine

- 52 Soome-ugri maailmakongressid 1992–2012
- 54 Mart Nutt: soome-ugri maailmakongress jäi veidi õõnsaks. Intervjuu
- 60 Soome-ugri rahvaste 6. maailmakongressi resolutsioon
- 62 Oliver Loode. MAFUN aastal 2012: teel tõsiseltvõetavuse poole
- 69 Madis Tuuder. Üliõpilaskonverents IFUSCO väisas Tartut
- 71 Markus Juutinen. Soome noored sugulasrahvaste sõbrad tegutsevad vabaihenduses ja ülikoolis

Maad ja rahvad

- 75 Natalia Abrosimova, Natalia Ermakov: mordvalaste tuhat aastat Venemaal ja ersad Eestis. Intervjuu
- 81 Miikul Pahomov. Lüüdid – tunnustamata soome-ugri rahvas
- 87 Jaak Prozes. Mari rahvusorganisatsiooni nõudmised aastatel 1992 ja 2012

Keel ja kirjandus

- 94 Kristiina Praakli, Kadri Koreinik. Soome-ugri keeled on ELDIA luubi all
- 103 Urmas Bereczki. Konverents väikerahvaste keeltest tõi esile varjatud seosed
- 105 Sven-Erik Soosaar. Soome-ugri keeled ja eesti etümoloogiasõnaraamat
- 107 Arvo Valton. Soome-ugri rahvad võtku tagasi oma nimed
- 109 Soome-ugri rahvaste proosa jõudis eesti lugejate ette. Intervjuud

Ekspeditsioonid ja reisid

- 113 Heiko Kruusi. Looduse Omnibuss vastas Karjala kutsele
- 121 Svetlana Karm, Piret Koosa. Eesti Rahva Muuseum käis Marimaal välitöödel
- 127 Art Leete, Piret Koosa. Kevadel ja suvel Komimaal
- 137 Krõõt Liivak. Küläs Komi rahvusraamatukogul
- 140 Indrek Jääts. Märkmeid konverentsireisilt Kudõmkari
- 143 Eha Viluoja. Fenno-Ugria jututuba: Sugrierroriga Saranskis

Varia

- 154 Veelinnurahva rahastu stipendiaat Leanne Barbo
- 156 MTÜ Fenno-Ugria Asutuse tööd ja tegemised 2012
- 160 Tähistagem hõimupäeva!

Saateks

Juba teist korda ilmuvad kokkuvõtted soome-ugri rahvastega seotud sündmustest ja ettevõtmistest MTÜ Fenno-Ugria Asutuse välja antavas aastaraamatus „Soome-ugri sõlmed”. Kogumiku eesmärgiks on tutvustada ja väärtustada Fenno-Ugria ning koostööpartnerite soome-ugri uuringuid ja muid tegemisi ning pakuda mitmekülgset lugemist nii erialainimesele kui ka asjaarmastajale.

Fenno-Ugria jaoks on aasta kõrghetkeks oktoobri kolmandal laupäeval tähistatav hõimupäev, mis sai 2011. aastal riiklikuks tähtpäevaks. Hõimupäevade nime all peetakse Fenno-Ugria eestvedamisel oktoobrikuus aga juba üle kahekümne aasta festivali, kus laiemal üldsusel on kontsertidel, näitustel ja teemaüritustel võimalus osa saada soome-ugri rahvaste kultuurist. Viimastel hõimupäevadel korraldab Fenno-Ugria ka teaduskonverentsi, mis oli pühendatud Eesti-Soome ja Eesti-Ungari vaimse koostöö konventsioonide sõlmimise 75. aastapäevale.

Hõimupäeval, 20. oktoobril 2012 rahvusraamatukogus peetud konverentsil kõlanud ettekannete publikatsioonid andsid sisu siinse aastaraamatu teaduslikule osale. Need vaatlevad peamiselt omariiklusega soome-ugri rahvaste – eestlaste, soomlaste ja ungarlaste – kultuuri- ja hariduskoostööd ning selle poliitilist tausta kahe maailmasõja vahelisel perioodil. Kuigi hõimuliikumise aated võisid sageli sattuda riikide poliitiliste sihtidega vastuollu, aitas omavaheline koostöö hoida ungarlaste, eestlaste ja soomlaste südames sümpaatiat sugulasrahvaste vastu ka läbi Teise maailmasõja järgsete keeruliste aastakümnete.

Teine osa ettekannetest annab ülevaate arengutest Venemaa soome-ugri rahvaste asualadel samal ajajärgul. Bolševike 1920. aastate rahvuspoliitika (*korenizatsija*) tekitas sealmail põlisrahvastes suuri lootusi, nähes ette territoriaalaautonoomiate loomist, mis pidanuks tagama kirjakeelte, koolivõrgu ning rahvuskultuuri arendamist, kuid päädis 1930. aastate teisel poolel ränkade repressioonide ning rahvusliku haritlaskonna täieliku hävitamisega.

Soome-ugri rahvaste ja hõimuliikumise jaoks oli 2012. aasta eriline: septembri algul kogunes iga nelja aasta järel peetav soome-ugri rahvaste maailmakongress, mille ideeks on koostöö süvendamine rahvaste vahel ning ühise kultuuriteadvuse kasv. Sedapuhku Ungaris Balatoni järve ääres peetud ning keelte ja rahvaste püsijäämisele keskendunud 6. maailmakongressil tekkis paljude rahvaste esindajatel küsimus, kas kongressi praegune vorm õigustab end ning mida peaks nii sisuliselt kui ka korralduslikult ette võtma, et see oleks demokraatlik, läbipaistev ning elujõuline rahvafoorum, mitte võimumeeste välja valitud tegelaste formaalne kohtumispaik.

On rõõm tõdeda, et soome-ugri noorteliikumine on taas hoogustumas. Soome-ugri noorteorganisatsioonide ühendus MAFUN tegutseb ÜRO põlisrahvaste assamblees ning noorte kodanikuaktiivsuse kasvatamisel. Noorte algatuseks on ka soome-ugri kultuuripealinnade liikumine. Aastaraamatu eri peatükkides saame tuttavaks mitme Eestis tudeeriva või töötava soome-ugri haritlasega: nad

kommenteerivad oma kodumaa sündmusi ning jagavad soovitusi eesti keeles ilmunud komi, udmurdi ja mari proosavalimike lugemiseks.

Omaette osa kogumikust moodustavad reisiülevaated. Fenno-Ugria ja Looduse Omnibussi suvine avastusreis viis 2012. aastal Valge mere Karjala runoküladesse, kust on kogutud valdav osa rahvuseepose „Kalevala” algainesest, seal edasi Solovetsi saartele ning seejärel Sortavalasse, kaasa elama 1935. aastal katkenud laulupidude traditsiooni taastamisele. Ekspeditsiooni muutsid kordumatuks kogemuseks vahetud jutuajamised Karjala inimestega, kes kõige kiuste hääbumisohus küladel hinge sees hoiavad, kohtumine ettevõtlike kolleegidega soomlaste Juminkeko fondist, kes on Karjala traditsioonilise elu säilitamiseks tõhusaid projekte käivitunud, ning põhjalikud ettekanded uurijatelt ja muuseumitöötajatelt.

Kui laiale huviliste ringile mõeldud retke muljed põhinevad vaid põgusatel kogemustel, siis etnograafid ja kultuuriuurijad pühendavad tunduvalt rohkem aega kohalikku elulaadi süüvimisele. Kuna Eesti Rahva Muuseum on asunud oma uue hoone jaoks ette valmistama soome-ugri püsiekspositsiooni, on tihenened ka teadurite välitööreisid soome-ugri aladele. Nemad kirjeldavad, millised on olnud tööpäevad ja juhtumised Komi- ja Marimaal. Keeleteadlased on aga kirjutanud põhjaliku ülevaate rahvusvahelisest vähemuskeelte projektist ELDIA, mille raames selgitati ka soome-ugri keelte hetkeseisundit.

Eesti Keele instituudi pikaajalise töö tulemusena valmis 2012. aastal „Eesti etimoloogiasõnaraamat”, mis aitab orienteeruda meie sõnavara päritolus ja toetab nii viisi sugulasrahvastega tegelevate inimeste tegevust. Konkreetsete näidete kaudu võib lugeja ise veenduda meie emakeele tüvevara uurali ja soome-ugri päritolus. Üheks selliseks ühissõnaks on ka kogumiku pealkirjaks valitud sõna *sõlmed*. Seega peaksid väljaande pealkirjast „Soome-ugri sõlmed” kenasti aru saama nii läänemeresoome rahvad kui ka ersad ja mokšad. Ungarikeelne *csomó* on ehk kirjapildilt pisut erinev, ent tähendab ikka sõlme ning peale selle kogumit ja hulka. Märksõna *sõlmed* all on veel üks huvitav sõna – *sõltus* –, milleks on kinnituspael või -nöör, hiljem on sellest kirjakeelde tuletatud tegusõna *sõltuma*. Ning eks see soome-ugri hõimurahvastega tegelemine vist üks isemoodi sõltus olegi. Kord sellega tutvust teinud, on sinasõprus sõlmitud ja selle kütkest valla ei pääse.

Südamlük tänu autoritele ja kaastöölistele meeldiva koostöö eest. Suur aitäh kolleegidele Fenno-Ugriast – eeskätt toimetaja Üve Maloverjanile, kes on ka teinud valdava osa tõlketööst, ning Jaak Prozesele asjatundlike tähelepanekute eest. Meie headeks koostööpartneriteks on kujunenud kirjastuse Atlex töötajad, kelle järjekindlusel on tänuväärne roll „Soome-ugri sõlmede” valmimisel. Suureks abiks on olnud Fenno-Ugria Asutuse juhatuse liikmete ja teistegi mõttekaaslaste ideed. Täname hõimurahvaste programmi ning rahvakultuuri sihtkapitali nõukogusid ja kultuuriministeriumi komisjoni, kes on pidanud vajalikuks „Soome-ugri sõlmede” väljaandmist rahaliselt toetada.

Kadi Raudalainen, MTÜ Fenno-Ugria Asutuse juhataja

Hõimuliikumise poliitilised ja diplomaatilised piirid 1920.–1930. aastatel

Eero Medijainen

Üsna ainulaadsena Euroopas on Eestis viimastel aegadel sagenenud katsed määratleda rahvusteadust. See toimub riiklikul (ehk rahvuslikul) tasemel poliitiliste määratluste ning otsustena nn rahvuslikes-riiklikes huvides. Sel juhul kuulub rahvusteadus samasse ritta nagu rukkilill, suitsupääsuke, räim, rahvuslipp või isegi rahvusmõte.¹ Neile sümbolitele on antud teatud määral, kuigi vaid kaudselt, moraalne-õiguslik turve riigivõimu autoriteedi najal. Uudse nähtusena näib samasse ritta ulatuvat rahvusprofessorite määratlemine Tartu ülikoolis aastatel 2011–2012.

Kuigi Riigikogu otsusega peetakse Eestis kõige olulisemateks teadusteks info- tehnoloogiat, biomeditsiini ja materjaliteadusi, on nüüdseks ühtlasi omapärase reservaadina loodud kümme rahvusprofessori. Otsustav kriteerium oli seejuures üsna ebamäärane *genius loci* ehk mingi spetsiifilise, mäluga täidetud koha (Eesti) mõiste, mida võis(id) täita vaid sama uduse tausta ja õigustusega „sinivereline(sed)”.

Rahvusprofessoride määratlemisel ei arutatud küsimust, kas rahvusteadus ei peaks mitte olema igasugune teadus, mis on seotud selle *genius loci* ehk kohavaimuga, aga mis ühtlasi annaks oma panuse ka maailma (või vähemalt Euroopa) teaduse varasalve. Veel lihtsamalt lähenedes – kas rahvusprofessor ei peaks mitte vastama kõige üldisematele ootustele ja täitma nõudeid, mida esitatakse tavalistele ülikoolide professoritele?

Ajalugu paigutatakse enamasti rahvusteaduste hulka, vähemalt see osa ajaloo- st, mis seostub üld- või kohanimega Eesti (eesti), nagu ka keel, kunst, arheoloogia, etnoloogia jm. Sellest näib piisavat, et õigustada ühtlasi nimetusi „rahvuslik teadus”, „rahvuslik professor” jms. Kuigi pole kahtlust, et rahvusteadus ja rahvuslik teadus pole tegelikult sünonüümid.

Ühtlasi õigustab see kaudselt ammugi kulunud ja kadumas olevat mõtteviisi, et Eesti ajalugu on (kui Hegelilt laenata) liikumine teadvustamatust olekust teadlikkuseni ehk siis seaduspärane ja paratamatu areng täiusliku enesetunnetuse poole. Lähtutakse eeldusest, et ammusest aegadest oli olemas eestlaste teadvustamata ja väljaütle mata jäänud tahe saada iseseisvaks ja suveräänseks. 19.–20. sajandi kontekstis kasvas sellest välja soov saada iseseisvaks riigiks. Nii on rahvuse ajalugu ühtlasi riikluse ajalugu, ehk kõik see, mis aitas kaasa riikliku iseseisvuse saavutamisele. Riikluse arengu all ei pea ma silmas mitte ainult poliitiliste, vaid ka majanduslike ja eriti kultuuriliste (vaimsete) suhete arenemist.

¹ Urmas Sutrop. Kuidas me mõistame rahvusteadust? Akadeemia 7, 2012, lk 1155–1177.

Viimasel aastakümnel on küll riikluse tasandil lisandunud näiliselt samuti ammune soov või paratamatu tõsiasi, et me kuulume ühtlasi Euroopasse. Õigemini oleme sinna alati kuulunud, see ongi olnud meie teadlikuks saamine, enesetunnetuse realiseerumine. Kõik see, mis soodustas mainitud rahvusliku tahte realiseerimist, on hea ja progressiivne, ning see, mis takistas – negatiivne ja paheline.

Tegemist näib olevat objektiivse protsessiga, mille olulisemaid arengujärke peamegi Eesti ajalugu õppides omandama. Materiaalsete stiimulite kõrval näib see ikka veel olevat siduv idee, mis ühendab Eesti ajaloo narratiivi loojaid. Me oleme küll objektiivse ajaloolise tõe otsijad, vähemalt sellele lähenejad, aga „hea” ning „paha” mõisted ehk suhtumised ja eelarvamused on sellesse otsingusse samuti juba automaatselt, paratamatult ehk objektiivselt lülitatud. Humanitaarteadused ei taha leppida tõsiasjaga, et nad pole see päris teadus. Neile sunnitakse aga selliseid võrdlusi peale võimuvõitluse kaudu, mida esineb peale poliitika ka teaduselus, seejuures piiratud ressurssidega Eestis eriti teravalt.

21. sajandi alguses Euroopa Liidu (EL) üle peetud debati ajal leidsid nii poolt kui ka vastuargumenteerijad tuge „meie” ehk siis eestlaste või koguni eestimaalaste ajaloolisest mälust. Ühelt poolt kinnitasid ELi eitajad, et meie ajalooline mälu ei lase uskuda ELi-taoliste struktuuride püsivusse. Teiselt poolt leidsid liidu pooldajad, et meie oleme paremas seisus kui paljud Lääne-Euroopa rahvad, kelle ajalooline mälu on küllalt ähmastunud, et mitte enam teada, mis on nende rahvuslikud huvid.² Mäluga rahvastelt, kelle hulka kuulusid siis eestlased või laiemas mõttes eestimaalased, eeldati mõistmist, et meie iseseisvuse üheks garantiiks on vastastikune koostöö riikide ühenduses.³

Oletagem aga korraks, et kollektiivset ajalooteadvust ja isegi kollektiivset ajaloolist mälu polegi olemas. Et see on vaid väljend, mida saab vabalt asendada teiste sõnadega. Siis muutuks mõttetuks nimetada mõnesid arhiive, muuseume ja muid institutsioone mäluasutusteks, piisaks nende traditsioonilistest nimetustest. Sel juhul ei peaks me ka otsima ühest, objektiivset, tõesel teadmist ajaloost kui protsessist, mida sellisena pole olemas.

Olemas on küll erinevad arusaamad, erinevad tõed ja arvamused, erinevad väärtused, on mitmeperspektiivne ajalugu. Eriarvamusi võib esineda kõikides kogukondades alates perekonnast ja lõpetades mingi globaalse entiteediga. Erinevuste ja mitmekesisuse olemasolu võib soovi korral nimetada paljuotsitud ajalooliseks tõeks endaks. Seda näeme iga päev kõikjal, kus inimesed ja institutsioonid ning riigid üksteisega kokku puutuvad, alates perekonnast ja koolist kuni Riigikogu, Euroopa ühisinstitutsioonide ja ÜROni välja.

Selline on ühiskond olnud ka varem – minevikus ehk ajaloos. Mis muidugi ei tähenda, et me ei suuda üsna detailselt tunnetada ja kirjeldada mingit ajaloolist sündmust, konkreetset protsessi, perioodi, nähtust, isikut jms ehk läheneda sellele objektiivselt või tõeselt, toetudes meie käsutada olevatele allikatele.

---

² Toomas Henrik Ilves. Eesti välispoliitika minevik, olevik ja tulevik. Aulaloeng 30. aprillil 1998.

³ Arnold Rüütel. Esinemine Riigikogus 8. septembril 2003.

Praegu soovin aga eeskätt küsida: kas ja kuidas hõimuliikumine toetab iseisva riigi loomist ning arengut? Veelgi konkreetsemalt peatuksin teemal, milline oli hõimuliikumise ja riikluse suhe 20. sajandi alguses. Selge, et niisugusele küsimusele pole lihtne lühidalt vastata. Kas või sellepärast, et riigi olemust ja tähendust mõistetakse mitmeti. Antud juhul lähtun riigi laiemast mõistest. Nimelt võib riik tähendada sotsiaalset kooslust, inimeste ühtekuulumist. Riikide kõrval on viimase paari sajandi jooksul aga veel kiiremini kasvanud mõnede teiste oluliste tegurite roll. Neist tuntumad on rahvusvahelised institutsioonid ja organisatsioonid. Paljud neist on riikide või riike esindavate valitsuste rajatud. Selliseid võiks nimetada valitsuste- või ka riikidevahelisteks. Veelgi kiiremini on aga kasvanud mitteriiklike organisatsioonide, institutsioonide, liikumiste jms arv, mille loomist riigid otseselt ei toeta või vähemalt ei tunnista seda avalikult.

Kuhu paigutada hõimuliikumine kui nähtus, kuidas see oli ja on seotud Eesti riigiga? Püüdes siinkohal jätkata mõnevõrra konkreetsemalt, tahaksin iseloomustada hõimuliikumist enne Teist maailmasõda ja vaadelda selle mõju Eesti riigile. Ma ei peatuks aga küsimusel, kuivõrd oli hõimuliikumine 20. sajandi esimesel poolel riiklik ja kuivõrd mitteriiklik (nüüdsel ajal pigem vabakondlik) liikumine või institutsioon. See aspekt nõuaks omaette analüüsi.

Keskendun vaid küsimusele, kuidas hõimuliikumine või ka lihtsalt teadmisel hõimukaaslaste olemasolust ning nende saatusest võisid mõjutada Eesti kohta rahvusvahelistes suhetes 20. sajandi esimesel poolel. Püüan olla veelgi täpsem: tahan kombata neid piire, kus hõimuliikumine ning riigi poliitilised ja diplomaatilised huvid kokku puutusid. Seegi on liiga lai valdkond, et kõike asjasse puutuvat vähegi põhjalikumalt käsitleda. Seepärast peatun vaid üksikutel momentidel, mis minu subjektiivsel arvamisel näivad olevat veel vähe uuritud küsimused. Vähe-malt pakuvad taolised momendid meie ajaloos erinevaid seletusvõimalusi.

Eesti riikluse alguse küsimuses – kas oma riigi loomisel oli olulisem Maapäeva otsus 15. novembrist 1917 või hoopis iseseisvusmanifesti avaldamine 23/24. veebruaril 1918 – on jõutud viigiseisu ehk järeldusele, et mõlemad olid olulised.⁴ Kuivõrd oli aga Eestile otseseks eeskujuks Soome iseseisvusmanifest? Tundub, et Soome ning isegi Ungari mõju Eesti poliitikute arusaamale riikluse arengust ei tohiks alahinnata. Selliseid mõjusid võis leida juba 19. sajandi keskpaigast alates. Kindlasti alates 1860. aastatest, ning need mõjud on olnud eripalgelised.

Allikate vähesuse või pealiskaudsuse tõttu ei tea me kindlalt, kui detailselt ja järjekindlalt arutati Eestis ja Soomes 19. sajandi plaane Suur-Soome idee realiseerimiseks. Võib oletada, et 1869. aasta I üldlalupeo ajal leiti Tartus, et tulevikus tuleks luua mingisugune Eesti ja Soome ühendus.⁵ Ilmselt kavandati sama juba

⁴ Ago Pajur. Die Geburt des estnischen Unabhängigkeitsmanifests 1918. Forschungen zur baltischen Geschichte I. Akadeemiline Ajalooselts, 2006, lk 136–163.

⁵ Marko Lehti. Fennomaanit Suomen silta rakentamassa. Faravid, Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys. Rovaniemi, 1995, lk 185–218.

Yrjö Koskineni viibimise ajal Eestis 1864. ja 1867. aastal. Tõenäoliselt piirdusid taolised jutud aga vaid üldiste loosungitega ja arutlustega keele, kultuuri ning ühise ajaloo teemadel. Suurimaks reaalseks tulemuseks jäi luuleline unistus Eesti-Soome sillast – sümbol, mis töötab tänini.

Ado Grenzstein eitas 1890. aastate lõpul iseseisva Eesti-Soome silla võimalikkust ning süüdistas mõningaid Eesti ajalehti Soome eeskuju liigses rõhutamises. Tema pidas silmas eeskätt Soome autonoomia liigset esiletõstmist. Tal oli tõepoolest õigus. Aastal 1906 valmis Eesti poliitiliste pagulaste algatusel esimene Eesti autonoomia seaduseelnõu, mis koostati Soome autonoomiat silmas pidades. Teiselt poolt aga süvendas see eeskuju illusoorset usku Venemaa demokratiseerimise võimalustesse. Julgen siinkohal siiski oletada, et Eesti poliitikute teadmised Soome autonoomias ning Ungari eristaatusest enne Esimest maailmasõda pidurdasid pigem nende endi jõudmist täieliku iseseisvuse idee ja konkreetsete plaanide juurde. Vene Riigiduuma Eesti ja Liivimaa aladelt valitud saadikud kuulusid nn föderalistide tööruhma, mis taotles Venemaa äärerahvastele laiemaid autonoomseid õigusi, aga kindlasti mitte omariikluse loomist.

1917. aasta lõpul võis Soomes eristada nii vasak- kui ka parempoolset vaadet lähitulevikule. Soome parempoolsed jõud jagunesid isegi veel kaheks selle alusel, kellele peaks kuuluma kõrgem võim – kas rajada vabariik või kuningriik? Eesti valikud olid 1918. aasta jooksul veelgi mitmekesisemad.⁶ Alates sellest, et Eesti-Soome ühise riigi (sobis nii vabariik kui ka kuningriik) kava esitati nii Soome valgetele kui ka punastele. Veel mitme kuu jooksul näis üheks sobivaks lahenduseks föderatsioon tulevase demokraatliku Venemaaga. Seda võimalust ei korratud mitte ainult lääneriikidele meeldimiseks. Tegemist oli reaalse alternatiiviga, millesse paljud uskusid. Isegi 1918. aasta lõpul, pärast lahingute algust edasiliikuva Punakaardi ning Eesti alal loodud rahvuslike väeüksuste vahel, esitati näiteks Pariisis algavale maailmasõda lõpetavale konverentsile dokumente, mis rääkisid pigem eestlaste soovist jätkata ikkagi ühises riigis Venemaaga. Nii sai näiteks Pariisi suunduv Ameerika Ühendriikide rahudelegatsioon kirja Ivan Narodnylt (Jaan Sibul), kes selgitas, et Eesti iseseisvuse väljakuulutamise oli vaid taktikaline võte ja rahva enamus soovib ikkagi kuuluda tulevikus Venemaa koosseisu.

Venemaa ja tema äärealade föderatiivse liidu võimalustesse usuti kas või seepärast, et Soome suutis edukalt oma autonoomiat arendada isegi monarhistliku Venemaa koosseisus. Miks ei pidanud eestlased siis uskuma, et neile võiks sama staatus sobida demokraatliku Venemaa koosseisus? Vene valgete kirju seltskond kaldus pigem tulevase konföderatiivse riigi poole, sama teed pooldasid ka Venemaal käivas kodusõjas peatselt ülekaalu saavutanud enamlased. Viimased olid esialgu siiski vastuvõtlikumad keelelis-kultuurilise autonoomia ideedele tulevase Venemaa loomisel.

---

⁶ Seppo Zetterberg. Suomi ja Viro 1917–1919: poliittiset suhteet syksystä 1917 reunavaltiopolitiikan alkuun. Helsinki, Suomen historiallinen seura, 1977.

Eesti esimesed diplomaadid seisid omapärase dilemma ees. Nad tajusid 1918. ja 1919. aastal Euroopas tegutsedes, et mõnedes lääneriikide pealinnades ei tervitatud hea meelega tihedat koostööd Saksa-sõbralikuna tunduva Soome ning Eesti vahel. Samal ajal olid Eestile aga eluliselt olulised soomlastest vabatahtlikud, kes Vabadussõtta appi ruttasid. Vabatahtlikega tegelesidki peamiselt hõimuliikumise aktivistid. Omaette teema oleks siinjuures küsimus, kas ja kuivõrd soomlastest vabatahtlikud saabusid Eesti Vabadussõtta hõimutunnetest ajendatuna ja kuivõrd innustusid nad lihtsalt seiklusjanust või soovist kergendada niimoodi Soome aktiivse osa Karjala alade liitmiseks.

Soome, Taani ja teiste riikide vabatahtlike saabumine Eestisse 1918. aasta lõpul ning 1919. aasta alguses lisas väga vajalikku enesekindlust, otsest materiaalselt ja poliitiliselt toetust rahvusvahelisel areenil. Võimalik küll, et enamik neist vabatahtlikest oli seikluseotsijaid, või tuldi siia pigem enamlaste vastu võitlemiseks ja mitte niivõrd Eesti aitamiseks. Nii või teisiti tõi Soome vabatahtlike saabumine kaasa hõimutunnete õitsengu Soome lahe mõlemal kaldal.

Ühtlasi kujunes aga hõimuliikumisest illusoorne vahend, mis koguni takistas olulisemate lepingute sõlmimist. Nii oodati 1920. aastate alguses Tallinnas kohekohe valmivat ühist kaitse- ehk liidulepingut Eesti ja Soome vahel. See jäi aga sõlmimata. Põhjuseks võis olla Eesti kartus järjekindlamat survet avaldada. Soomet survestades kardeti kahjustada muid ja sealhulgas eeskätt hõimuliikumisega seotud ettevõtmisi. Teiselt poolt andis niigi tihe hõimuliikumine omapärase õigustuse mõnedele Soome parempoolsetele ning eriti sealsele rootslaste parteile, kes olid tihedamate suhete vastu Eestiga. Ettekäändeks sobis arvamus, et kuna hõimusuhted olid niigi piisavalt tihedad, siis polnud vaja mingeid siduvaid lisalepinguid.

Veel keerulisem oluks eestlastel vastu võtta ungarlase Béla Kuni vahendust ja sõlmida Nõukogude Venemaaga vahele juba 1919. aasta kevadel. Eesti sellele algatusele ei vastanud. Võib vaid spekuloida, mis oleks võinud teistsuguse lahenduse puhul juhtuda. Vaevalt oleks rahualgatusega nõustumine tähendanud hõimuliikumise tõusu, kuigi Béla Kuni oli 1919. aastal küll paljude ungarlaste seas populaarne. Võimalik, et rahu Eesti ja Venemaa vahel oleks aidanud Béla Kunil Ungaris kauem võimul püsida, kas või seeläbi, et Moskva saanuks pühendada enam tähelepanu Kesk-Euroopale ning suunata sinna enam vajalikke ressursse. Samal ajal oleks see lühendanud eestlastele nii olulise Vabadussõja kestust ja kahandanud selle olulisust.

Teiselt poolt ei aidanud Béla Kuni ignoreerimine 1919. aasta kevadel ilmselt kuigi palju kaasa Eesti ja Ungari vahelise hõimuliikumise elavnemisele Miklós Horthy aegses Ungaris. Eestist sai küll 1920.–1930. aastatel paljude maailmasõja ja kodusõja keeristes Venemaale sattunud ungarlaste huvide peamisi toetajaid. Eesti saatkond Moskvas ja konsulaadid nõustusid kaitsma Venemaale jäänud ungarlaste huvisid ning see leidis äramärkimist ka Budapestis. Ilmselt soodustas see vastastikuste sõprusühingute loomist ning tegevust. Keele ja kultuuriga tegelevate inimeste vastastikune huvi tugines pisut ka varasematele traditsioonidele.

Kõige olulisemas jäid Eesti ja Ungari kahe maailmasõja vahel erinevasse ja vastandlikku leeri. Eesti oli sõdade tagajärjedega rahul ja püüdis saavutatud olukorda – *status quo'd* – Euroopas igati kindlustada. Seepärast võib öelda, et Eesti oli nn Versailles' süsteemi pooldaja, ehkki mitte selle aktiivne asutaja. Ungarit võis samal ajal pidada üheks kõige rahulolematumaks, kõige revanšistlikumaks riigiks Euroopas. 1920.–1930. aastate hõimuliikumine küll ühendas Eestit, Soomet ja Ungarit, aga laiemas kontekstis oli ühtsus pigem petlik.⁷ Mingitel hetkedel kujunes see Eestile isegi teatud määral ohtlikuks. Tegelikult jäid hõimuaated suhteliselt piiratuks, kui küsimuse alla seati reaalsed riikidevahelised suhted. Nii püüdsid mõned Eesti avaliku elu tegelased ja diplomaadid toetada karjalaste ülestõusu 1921. aasta lõpul ning 1922. aasta alguses. Nad olid valmis vahendama tüli Rahvasteliidus, et Karjala küsimus rahvusvahelisele areenile viia. Moskva rahulolematusele ning teravatele nootidele reageeriti Tallinnas aga kiire tagasitõmbumisega.⁸ Eesti loobus vahendaja rollist ning saatis Helsingisse sobiva saadiku Oskar Kallase kiiresti hoopis Londonisse.⁹ Hõimuliikumine eraldati selgelt riigi ametlikust välispoliitikast.

Omaette peatüki moodustavad riikidevahelised suhted ning nende seos hõimuliikumisega 1930. aastatel. Formaalselt on siin raske midagi ette heita. Eesti, Soome ja Ungari käisid läbi nii kahe- kui ka kolmepoolselt. Tundub, et hõimuliikumine pakkus isegi teatavat lohutust ning vaheldust saadikutele ja teistele ametlikele esindajatele. Regulaarselt ja järjekindlalt tähistati vastastikku olulisi tähtpäevi ning korraldati sõprusühingute koosviibimisi. Pea üheaegselt kirjutati alla kultuurikoostöö lepingutele.

Samas tajuti näiteks Tallinnas üha selgemalt, et Soome püüab tegelikult kaugeneda Eesti julgeolekuga seotud probleemidest. Soome lähenes pigem Skandinaavia riikidele. Konstantin Päts ja Soome toonane riigihoidja Pehr Evind Svinhufvud käisid küll üksteisel külas, kuid olulisi poliitilisi küsimusi ja kokkuleppeid välditi. Muidugi võime praegu uhkustada koostööga suurtükialuste ehitamisel, mis aitasis Soome lahe Punalaevastikule sulgeda. Hoopis küsitav on aga, kuivõrd need suurtükid ning allveelaevad kindlustasid Eesti julgeolekut. Või olid need pigem täienduseks Helsingi kaitserajatistele? Tundub, et isegi Eesti allveelaevad hangiti 1930. aastatel pigem täienduseks juba olemasolevale kuuetele Soome allveelaevale. Paraku puudus Eesti ja Soome vahel siduv leping teineteise abistamiseks reaalse ohu korral.¹⁰

Kokkuvõttes tuleb siiski tõdeda, et reaalseid alternatiive ei olnudki. Hõimuliikumise tähtsust ei tohiks seepärast kindlasti alahinnata. Võimalik, et see ei andnud

---

⁷ Eero Medijainen. Ungari-Eesti diplomaatilised suhted 1918–40 (eesti ja ungari keeles). Ungari Suursaatkond, 2001.

⁸ Vahur Made. Ida-Karjala ülestõus 1921–1922 ja Eesti. Akadeemia, nr 9, 1997, lk 1930–1941.

⁹ Oskar Kallas. Artikleid Oskar Kallase elust ja tööst. Eesti Kirjandusmuuseum, 1998.

¹⁰ Jari Leskinen. Vendade riigisaladus. Eesti ja Soome salajane sõjaline koostöö Nõukogude Liidu võimaliku rünnaku vastu aastatel 1918–1940. Sinisukk, 2000.

otseseid ja kiireid poliitilisi ning sõjalisi tagajärgi ega kindlustanud otseselt Eesti riigi iseseisvust. Samas andis hõimuliikumine veelgi olulisema: ühtekuuluvustunde teiste Euroopa riikidega. See turgutas eestlaste veendumust, et nad väärivad iseseisvat riiki nagu Soome ja Ungarigi. Kahekümne aastaga saavutatu kandis oluliselt vilju veel aastakümneid hiljem. Mida aga järeldada hõimuliikumise kui nähtuse uurimise kohta läbi sissejuhatuses esitatud teaduslikkuse prisma? Hõimuliikumise ajalooa tegelevad Eestis enamasti keele ja kultuuri uurimisega seotud inimesed, pisut ka ajaloolased. Seega oleks nagu tegemist rahvusliku teadusega. Teiselt poolt liitub nendega selgelt riikluse arengu problemaatika ehk siis rahvusteaduse aspekt. Võimalik, et hõimuliikumise ajaloo uurimise kaudu jõuamegi nende piirideni, kus rahvuslik ja rahvusteadus kõige selgemalt ühte langevad?

Eero Medijainen on Tartu ülikooli lähiajaloo professor. Ta uurib peamiselt rahvusvaheliste suhete ja poliitilist ajalugu.

Ungari ja soome-ugri koostöö

Andres Bereczki

Proovin järgnevalt valgustada kahe maailmasõja vahelise soome-ugri koostöö mõningaid üldküsimesi, asetades keskpunkti Ungari. Soome-ugri koostöö hõlmas toona eeskätt iseseisva riiklusega maid, isegi kui järk-järgult tulid üha enam jutuks ka ülejäänud uurali rahvad. Erinevate ajalooliste kogemuste tõttu oli hõimuliikumise ja keelesuguluse fakt soome-ugri riikide ja rahvaste jaoks erineva tähendusega.

Ungarlaste vahetus ümbruses ei elanud sugulaskeeli kõnelevaid rahvaid, eesti ja soome keel aga seisavad – võhiku jaoks – ungari keelest üsna kaugel ja see raskendas kahtlemata keelesuguluse fakti tunnistamist. Jätame praegu kõrvale soome-ugri võrdleva keeleteaduse uurimistulemuste retseptiooni, mitmesuguste ebateaduslike vaadete leviku varem ja tänapäeval ning identiteedi kujunemise; juttu tuleb rohkem mõningatest hõimuliikumist edendanud jõududest Ungaris. Nimelt kujunes hoolimata geograafilistest, poliitilistest ja kultuurilistest erinevustest ning muudest raskustest kolme riigi vahel kahe maailmasõja vahelisel perioodil välja kokkukuuluvustunne, millega ei kaasnenud aga tingimata sarnased arengud poliitilise ja diplomaatilise koostöö alal.

19. sajandi teisel poolel sündis soome-ugri hõimusuguluse aade, mis rõhutas soome-ugri rahvaste kokkukuuluvust ja koostöövajadust. Selle aate esindajad pidasid keelte soome-ugri päritolu üheselt mõistetavaks, oma tegevuses aga läksid nad keelesuguluse propageerimisest märksa kaugemale. Soome-ugri hõimusuguluse idee üks tekkepõhjus oli Euroopa pannatsionalism, üksiolemise ja ohustatuse tunne.

Esimese maailmasõja viimastel aastatel leidsid ungari, soome ja eesti rahva elus aset pöördelise tähtsusega muutused. Sõltumatuse saavutanud Soome ja Eesti alustasid iseseisva riigi ülesehitamist rasketes tingimustes, Ungarit tabasid hukatuslik lüüasaamine sõjas, revolutsioonid, poliitiline ning majanduslik kokkuvarisemine.

Maailmasõda lõpetav rahuleping jagas suured maa-alad naaberriikidele ning selle tagajärjel sattus üle kolme miljoni ungarlase rahvusvähemuse staatusse. See kutsus omakorda rahva hulgas esile ülesaamatuna tunduva poliitilise ja identiteeditrauma. Oma regionis juhtivast rollist ja liitlastest ilma jäänud Ungari poliitiline mänguruum ning sellest tulenevad võimalused muutusid.

Hoolimata eri lähtekohtadest tuli kolmel riigil lahendada palju sarnaseid probleeme. Kuulumine põhimõtteliselt erinevatesse leeridesse avaldas loomulikult mõju ka diplomaatilistele suhetele. Küsitavaks jääb, kui tugev see mõju oli. Piisab, kui osutame sellelegi, et Eesti ja Soome ei saanud oma eesmärkide eest võitlemise ajal sugugi alati tunda Antandi ehk Venemaa, Prantsusmaa ja Suurbritannia vahel 1907. aastal sõlmitud liidu toetavat suhtumist. Noore Eesti riigi tunnustamine takerdus esialgu suurtesse raskustesse, Soomele aga heitis pikka aega

varju 1918. aasta Saksa-lembus. Erinevustest hoolimata oli kõigi kolme jaoks väga tähtis nii oma riigis kui ka väljaspool seda mõista anda, et nad ei ole ükski.

Kahe maailmasõja vahelise Ungari riigikorraldus oli tugevasti seotud riigihoidja Miklós Horthy isikuga. Monarhistlikku valitsusviisi rakendav, teatud mõttes poolfeodaalne süsteem oli üsna vastuoluline, ning see avaldas mõju ka suhetele sugulaskeeli kõnelevate rahvastega. Olid küll olemas parteid ja parlamendi ees vastutav valitsus, aga poliitilised õigused (nii ka valimisõigus) olid tugevasti piiratud, ja suure hulga maaomandita või vähese maaomandiga inimeste tõttu nimetati tolleaegset Ungarit sageli kolme miljoni kerjuse riigiks. Ideoloogiliselt oli toona määrava tähtsusega revanši pooldav suhtumine ehk soov Trianoni rahuga ära võetud alad tagasi saada. Aja möödudes tugevnes üha enam autoritaarne, parempoolne ja kristlik-rahvuslik suund ning sündisid ka juudivastased (piiravad) seadused.

Trianoni rahul oli katastroofiline poliitiline ja majanduslik mõju. Vaenulikest riikidest ümbritsetud Ungari jaoks oli ühemõtteliselt selge, et sõjalisel teel ta oma plaane teostada ei saa. Kultuuriinstitutsioonide süsteem oli varemeis, Ungari teaduste akadeemia pankrotis ja Ungari teaduselu boikoteeriti välismaal.

1922. aastal usu- ja haridusministriks nimetatud krahv Kunó Klebelsbergi reformid seadsid eesmärgiks riigi võimsuse kultuuri ja hariduse vallas. Klebelsberg soovis niisiis võtta riigi konsolideerimise aluseks kultuuripoliitika. Ta võitis nii peaministri kui ka riigihoidja toetuse ning tal õnnestus saavutada seda, et kultuur pääses võtmepositsioonile ja sai strateegiasuunaks.

Tema portfell sai alates 1926. aastast kõigist ministriumidest kõige kõrgema toetuse, 1927. aastast juba kõrgema osakaaluga kui 10%. Ta uskus fanaatiliselt, et kultuur on rahvuse tõusu pant, Ungari rahvusvahelise tugevnemise ja tutvustamise olulisim vahend. Ühtlasi oli tema eesmärgiks rahvahulkade haridustaseme tõstmine – näiteks aastatel 1926–1931 ehitati ligi 1100 uut rahvakooli, milles oli 5000 klassiruumi ja koolmeistikorterit –, ning ka rahvusvahelisel areenil Ungari huvisid suurepäraselt esindava teadus- ja aukandjate eliidi kasvatamine. Rahvusvahelise olukorra kaine hindamise põhjal jõudis ta järeldusele, et Ungari võib täielikust välispoliitilisest isolatsioonist välja murda kultuuri abil.

1920. aastate teisel poolel aset leidnud silmapaistev majanduslik areng tegi tema plaanide teostumise suuresti ka võimalikuks. Nii Klebelsberg kui ka peaminister Bethlen arvasid, et enne poliitilise demokraatia juurutamist tuleb rahvast kultuuriliselt ja vaimselt arendada ning küpsemaks muuta, sest muidu ei ole üldise salajase hääleõiguse tulemuseks mitte demokraatia, vaid kaos ja demagoogia.

Lääne kultuuri veendunud pooldajana tahtnuks Klebelsberg olla avatud ka sugulasrahvastele, kuigi talle oli selge, et neid püüdlusi ei saa teha välis- ja kultuuripoliitilise orientatsiooni teljeks. Ta õhutas sugulaskeelte uurimist ning õppimist, suurte Ungari instituutide ja väiksemate keskuste loomist ning toetamist välismaal (nagu Helsingis ja Tartus), teadlaste, õpilaste ning õpetajate õppe- reise, kogemuste vahetamist, kirjanduse tõlkimist ja kunstnike koostööd.

Mainimata ei saan jätta ka krahv Pál Teleki rolli, ja loomulikult aastatel 1921–1931 võimul olnud peaministri, riigi poliitiliselt ja majanduslikult jalule aidanud krahv István Bethlenit, kes andis kultuuriküsimustes krahv Kunó Klebelsbergile täiesti vabad käed. Viimane sedastas Budapesti kultuurikongressil 1928. aastal: „Kui teisi rahvaid koondavad poliitilised aated ja eesmärgid, nagu slaavi rahvaid panslaavi aade ja sakslasi pangermaani aade, siis soome-ugri rahvaid seovad puhtalt traditsioonilised ja kultuurilised köidikud.”

Enne Esimest maailmasõda oli Ungaris soomlaste ja eestlastega tegeldud valdavalt ainult teaduslikes ringkondades, kuid 1920. ja 1930. aastatel kasvas huvi kahe omariiklusega soome-ugri rahva vastu ka rahva laiemates kihtides. Silmanähtavalt arenesid kultuuri-, teadus-, poliitilised ja majanduskontaktid; edukad olid soomeugrilise põhjaga kultuurikongressid.

Alates 1920. aastatest oli Ungari kultuuripoliitika osaks ungari keele õppe korraldamine väljaspool riigipiire. Riiklikult toetatud suhtekorraldus omandas institutsioonilise iseloomu rahvusvaheliste lepingute kaudu. Ungari püüdis kasutada kõiki olemasolevaid võimalusi, et võita liitlasi ja parandada oma mainet. Varasemate isiklike kontaktide intensiivne edasiarendamine teenis ka Eesti ja Soome riigi huve, selleks võis saada ka tõhusat riiklikku toetust.

Varasematele juhuslikele kontaktidele toetudes hakkas kahe maailmasõja vahel üha laiemates ringkondades levima eri elualade koostöö. Kasvas reisikirjade, populaarteaduslike üllitiste ning ilukirjanduslike tõlgete osakaal. Hõimuliikumisega püüdis sel perioodil liituda üha rohkem mitmesuguste erialade inimesi: majandus-, turismi- ja põllumajandusspetsialiste, arste, õpetajaid, kirikuõpetajaid.

Seda perioodi iseloomustab ennekõike kultuuri ja harituse aukohale tõstmine. Tuntud Soome keeleteadlane ja poliitik Eemil Nestor Setälä on hõimuliikumise eesmärgi kohta öelnud: „Kui soome-ugri rahvad soovivad kuuluda haritud rahvaste hulka, siis peavad nad end ise tundma õppima ja ennast teistele tutvustama, esmajärjekorras neile, kellega neid seovad ühise päritoluga keel ja selle kaudu säilinud kunagise ühise kultuuri jäänused.”

1910. aastal loodi Budapestis Turáni Selts, mille eesmärgiks oli idapoolsete rahvaste uurimine, sidemete süvendamine riigi prestiiži tõstmise huvides keele ja päritolu poolest samasse hõimugruppi kuuluvate (või oletatavalt sinna kuuluvate) rahvastega. 1918. aastal sai seltsi ajakirja toimetajaks geograaf ja hilisem peaminister krahv Pál Teleki, kes soovis välja anda kõrgetasemelist teaduslikku ajakirja.

Turáni Seltsis tegutsesid komisjonid ja erialaosakonnad, nende hulka kuulus ka Aladár Báni juhtimisel 1923. aastal loodud Soome-Eesti instituut. Seltsi ajakirjas oli palju juttu türklastest ja bulgaarlastest, kuid 1920. aastate algusest hakkasid sagenema ka kirjutised, mis tutvustasid Soome ja Eesti kultuuri, kirjandust, hõimuseltsi ja teadusasutusi. Mitut puhku sõnastati, et turanismi saab tõlgendada üksnes geograafilise kategooriana ja mitte muinasajaloo uurimise vaatepunktist: „Turán on meie jaoks geograafiline mõiste, mitte Max Mülleri Turán, mis on teaduses nii palju tüli tekitanud, ja mitte poliitiliste eesmärkide Turán.”

Iseseisev Soome ja Eesti ilmusid Turáni ja teiste ajakirjade veergudel alati eeskujudena, mida tuleks järgida. Selgitati, et ungari lugejaskond võib õppida nende demokraatlikust ühiskonnakorraldusest ja mentaliteedist, mis suudab säilitada oma kultuuri. Sugulasriikide positiivsetele ilmingutele juhtisid tähelepanu kirjanikud, õigusteadlased ja keeleteadlased. Huvitaval kombel tundus üha diktaatorlikumaks muutuvast Ungarist vaadatuna isegi Pätsi vaikiv ajastu suhteliselt demokraatlik.

Turáni ajakirjas ilmunud artiklid ja teadaanded soomlaste, eestlaste ning väiksemate soome-ugri rahvaste kohta sisaldasid enamikus tänapäevalgi kehtivaid teaduslikke teadmisi, ent sündisid ka mõned kirjutised, mis pärinesid amatöörlike hõimuotsijate sulest. Diletantlik ja rassistlik suund tõi tollal ning hiljemgi kaasa ebasoodsaid hinnanguid turanismile, millel on palju ja vasturääkivaid tõlgendusi. Eestis ja Soomes jäi turanism aga järelkajata.

Poliitilise ladviku kõrgeimastest ringkondadest toetasid mõned inimesed tegusalt suhteid sugulasrahvastega (nt Teleki ja Setälä), seltside tööd (ka materiaalselt), kuid need organisatsioonid ei proovinud ega saanudki mõjutada riigi välispoliitikat. Muuseas, kõigis kolmes riigis põimus kontaktide ametlik tasand tihtipeale mitteametlikuga.

Rahvusvaheliste suhete üheks liikumapanevaks jõuks oli Ungari tuntuks tegemise soov ja Ungari eesmärkide tutvustamine välismaal. Esikohal oli loomulikult Trianoni rahulepinguga ärarebitud riigiosade tagasi võitmine. Ka kontaktides Soome ja Eestiga avaldus Ungari minevikust tulenev riigikesksus, hõimukontaktideski rõhutati riikidevaheliste suhete tähtsust. Koostöö olulisima osa moodustasid edaspidigi kultuurikontaktid. Kultuurilisel ja hõimuliikumisel rajanev kodanikutegevus hoogustus 1930. aastatel ja täienes ametlikul riiklikul tasemel toimivate poliitiliste kontaktidega. Hõimuliikumise aade puudutas kõigis kolmes riigis mõjukaid ühiskonnakihte.

Ungari-Soome ja Ungari-Eesti kultuurilepete sõnastamises ning sõlmimises oli oluline roll ka Ungari poolel. Peamine eesmärk oli kolme riigi vaheliste vahetusstipendiumide alaliseks muutmine. Ungari oli sarnased kokkulepped, mis olid ka kultuuri abil teostatava välispoliitika vahendiks, juba varem sõlminud Poola, Itaalia, Austria ja Saksamaaga. 1937. aastal sõlmitud lepped olid ühest küljest sugulussuhete väljendajateks, teisalt kujutasid endast osa rahvusvaheliste suhete praktikast.

Samas mõjutas kokkuleppe vormi ja praktikat ühiskondlikul tasandil tegutsemine, mis oli nende riikide vahelise suhte alus. Kokkulepped kinnistasid juba toimivaid koostöövorme: stipendiaatide vahetust, keeleõpet, keeleõpikute läbi vaatamist, hõimupäeva ja kultuurikongresside traditsiooni. Kokkulepped olid niisiis olulisteks ehituskivideks kolme riigi ametlikele kontaktidele, mille organiseerimine oli jõudnud riiklikule tasandile, ning pärast seda elavneski ühingute asutamine ja tegevus. Kolme riigi suhetes põimusid sel ajajärgul kultuur, hõimusuhete hoidmine ja poliitika. Ungari seltside tegevust tabas siiski ka kriitika.

Kokkulepped ei olnud läheneva sõja tõttu pikaajalised, kuid mälestus neist ja traditsioon avaldasid oma mõju veel aastakümneid hiljemgi.

Eestlased ja soomlased tundsid ungarlastele üldiselt Trianoni rahu tagajärgede pärast kaasa, kuid riiklikul tasemel nad Ungari revisionismipoliitikat loomulikult ei toetanud. Kahe maailmasõja vahelisel ajal ei toimunud riigipeade ametlike visiite, kuid oli külaskäike ministrite ja parlamendi tasemel. Valitsused olid esindatud ka kultuurikongressidel. Koostööle soomlaste ja eestlastega ei olnud Ungaris mingisugust poliitilist vastasseisu.

Diplomaatilised kontaktid, saatkondade loomine ja tegevus ei mahu siinse ettekande raamidesse, kuid kultuurilise koostöö tähtsus peegeldus ka diplomaatide töös, nagu see on iseloomulik tänapäevalgi. Praegu ei saa küll analüüsida poliitilisi süsteeme, ideoloogiaid ja ühiskondade erinevusi ega hinnata seda, kuidas suhtusid hõimuliikumisse teatud poliitilised suunad või ühiskonnakihid, aga võime siiski nentida, et kuigi Ungari polnud kahe ülejäänud riigi ja nende kodanike jaoks eriline poliitiline eeskuju, ei kostnud tema suhtes ka avalikku poliitilist kriitikat. Ungari, Eesti ja Soome vahel tekkis niisiis kahe maailmasõja vahel eriline kontakt, mis toetus esialgu eraisikutele ja organisatsioonidele, kuid millele lisandus järk-järgult üha rohkem toetust riigi tasandil.

Ungaris räägitakse ka tänapäeval palju rahvuslikest traumadest, millest ei ole üle saadud: Trianoni rahust, holokaustist, lahti rääkimata lähiminevikust, mille vari ilmneb poliitilise elu äärmuslikus lõhenemises. Kuidas me ka ei hindaks kahe maailmasõja vahelist Ungari-Eesti-Soome koostööd, pole kahtlustki, et selle positiivset mõju on tunda tänaseni. See lõi aluse, millele oli lihtne suhteid taas üles ehitada, ning seda aega siiralt ja eelarvamusteta uurides võime saada rikkamaks väärtuslike kogemuste võrra.

Andres Bereczki töötab õppejõuna Budapesti Eötvös Lorándi ülikooli soome-ugri õppetooli juures. Tema peamiseks uurimisvaldkonnaks on Eesti ja Soome ning läänemeresoome rahvaste võrdlev ajalugu ning kahe maailmasõja vaheline rahvuspoliitika. Sel teemal on ta kirjutanud ka doktoritöö.

Kirjandus

A Turán című folyóirat 1913, 1917–1918, 1921–1944 finnugor mutatója. 2002.

Összeállította és a bevezetőt írta: Egey Emese. Szerk. és az utószót írta Szij Enikő. Budapest: Tinta Könyvkiadó, lk 138.

Bán Aladár 1929. Ész-t-magyar érintkezések a multban és a jelenben. – Turán, nr 1–4, lk 21–25.

Bán Aladár 1930. Gróf Klebelsberg Kunó északi útja. Turán, nr 1–4, lk 12–17.

Bereczki András 2004. A két világháború közötti magyar–észti kapcsolatok történetéről. Jogtörténeti Szemle, nr 1, lk 58–62.

Bereczki Andres 2005. Eesti ja Soome rahvuspoliitika kajastumine Ungaris kahe maailmasõja vahelisel ajajärgul. Akadeemia, nr 2, 256–303.

- Bereczki András 2004. Válogatott irodalomjegyzék a magyar–észt kapcsolatok történetéhez. Jogtörténeti Szemle, nr 1, lk 62–67.
- Csekey István 1928. Észtl-magyar történelmi és kultúrkapcsolatok. Északi írások. Budapest: Pfeifer Ferdinánd (Zeidler testvérek) Nemzeti Könyvkereskedése, lk 79–94.
- Csekey, Stephan v. 1928. Soome-ugrilaste ühistest kultuurpüüetust. Eesti Höim, nr 2, lk 82–92.
- Egey Emese 2010: A két világháború közötti magyar–finn–észt kapcsolatok történetéből. Társasági, diplomáciai, katonai együttműködés. (Specimina Fennica XV.) Szombathely: lk 255.
- Finn és észt képviselők látogatása Budapesten. 1928. Turán, nr 1–4, lk 46–50.
- Finn-ugor lelkészgyűlés – Suomalais-ugrilainen pappeinkokus. Budapest, 1937. 1937. Győr: Uzsaly és Koncz, lk 84.
- Jungerth Mihály 1928. A finnek és észtek kulturfejlődése és szellemi élete. Finnek. Észtek. A magyarok északi tesvérnepei. Írta: Bán Aladár, Csekey István, Faragó József stb. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, lk 248–266.
- Halvesvirta, Anssi 2010. Bevezetés: együtt – két úton. Magyarország és Finnország útja a XX. század elejétől napkainkig. Rokoni körben. A magyarországi finn képviselet története. Budapest: Finn nagykövetség, lk 10–18.
- Halvesvirta, Anssi 2010. Rakkaat heimoveljet: Unkari ja Suomi 1920–1945. Saarijärvi: Historietti Oy, lk 217.
- Medijainen, Eero 2001. Magyarország és Észtország 1918–1940 között. Ungari ja Eesti 1918–1940. – Magyar–észt diplomáciai kapcsolatok 1921–2001. Eesti-Ungari diplomaatilised suhted 1921–2001. Szerk. / Toim. Jávorszky Béla. Tallinn: Magyar Nagykövetség. Ungari Suursaatkond, lk 8–37.
- Romsics Ignác 2012. Bethleni konszolidáció – klebelsbergi kultúrpolitika. Rubicon, nr 9–10, lk 6–9.
- Szif Enikó 1991. A finnugor néprokonsági eszme a 20-as, 30-as években. – Östörténet és nemzettudat 1919–1931. Szerk. Kincses Nagy Éva. (Magyar Östörténeti Könyvtár 1.) Szeged: lk 72–88.
- Ujváry Gábor 2012. Klebelsberg kulturális külpolitikája. Rubicon, nr 9–10, lk 15–22.
- Vares, Mari 2010, Finn–magyar kapcsolatok a két világháború közti időszakban. – Rokoni körben. A magyarországi finn képviselet története. Budapest: Finn nagykövetség, lk 19–35.

Hõimurahvaste koostöö juhtprojekt: liivlased

Valts Ernštreits

Aastal 1914 algas maailmasõda ja maailm muutus. Sõja ning sellega seonduvate sündmuste järel varisesid suured Euroopa impeeriumid kokku ning maailmakaardile ilmusid uued rahvusriigid. Ungari kõrval tekkis kaks uut soome-ugri riiki: Eesti ja Soome; liivlaste asustatud aladel sündis aga Läti Vabariik. Neist idas tekkis Tsaari-Venemaa asemele Nõukogude Venemaa – hilisem NSV Liit –, mis sattus kohe vastasseisu nii läänenaabrite kui ka Lääne-Euroopa suurvõimudega.

Soome-ugri keelte uurijate ja hõimuaktivistide jaoks tähistas uus maailmkaart kahte olulist ja olemuslikku muutust: esiteks tekkis neil esimest korda võimalus teha hõimukoostööd juba soome-ugri riikide tasemel, mis väljendus näiteks soome-ugri kultuurikongresside korraldamises ja riikidevaheliste kultuuri-koostöölepingute sõlmimises. Teisalt tähendas see seda, et valdav osa omariiklusega soome-ugri rahvaid jäi Nõukogude Venemaale – teisisõnu raskenes nendega tegelemine juba ainuüksi tehnilistel põhjustel. Selles kontekstis polegi üllatav, et kahe maailmasõja vahelisel ajal tõusid soomeugrilaste uurijate ja hõimuaktivistide huvikeskmesse liivlased ning just liivlastega ongi ehk seotud selle perioodi kõige aktiivsem ja mitmetasandilise hõimutegevus.

Tänapäeva vaatevinklist võib liivlaste keele ja kultuuri säilitamise ning edendamise tööd julgelt nimetada soome-ugri koostöö juhtprojektiks, millega soome-ugri riigid abistasid üht omariiklusega hõimurahvast, kuna paljud sel ajal juurutatud põhimõtted ja tegevused on leidnud kasutuse ka hiljem – isegi tänapäeval –, arendades hõimukoostööd terves soome-ugri maailmas. Samuti on hõimukoostöö liivlastega ainulaadne oma mitmekesisuse ja ulatuse poolest. Järgnev on põgus pilguheit 1920.–1930. aastatel liivlastega tehtud hõimukoostöö eri aspektidele.

Avalööök

Eestlaste, lätlaste ja liivlaste ühist ajalugu arvestades – nimelt on meie esimene ühine kirjutatud ajalooürik Henriku Liivimaa kroonika ju olemuselt pajatus liivlastest ja nende headest naabritest – polegi suur ime, et esimene tõuge liivi keele säilitamiseks ja edendamiseks tuli just Eestist.

Aastal 1920 asutati Eestis Akadeemiline Emakeele Selts, mille esimeseks ülesandeks sai keeleteaduslik ekspeditsioon liivlaste juurde. Selle tulemusena otsustasid ekspeditsioonil osalenud teadlased – seltsi juhataja ja Tartu ülikooli läänemeresoome keelte professor Lauri Kettunen ning toleaegne üliõpilane ja hilisem folklooriuurija Oskar Loorits – hakata tegelema liivluse päästmise tööga. Juba selle ekspeditsiooni järel lülitati Akadeemilise Emakeele Seltsi programmi

meetmed vaimse ja materiaalse abi andmiseks liivlastele ning see töö hargnes kohe mitmesse valdkonda.

Raamatute väljaandmine

Esimeseks tegevussuunaks sai liivikeelse ilmaliku kirjanduse väljaandmine, kuna just see oli liivi keele säilitamise vaatevinklist kõige olulisem. Juba 1921. aastal, kohe esimese ekspeditsiooni järel, nägi päevavalgust „Esimene liivi lugemik”, mis ilmus sarjas „Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetised”. Selliste lugemike väljaandmine jätkus Looritsa ja Kettuneni toetusel 1926. aastani. 1930. aastatel suundus liivikeelsete raamatute väljaandmine enamasti Soome, kuid kõigi 1920.–1930. aastatel ilmunud pea 30 raamatu ühisjooneks on see, et need on valminud ja välja antud hõimurahvaste otsesel toel. Eranditeks on vaid kaks Lätis ilmunud kalendrit, mille väljaandjaks oli Liivlaste Sõprade Selts Lätis.

Raamatute kõrval hoolitsesid hõimurahvad – nimelt Helsingi Akadeemiline Hõimuklubi – ka liivikeelse perioodika väljaandmise eest. Nende toetusel nägi 1931. aastal ilmavalgust esimene liivikeelne ajaleht Līvli. See oli ülioluline nii liivi keele tänapäevastamise seisukohalt, kuna ajalehe tarbeks tuli luua hulgaliselt uusi, liivi keeles seni puudunud sõnu, kui ka liivlaste omavahelise suhtlemise ning kultuuri- ja kirjanduselu arendamise aspektist.

Esimesest ilmalikust liivikeelsest raamatust, Oskar Looritsa koostatud ja emakeele seltsi välja antud lugemikust rääkides tuleb mainida ühte üliolulist seika, mis on liivlaste edasises ajaloos siiani piisavalt väärtustamata. Nimelt sisaldab lugemik Looritsa kirjutatud eessõna, milles ta pakkus moraalset vundamenti, raamistikku liivi keele säilitamise ja arendamise vajadusele.

Eessõnas kirjutab ta, et liivlased ei pea häbenema oma väiksust, sest kunagi on nad olnud suuremad ja vägevamad kui läti rahvas ning elanud nii üle Kura-maa Preisimaa piirideni välja kui ka Liivimaal, sealhulgas Riia aladel. Teisisõnu ühendas ta nüüdisaja liivlased esmakordselt ja veenvalt liivlastega, kellest pajatab Henriku Liivimaa kroonika ning selle tulemusena andis artikkel ehk kõige tugevama tõuke liivlaste endi püüdlustele oma keelt ja kultuuri säilitada. Artikli mõju kestab aga tänapäevani välja.

Noorte koolitamine ja keeleõpe

Päevakohaste vajaduste kõrval mõeldi ka pikemaks ajaks ette ja strateegiliselt. Üheks oluliseks tegevussuunaks hõimukoostöö raames sai liivi soost noorte koolitamine, seejuures kavandati hariduse andmist kõige erinevates suundades: tarvis oli kalureid, kooliõpetajaid, meditsiinitöötajaid, koorijuhte, kirikuõpetajaid ja teistegi ametite esindajaid. Koolitamise ajendiks oli ühelt poolt tulevaste kultuuritöötajate väljaõpetamine liivi keele eesmärgil (õpetajad, koorijuhid, pastoriid), kui ka liivikeelse haritlaskonna loomine laiemas plaanis.

Tuleb nentida, et koolitamisel, mida rahastasid enamasti Eesti ja Soome, tulid esile probleemid, mis on päevakohased praegugi, mil Eestis ja Soomes haritakse samal eeskujul Venemaa soome-ugri rahvaste esindajaid. Ühelt poolt ei võimaldanud erinevused haridussüsteemis välismaiste õpingute järel asuda erialasele tööle Lätis, teisalt aga jäid mitmed hariduse omandanud liivlased kas välismaale või asusid liivi külladesse tagasituleku asemel elama hoopis paremate väljavaadetega linnadesse, mistõttu nad ei osalenud õpingute järel liivi haritlaskonna loomisel.

Peale haritlaste väljaõppe toetati ka liivi keele õpetamist ja õppimist, näiteks õppematerjale koostades. Kõige ilmekamaks ja regulaarsemaks toetusvormiks olid aga jõulukungitused, mida koguti liivi keele õppijaile Eestis ja Soomes. Ühtlasi oli keeleõppe toetamise suurimaks probleemiks läbimõeldud õppesüsteemi puudumine – nimelt hakati liivi keelt võrdlemisi regulaarselt õpetama juba 1920. aastate algusest peale, kuid kord nädalas õppisid liivi keelt valikainena koos nii need, kelle ainsaks kodukeeleks oli liivi keel, kui ka lapsed, kes liivi keelt üldse ei osanud. See tõi kaasa õpilaskonna kahanemise. Liivi keele õppijate hulk suurenes ajutiselt vaid jõulude eel, mil Soomest ja Eestist oli oodata jõulukungitusi.

Tuleb lisada, et 1920. ja 1930. aastatel aitasid hõimurahvad korraldada ka liivlaste kirikueluga seonduvat – alguses palgati Liivi ranna kirikuisse jumalateenistusi pidama soomlasest kirikuõpetaja Helle Kalervo Erviö, hiljem koolitati Soomes pastoriks ka liivlane Edgar Vālgamā, kes tõlkis liivi keelde Lutheri katekismuse. Soome kiriklikud organisatsioonid hoolitsesid ka vaimuliku kirjanduse väljaandmise eest: 1938. aastal ilmus Soomes liivikeelne Uus Testament, mille oli tõlkinud liivi luuletaja ja kirjandusmees Kõrli Stalte.

Poliitiline ja ühiskondlik elu

Selleks, et koondada liivlaste püüdeid oma keele ja kultuuri säilitamiseks, asutati 1923. aastal Lauri Kettunen ja Oskar Looritsa algatusel ja suuresti ka osalusel Liivlaste Liit – näiteks oli Loorits üks põhikirja koostajaid, põhikiri ise aga trükiti Tartus. Liivlaste Liit jäi keskseks liivi kultuuritegelasi ühendavaks ja kultuurielu koondavaks organisatsiooniks, olles liivlaste huvide edendamisel üksiti ka tagasihoidlik poliitiline ühendus.

Kultuuritöö kõrval arenes nii Liivlaste Liidu kui ka otsekontaktide kaudu liivlaste rahvusvaheline koostöö – nii näiteks külastasid liivi laulukoorid Eestit, liivlased osalesid Tallinnas peetud soome-ugri kultuurikongressil ja võtsid osa muust kultuurivahetusest.

Ka hõimurahvaste esindajad olid poliitilisel tasemel aktiivsed liivlaste õiguste kaitsjad ja liivlastega seonduvate probleemide lahendajad. Liivlastega seonduvaid küsimusi arutati mitmel korral diplomaatilisel tasemel, eriti siis, kui kerkisid esile probleemid, millega liivlased oma jõududega hakkama ei saanud. Selle ilmekaks näiteks oli iseäranis aktiivne soome-ugri riikide diplomaatide sekkumine 1935. aastal pärast liivi kooliõpetaja Pētõr Dambergi koostatud „Liivi lugemiku kodu ja

kooli jaoks” ilmumist Soomes, mille kasutamine keelati Läti koolides seaduste mittevastavuse tõttu. Tänu hõimurahvaste esindajate sekkumisele saadi 1938. aastaks selle kasutamiseks koolides siiski eriluba.

Asjaolul, et liivlaste küsimus oli saavutanud ka rahvusvahelise kõlapinna, isearanis Eesti-Läti suhetes, oli kohati ka negatiivne mõju. Nii näiteks keelati Oskar Looritsal 1930. aastate teisel poolel liiviteemaliste teravasõnaliste avalduste tõttu siseneda Läti. Teatud mõttes avaldas see liivlastele negatiivset mõju, sest 1930. aastate teise poole Läti poliitilises õhkkonnas töid hõimurahvaste esindajate Läti riigi vastu suunatud poliitilised rünnakud isegi kaasa selle, et siseministeeriumi sisedokumentides oli üheks Läti huvidele vastavaks ülesandeks märgitud liivi rahva riismete võimalikult kiire assimileerimine.

Liivi rahvamaja

Nii poliitiline kui ka kultuurikoostöö hõimurahvastega tipnes liivlaste jaoks rahvamaja ehitamise ja avamisega 1939. aastal. Sellest sai kakskümmend aastat kestnud juhtprojekti kõrghetk – see ei olnud koostöö mitte enam hõimurahvaste, vaid hõimuriikide vahel. Kolm soome-ugri riiki – Eesti, Soome ja Ungari – ning liivlaste kodumaa Läti panustasid raha ja tegid pingutusi selleks, et ühiselt ehitada kultuurikeskus koos raamatukogu, näituse- ja koosviibimise ruumidega kõikide liivlaste jaoks.

Liivi rahvamaja pole üksnes mälestusmärk liivlastele ega liivi kultuuri kõrgajale 1920.–1930. aastail. See on ka ainulaadne mälestis soome-ugri hõimurahvaste koostööle – seni on see jäänud ainsaks sellises koostöös valminud ehitiseks.

Rahastus

Loomulikult tekib igal tänapäeva inimesel küsimus, kust saadi kõikide nende ulatuslike toetusmeetmete jaoks raha. On ju selge, et igal vabatahtlikul töö on omad piirid ja ega kõiki asju ei saanudki pelgalt vabatahtliku tööga ära teha – oli ju vaja nii paberit raamatute trükkimiseks kui ka telliseid rahvamaja püstipanekuks.

Liivi kultuurielu edendamiseks 1920.–1930. aastail kasutati kõige mitmekesisemaid toetusi – otsesest rahalist tuge eri sihtasutustelt ning korjandusi seltsides, koolides ja kirikutes. Noorte koolitamisele aitasid kaasa metseenid, ettevõtted pakkusid oma kaupa tasuta (näiteks väljaannete trükkimiseks vajaminevat paberit). Rahvamaja ehitati aga juba riikide otsesel rahalisel toel. Võib öelda, et liivi keelele, kultuurile ja ühiskonnale panustatud raha tuli sama mitmekesistest allikatest, nagu seda oli ka liivlastele suunatud hõimukoostöö ise.

Lõpetuseks

1920.–1930. aastatel alustatu pole kadunud. Sõjajärgsel ajal jätkasid hoolimata keerulistest nõukogude okupatsiooni oludest tööd liivi keele ja kultuuri säilitamise alal hõimurahvaste toetusel üles kasvatatud liivi haritlased. Vajadus liivluse säilitamise ja arendamise järele on aina kestnud ja olnud päevakorral tänapäevani välja.

Olen kindel, et kahe maailmasõja vahelisel ajal liivlastele osaks saanud abita poleks olnud ei liivlaste 1920.–1930. aastate ärkamisega ega ka liivi keele ja kultuuri renessansi 1970. ja 1990. aastatel ning nüüd 21. sajandil.

Valts Ernštreits on liivi kultuuritegelane ja keeleteadlane. Aastal 2010 kaitses ta Tartu ülikoolis doktoritöö liivi kirjakeele arengust.

Nõukogude rahvuspoliitika vepslaste suhtes 1920.–1930. aastail

Indrek Jääts

Venemaal 1917. aasta sügisel võimu haaranud bolševikud pidid tahes-tahtmata tegelema ka nn rahvusküsimusega, mis oli olulist rolli mänginud Romano-
vite impeeriumi lagunemisel. Lenini ja Stalini juhtimisel loodi lahendusena mit-
metasandiline rahvuslike territoriaalautonoomiate süsteem. Aga millised etnilise-
sed rühmad üldse kokku kuulusid ning rahvaid ja rahvusi moodustasid? Millise
taseme territoriaalautonoomiat nad väärised?

Vastused nendele küsimustele olid eeskätt poliitilised ja otsuseid tegi bolše-
vike tippjuhtkond. Suuremad ja arenenumad rahvad said oma NSVd, ANSVd ja
autonoomsed oblastid kätte juba enne Nõukogude Liidu moodustamist 1922.
aasta detsembris. Mind huvitavad aga väiksemad ja vähemarenenuks peetud etnilise-
d rühmad, kellel läks auto-
noomia saamisega pisut rohkem
aega ja kes pidid leppima terri-
toriaalautonoomia madalamate
tasemetega, nagu rahvuslikud
ringkonnad, rajoonid, vallad ja
külanõukogud.

Lääne uurijad pole nõuko-
gude rahvuslike territoriaalau-
tonoomiate süsteemi madala-
matele astmetele siiani erilist
tähelepanu pööranud ning ka
Venemaa õpetlased on nendega
suhteliselt vähe tegelema. Pea-
miseks põhjuseks on ilmselt see,
et üleriigilises mastaabis pol-
nud need kuigi olulised. Mulle
kui etnoloogile pakuvad need
aga huvi. Julgen väita, et terri-
toriaalautonoomia oli paljudele
väikerahvastele etnilise elu ja
surma küsimus.

Autonoomiate raames said
rahvad, kelle keeli ja kultuure
vana režiimi ajal oli ignoreeri-
tud, võimaluse välja arendada

Vepsa talupojad alepõllul
Leningradi kubermangu Vidla (Vinnitsõ) vallas.
Foto: N. Rozov, 1926. ERMi fotokogu

Vepsa suurpere Vidla vallas. Foto: N. Rozov, 1926. ERMi fotokogu

oma kirjakeeled, emakeelse koolivõrgu, ajakirjanduse ja isegi professionaalse kultuuri. Autonoomiate mehitamiseks koolitati nn rahvuslikku kaadrit, ametnikke ja haritlasi. Kogu see sotsialistlik rahvuse ehitamine toimus muidugi kommunistide kontrolli all, ent tõi vaieldamatult kaasa varem põlatud keelte ja etniliste identiteetide tugevnemise.

Seevastu autonoomiast täiesti ilma jäetud etnilised rühmad jäid justkui ilma riigi tunnustusest. See mõjus halvasti nende rahvuslikule enesekindlusele ning nad assimileerusid suhteliselt kiiresti. Heaks näiteks on vahetult Permikomi rahvusringkonna läänepiiri taha, Vjatka kubermangu jäänud umbes 5000 permikomi. Aastakümneid polnud neist midagi kuulda ja neid peeti üldiselt venelasteks. Nüüd on seal taas tekkinud mõningane etniline aktiivsus, aga kas midagi veel päästa annab, on kahtlane.

1920. aastail nägi bolševike rahvuspoliitika (*korenizatsija*) ette territoriaalaautonoomia andmise ning kirjakeelte loomise kõigile nõukogude rahvastele, ka kõige väiksematele ja mahajäänud rahvastele. Usuti, et just sellise sotsialistliku rahvuse ehitamise kaudu saab neid rahvaid kõige kiiremini majanduslikult ja kultuuriliselt järele aidata ning üldisesse sotsialistlikku ülesehitustöösse kaasata. Vepslased liigitatigi tollal kõige mahajäänud rahvaste hulka. 1897. aasta seisuga oli neid veidi üle 25 000. Tegemist oli valdavalt kirjaoskamatu, vähese etnilise enesekindlusega talupojarahvaga, kellel puudus oma eliit, sealhulgas haritlaskond.

1920. aastate lõpul ja 1930. aastate algul loodi vepslastele hulk rahvuskülanõukogusid, mis hõlmasid pea 9/10 vepslaste asualadest. Rahvuslikul põhimõttel loodi ka kolhoose, mille nimedes esines üsna sageli vastav etnonüüm: näiteks Veps, Obedinjonnoi Veps, Zarja Veps. Karjalas, Äänisjärve edelarannikul, loodi 1927. aastal vepsa rahvuskülanõukogusid liites Šoutjärve (Šeltozero) rahvusrajoon.

Leningradi oblastis moodustati 1931. aastal Vidla (Vinnitsõ) vepsa rahvusrajoon. Viimane ei hõlmanud aga kaugeltki mitte kõiki Leningradi oblasti vepsa külanõukogusid. Tollal oli oblast praegusest märksa suurem, nii et sinna kuulusid kõik kesk- ja lõunavepsa külad.

Kirjanduses on olnud juttu plaanidest moodustada veel kaks vepsa rahvusrajooni (Šimjärve / Šimozero ja Ozjorski), samuti kavast liita kõik oblasti rahvusrajoonid üheks vepsa rahvusringkonnaks. Paraku ei saanud need plaanid teoks, sest 1930. aastate teisel poolel tegi nõukogude rahvuspoliitika dramaatilise pöörde. Juba 1934. aasta jaanuaris rääkis Stalin VK(b)P 16. kongressil peetud ettekandes, et kohalik natsionalism pole vähem ohtlik kui suurvene šovinism, mida oldi seni maani ideoloogiliselt nuheldud.

See tähendas muutuste algust rahvuspoliitikas. Septembris 1937 moodustati hiiglasliku Põhja oblasti reorganiseerimisel Vologda oblast, mille koosseisu arvati ka vepsa asuala idapoolne serv – üheksa rahvuskülanõukogu. Vepsa küsimust Vologda oblasti piiride tõmbamisel ilmselt ei arvestatud. 1938. aasta kevadeks likvideeriti kõik Leningradi oblasti rahvuskülanõukogud ja -rajoonid kui kunstlikud moodustised. Osa neist kaotas lihtsalt oma senise rahvusliku staatuse ja muutus tavaliseks venekeelseks haldusüksuseks, teiste piire muudeti nii, et mittevenelased jäid vähemusse.

Huvitav on märkida, et Šoutjärve vepsa rahvusrajoon Karjalas püsis aastani 1956 ja likvideeriti alles siis, kui Karjala-Soome NSV degradeeriti Karjala ANSVks. Miks siis madalatasemelistest autonoomiatest nii järsku loobuti? Asi oli selles, et 1930ndate keskpaigaks oli bolševistliku režiimi enesekindlus tublisti kahanenud. Kui 1920. aastail loodeti, et kommunistlikud ideed levivad piiriäärsetelt etnilistelt kontaktaladelt väljapoole Nõukogude Liitu (näiteks Karjalast Soome või Valgevenest Poola), siis nüüd kardeti, et vaenulik kodanlik ideoloogia siseneb nendesa-made etniliste värvate kaudu nõukogude territooriumile.

Seoses sellega kasvas umbusk naaberriike esindavate rahvaste suhtes, nagu olid näiteks poolakad, soomlased ja eestlased. Oodatavaks suureks sõjaks valmis tudes hakati piirialasid sellistest rahvastest puhastama. Umbusk kandus üle ka teistele mittevenelastele, eriti neile, kelle vastu tundsid huvi vaenulikeks peetud maade akadeemilised ringkonnad ning kellel oli vastavaid väliskontakte. See puudutas ka Venemaa soomeugrilasi, näiteks käis vepslaste juures korduvalt Soome keeleteadlane Lauri Kettunen.

Nõukogude perioodi algul puudus vepslastel oma haritlaskond, kes võinuks võimudelt autonoomiat nõuda. Vepsa rahvuskülanõukogud ja -rajoonid loodi kesk- ja oblastivõimu initsiatiivil, nõukogude üldise rahvuspoliitika inertsist. Paljude Venemaa mitte-vene rahvaste jaoks kuldsed kahekümnendad läksid vepslaste jaoks kaotsi, sest oma kirjakeelt neil siis veel polnud ja haritlaskonda alles koolitati nõukogude õppeasutustes. Seega jäi ka vepsa autonoomia kuni kirjakeele loomiseni ja selle juurutamiseni koolides küllaltki tühjaks vormiks, ehkki säärasenagi oli sel vepslaste jaoks positiivne mõju.

Vepsa talumees naaseb heinamaalt. Foto: N. Rozov, 1926. ERMi fotokogu

Ladina tähestikul põhineva vepsa kirjakeele löid peamiselt Leningradis resideerivad mitte-vepsa õpetlased nõukogude võimu tellimusel ning see oli käibel vaid 1932. aasta sügisest kuni 1938. aasta kevadeni. Oma lühikese kasutusaja jooksul ei jõudnud see rahva seas kahjuks eriti juurduda.

Vepsa autonoomia likvideerimine käis samuti üldise rahvuspoliitika kiiluvees, mujal toimunud arengute järellainetusena. Võib öelda, et vepslased olid suuresti lihtsalt nõukogude rahvuspoliitika objektid, mitte selle aktiivsed kaaskujundajad, nagu näiteks tatarlased, sürjakomid või isegi permikomid. Autonoomia ja kirjakeele loomisel oli vepslaste etnilisele enesehinnangule ja seega ka edasikestmisele kahtlemata positiivne mõju. See tähendas riigi tunnustust ja abi vepslastele kui etnilisele kogukonnale. Tugevnenud etnilisele identiteedile andis aga dramaatilise tagasilöögi autonoomia järsk likvideerimine 1930. aastate lõpul – see tähendas riikliku tunnustuse lakkamist. Vepslased tegid sellest omad järeldused. Paljud valisid assimileerumise ning vepslaste arv hakkas kiiresti kahanema.

Tabel. Vepslaste arv Venemaal 1897–2010

Loendusaasta	Vepslaste arv
1897	25 818
1926	32 785
1939	31 449
1959	16 170
1989	12 142
2010	5 936

Leningradi kubermangu Vidla (Vinnitsõ) vallas tehtud fotod töi 1931. aastal Leningradis asuvast Vene muuseumist vahetuseks emplaridena Eestisse etnoloog Erik Laid.

Indrek Jääts on Eesti Rahva Muuseumi teadur, Fenno-Ugria Asutuse juhatuse liige, etnoloog. Ta tegeleb peamiselt etniliste protsesside, rahvusluse ja rahvuspoliitika uurimisega, olles põhjalikumalt uurinud setusid, sūrja- ja permikomisid.

Kirjandus

- Martin, Terry. *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in Soviet Union, 1923–1939*. London, 2001.
- Slezkine, Yuri. *The USSR as a Communal Apartment, or How a Socialist State Promoted Ethnic Particularism* – *Slavic Review* 53, 2 (Summer) 1994. Pp. 414–452.
- Smith, Jeremy. *The Bolsheviks and the National Question, 1917–23*. Palgrave Macmillan, 1999.
- Мусаев, Вадим. Прибалтийско-финское население Северо-запада России и Советская национальная политика в 1920–30-е гг. – Вепсы и этнокультурные перемены XX века. *Studia Slavica Finlandensia*, Tomus XXIV. Helsinki, 2007. С. 76–94.
- Пименов, В. В.; Строгальщикова, З. И. Вепсы: расселение, история, проблемы этнического развития. – *Проблемы истории и культуры вепсской народности*. Петрозаводск, 1989. С. 4–26.
- Сакс, Г. *Работа среди национальных меньшинств. Опыт Ленинградской области*. Ленинград, 1931.
- Смирнова, Т. М. *Национальность – питерские: Национальные меньшинства Петербурга и Ленинградской области в XX веке*. Санкт-Петербург, 2002.
- Строгальщикова, З. И. Вепсы: этнодемографические процессы (прошлое и настоящее) – *Современная наука о вепсах: достижения и перспективы (Памяти Н. И. Богданова)*. Петрозаводск, 2006. С. 378–412.
- Яатс, Индрек. *Торжество этничности. Введение*. – *Проникновение и применение дискурса национальности в России и СССР в конце XVIII – первой половине XX вв.* Редакторы: Индрек Яатс, Эрки Таммиксаар. Тарту, 2011. С. 5–11.
- Янсон, П. М. *Национальные меньшинства Ленинградской области (Сборник материалов)*. Ленинград, 1929.

Karjala küsimus kui nõukogude riigi ja Soome vaheliste suhete probleem aastatel 1918–1941

Juri Kilin

Nõukogude riigi poliitika piiriäärse Karjala suhtes sõltus 1920. aastate algusest kuni Teise maailmasõja alguseni sõjalis-strateegilistest, välispoliitilistest ja majanduslikest imperatiividest, selle eripära teatud perioodidel aga suhetest Soomega. Keskvoim püüdis hoida kontrolli all riigi lääneosa ainsat väljapääsu maailmameerle läbi Koola poolsaare jäävabade sadamate. Kaug-Põhja plaaniti alates 1920. aastatest luua võimas mereväeüksus, et mõjutada Euroopa ja kogu maailma poliitikat.

Soome geopoliitiline tähtsus Vene NFSV ja NSV Liidu jaoks aastatel 1918–1939 oli tingitud ulatuslikust riikidevahelisest piirist ning selle vastsündinud vaenuliku riigi ohtlikust – nagu seda leidsid enamlased – lähedusest impeeriumi endisele pealinnale Petrogradile/Leningradile, tulevasele strateegilisele mereväebaasile Koola poolsaarel ning Läänemere ja Valge mere vahelisele veeteele. Barentsi merest kuni Musta mereni kulgevast 3744 km pikast NSV Liidu läänepiirist moodustas piir Soomega 1554 km (41%), Läti ja Eestiga 611 km, Poola ja Rumeeniaga 1579 km.

18.–19. sajandil läänes kätte võidetud geopoliitiliste positsioonide kaotamine kodusõja käigus jättis nõukogude riigi, nagu Moskvas usuti, ilma 1200 km pikusest turvalisest piirialast Läänemere ja Musta mere vahelisel maakitsusel. See tekitas raskusi kaubavahetuse korraldamisel NSV Liidu ja Lääne-Euroopa riikide, eeskätt Saksamaa vahel. Nendel põhjustel oli NSV Liidu peamine välispoliitiline eesmärk kuni 1939. aastani impeerumiaegsete piiride tagasivõtmine, nii nagu need olid 1914. aastal. Soome, Poola ja Rumeenia pidasid aga omakorda plaani oma territooriumi idanaabri kulul võimaluste tekkides suurendada.

1918.–1941. aastani võib NSV Liidu ja Soome suhetes eristada kuut etappi. Enne Tartu rahulepingu sõlmimist 1920. aasta oktoobris iseloomustas neid suhteid põhimõtte „ei rahu ega sõda”. Sel ajajärgul püüdis Soome juhtkond aktiivselt luua „valget” Suur-Soomet, kuhu kuulus kogu nõukogude Karjala ja Koola poolsaar. Teine etapp kestis 1920.–1923. aastani ja seda iseloomustas nõukogude juhtkonna soov viia soodsate asjaolude tekkel ellu oma plaan luua Suur-Punasoome, mis vastaks territoriaalselt soomlaste endi Suur-Soome mastaapidele.

Pärast maailmarevolutsiooni edulootuste kokkuvarisemist 1923. aastal vaibusid kahepoolsed suhted rahulikuks. Normaalsete majandussuhete puudumine ja vastastikune poliitiline allergia ei takistanud kuni 1930. aastani üldiselt neutraalsete suhe säilitamist. Seevastu 1930.–1939. aastani kestnud neljandat etappi iseloomustas pidev vastasseisu kasv, mis lõppes NSV Liidu ebaõnnestunud katsega lõpetada Talvesõja käigus Soome iseseisvus. Lühike viies sõdadevaheline etapp

kasvas üle suureks sõjaks, mille käigus tegid soomlased Natsi-Saksamaa abiga viimase katse luua „valge” Suur-Soome. Kogu selle aja vältel püsis Karjala küsimus NSV Liidu ja Soome suhetes kesksel kohal.

Kuni 1930. aastate keskpaigani oli nõukogude riigi välispoliitika prioriteediks Soome suhtes takistada selle riigi astumist vaenulikkude Poola-Balti blokki (alates 1935. aastast Soome lähenemist Saksamaale), võttes arvesse, et selline lähenemine kujutab endast julgeolekuohtu suurele sõjalis-majanduslikule keskusele Leningradile, kuhu oli koondunud 35–40% NSV Liidu kaitsetööstusest. Soome astumine nõukogudevaenulikkude sõjalis-poliitilisse blokki oleks ohustanud ka Kaug-Põhja seotud üleilmseid strateegilisi tulevikuplaane.

Nõukogude võim üritas sõjalis-strateegiliselt kindlustada majanduslikke huve riigi põhja- ja loodeosas – piirkondades, mis töid puidu väljaveoga sisse suure osa riigi sõjalis-majanduslikku laadi industrialiseerimiseks vajaminevast välisvaluutast. Nende omavahel seotud eesmärkide täitmine oli võimalik vaid stabiilse sisepoliitilise olukorra saavutamisel Karjalas, piirkonna kiire majandusliku arengu ja elatustaseme tõusu tingimustes ning Karjalale reaalse autonoomia andmisel – mis kujunes kodusõja ajal nii Karjala rahvusliikumise kui ka Soome Karjala-diplomaatia põhinõudmiseks.

Välispoliitiline tegur mõjutas otsustavalt Karjalale 1920. aasta juunis mittepõhiseadusliku autonoomse staatuse andmist (Karjala Tööraha Kommuun). Vene NFSV juhtkond soovis sõlmida rahulepingut Soomega, võttes arvesse NSV Liidu ja Poola vahelise sõja puhkedes tekkinud keerulist sõjalis-strateegilist olukorda, ning vältida Soome ja Poola vahelise liidu sõlmimist. See oli aga võimalik ainult Karjala küsimuse lahendamise korral Soomet rahuldavatel tingimustel.

Sisepoliitilisel teguril oli samuti oluline, kuid siiski teisejärguline tähtsus: Karjala rahvusliikumine taotles piirkonnale autonoomse staatuse andmist või Vene NFSVst väljaastumist (otsus föderatsioonist lahkuda tehti Karjala põhjaosa maakondade kongressil Uhtuas 1920. aasta märtsis).

Vene NFSV keskvoim suhtus kuni 1920. aasta suveni Karjalale autonoomse staatuse andmisesse negatiivselt. Seda põhjendati piirkonna üliolulise sõjalis-strateegilise tähtsusega 1920. aastate alguses ja föderatsioonist lahkumise võimalusega. Katastroofiliselt väheses toiduga varustamise ja Soome aktivistide jätkuva agitatsiooni-propagandategevuse olukorras võis Karjalale autonoomse staatuse andmine kaasa tuua demokraatlikul teel vormistatud lahkulöömisotsuse.

Sealjuures võeti arvesse 1918.–1919. aasta kogemust, mil välisoht teostus Soome valitsuse katsetes lahendada Karjala probleem jõuga ja ühendada nõukogude Karjala Soomega, kasutades selleks vabatahtlike üksuste ja kohaliku elanikkonna abi. Soome saavutas selles osalist edu – nõukogude Karjala Rebol’ä (Rebolö) ja Porajärvi (Porosozero) vallad kuulusid 1918.–1919. aastast kuni 14. veebruarini 1921 Soomele. Rebol’ä valla lahkulöömise otsus võeti demokraatlikke protseduure järgides vastu 1918. aasta augustis.

Vene NFSV sõjalise ja poliitilise juhtkonna geopoliitilisest seisukohast kujutas Karjala endast transpordikoridori Koola poolsaare jäävabade sadamate juurde ning Murmanski raudtee ulatuslikku turvatsooni. Peale selle ilmnes liitlaste sissetungi käigus Põhja-Venemaale Karjala strateegiline tähtsus võimaliku stardipai-gana Euroopa suurriikide relvajõudude operatsioonideks Petrogradi-Leningradi kui riigi suurima sõjalise ja poliitilise keskuse vastu, ning Tööliste ja Talupoegade Punaarmee peastaap arvestas selle asjaoluga kuni Teise maailmasõja alguseni.

Mõte anda Karjalale autonoomne staatus ei pärvinud toetust Karjala parteior-ganisatsioonis, mis koosnes peaausjalikult vene enamlastest. Kasutades ära keskuse heitlikkust ja välistamata võimalust oma otsust muuta, jäi mõjukas Vene-Karjala opositsioon oma seisukohale kuni Karjala ülestõusu lõpuni 1922. aasta veebruaris.

Ülestõus sai pöördepunktiks Moskva Karjala-poliitikas, mille eesmärgiks oli luua tingimused Karjala olukorra püsivaks stabiliseerimiseks riigi pikaajalistes strateegilistes huvides, mis oli omakorda võimalik ainult autonoomia säilitamise ja majanduskasvu tingimustes. Pärast ülestõusu lõppu korrigeeriti Karjala-polii-tikat radikaalselt: siseopositsioon suruti alla, juhtivad kohad Karjala Tööraha Kommunis läksid Soomest sisserännanutele, kommuunile anti reaalsed haldus-õigused ning algas soomestamise poliitika.

Kommuuni juhtinud Soome emigrantide ja keskvalitsuse eesmärgid olid põhimõtteliselt erinevad. Pärast revolutsioonis lüüasaamist Soomest põgenenud punasoomlased tahtsid luua Karjalas hüppelauda revolutsiooni levitamiseks Soomes ja Skandinaavias, hiljem aga suunata Karjala kultuuriliselt läände, eraldada seejärel Venemaast ja kaasata ta nõukogude Soome koosseisu.

Vene NFSV juhtkonna eesmärgid olid pragmaatilisemad ja seisnesid kõige-pealt poliitilise stabiilsuse tagamises autonoomia piirides, mille võis saavutada ainult punasoomlaste abiga, ning hiljem poliitiliste ja majanduslike tingimuste loomises Karjala püsivaks lõimumiseks NSV Liitu. Autonoomset vabariiki juhti-nud Soome emigrandid pakkusid välja piirkonna majandusarengu kontseptsiooni, mille põhiolemus seisnes Karjala majandussektorite kiires ja tasakaalustatud arengus rikkalike metsaressursside ratsionaalse kasutamise alusel. Punasoomlaste idee kohaselt oleksid nende kavade rakendamiseks vajalikud vahendid tulnud esialgu laenude kujul keskusest, seejärel aga toimunuks üleminek isemajandamisele, kasu-tades selleks vabariigi märkimisväärseid ekspordiressursse.

Peagi aga selgus, et autonoomia juhtkonna ja keskvoimu arusaamad Karjala majandusarengust erinesid teineteisest märgatavalt: Karjalale antud erilised eel-arveõigused olid piiratumat laadi, kui seda eeldasid autonoomia juhid, ülemi-nek isemajandamisele ei realiseerunud, kesketel rahvakomissariaatidel oli õigus kontrollida vabariigi majandusametite tegevust.

1923. aasta juulis muudeti Karjala Tööraha Kommuni ümber autonoom-seks vabariigiks. Selle otsuse taga oli nii Soome valitsuse diplomaatiline surve kui ka Puna-Venemaa uus lähenemine rahvusprobleemidele. Soome valitsus leidis, et

nõukogude pool ei ole täitnud Tartu rahulepinguga kinnistatud rahvusvahelisi kohustusi Karjala suhtes, ja pöördus vaidluse lahendamiseks Rahvasteliidu poole.

Välissuhete rahvakomissariaadi diplomaatilisest kirjavahetusest leiab tõendeid selle kohta, et Karjala staatuse tõstmise üheks põhjuseks olid kartused, et Rahvasteliit võib teha Karjala küsimuses NSV Liidu jaoks negatiivse otsuse. Seega oli välispoliitiline tegur ehk Soome mõju 1920.–1923. aastatel Karjala autonoomia loomisel ja hiljem selle säilimisel nende tõendite kohaselt otsustava mõjuga. Karjala ANSV oli oma 146 300 km² pindala ning 269 000 inimese suuruse elanikkonnaga (57% venelasi ning 41,5% karjalasi, soomlasi ja vepsulasi) 1926. aastal esimene autonoomne vabariik NSV Liidu läänepiiril.

1926. aastal algas pealetung Karjala autonoomiaõigustele, mis oli seotud majandussaavutuste ja poliitilise stabiilsuse tekke ning välispoliitilise faktori rolli vähenemisega pärast Soome keeldumist astuda nõukogudevaenulikesse koalitsioonidesse. 1930. aastal jäeti Karjala ilma esialgsetest eelarve-eelistest. Alates 1926. aastast lõpetas välisasjade rahvakomissariaat, mille algatusel Karjala autonoomia 1920. aastal asutati, selle piirkonna kureerimise ning komissariaadi ainus omataoline Karjala referentuur saadeti laiali.

1930. aastal vaatas keskvoim oma Karjala-poliitika põhjalikult üle seoses parempoolsete jõudude tugevnemisega Soomes, Eestiga salajase sõjalise koostöö alustamise ja sellest tulenevalt ka sõjaohu suurenemisega. Esiplaanile tõusid taas sõjalis-strateegilised ja välispoliitilised aspektid, eelkõige seoses Soome liigitamisega NSV Liidu kindlate vastaste kategooriasse. 1930. aastal moodustati üheksast valdavalt karjalastega asustatud piirirajoonist eriti ohustatud tsoon, mille majandus allutati valmistumisele sõja puhkemise puhuks Soomega. Karjala ANSV majandusarengu plaanide koordineerimiseks vabariigi ametiasutuste ja Leningradi sõjaväeringkonna vahel loodi eraldi võimuorgan: vähendatud koosseisuga rahvakomissaride nõukogu.

Karjala ANSV piirialade eriti ohustatud alaks pidamisel olid ka teatud põhjused. Kuni Teise maailmasõja alguseni nägid Soome armee peastaabi tegevusplaanid ette märkimisväärse osa Ida-Karjala territooriumi okupeerimist ning NSV Liidu juhtkond oli sellest teadlik. Samal ajal kui Karjala maakitsust ja Lõuna-Karjalat puudutavad operatiivplaanid muutusid alates 1936. aastast märksa kaitseloomulisemaks, toimus Põhja-Karjalas kuni 1939. aastani ainult rünnakuvariant. Soome armeejuhatas, mis koosnes alates 1920. aastate teisest poolest peamiselt rahvusaktivistidest, lootis sõja korral muu hulgas ka kohaliku elanikkonna toetusele, eriti pärast Karjalas läbi viidud kollektiviseerimist ning elatustaseme järsku langust alates 1930. aastast eeskätt Karjala ANSV põliselanikega asustatud majanduslikult vähearenenud piirkondades.

Alates 1930. aastast alustas keskvoim seoses Soome paigutamisega NSV Liidu kindlate vastaste kategooriasse Karjala ANSVs elavate karjalaste, aga 1937. aastast ka soomlaste repressioonide ja küüditamist. Erinevalt riigi keskpriirkondadest oli piiriäärses Karjalas repressioonide eesmärgiks puhastada sõjatander nõukogude

võimule ebaloajaalsetest elementidest. Repressioonide vajalikkus oli tingitud ka keskuse ebaefektiivsest majanduspoliitikast Karjalas, mis hoidis elatustaseme madala ja tekitas vabariigi elanikkonna seas ulatuslikku rahulolematust. Repressioonide ühe tagajärjena likvideeriti Karjala maakitsusel ja Karjala ANSVs peaaegu täielikult Soome agentide võrgustik, mis jättis Soome peastaabi ilma võimulusest hinnata 1939. aasta sügisel sõjaohtu õigesti.

Alates 1930. aastast hakkas Karjala osatähtsus NSV Liidu pikaajaliste strateegiliste huvide tagamisel kiiresti tõusma. Aastail 1930–1933 ehitati Valge mere ja Läänemere vaheline kanal – osa laevateest, mille eesmärgiks oli sõjalaevade, sealhulgas raskeristlejate ümberpaigutamine Läänemerest Barentsi merre ning sealt edasi mööda Põhja-mereteed Kaug-Itta, kus algas uus etapp vastasseisus Jaapaniga.

1936. aastal alustati võimsa mereväe loomist, millest osa oli kavas paigutada Koola poolsaarele. Sellega seoses suurenes Karjala strateegiline tähtsus veelgi. Suure ookeanimereväe loomise programm nägi 1947. aastaks, mil Punalaevastik pidi ületama Suurbritannia Grand Fleeti võimsuse, ette 1796 uue laeva ehitamist üldise veeväljasurvega 3 028 901 tonni. Aastail 1930–1939 üritas keskvalitsus luua piirivabariigis Soome-vastase kaitse- või rünnaksõja pidamiseks vajaliku sõjaväetsiviilinfrastruktuuri.

Plaane luua Karjalas kindel tagala sõja puhuks Soomega ei jõutud Teise maailmasõja alguseks realiseerida, peamiselt sel põhjusel, et Leningradi sõjaväeringkonda kuuluvatele aladele jagati majandusarenguks vajalikke vahendeid väga piiratud ulatuses, kuna piirkonna vastased olid sõjaliselt suhteliselt nõrgad riigid Soome, Eesti ja Läti. 1920. aastate lõpus suunati teedehituseks mõeldud raha ümber Valgevene ja Kiievi sõjaväeringkondadele, mille tõttu kadus võimalus viia ellu ulatuslikke viisaastakuplaane, ning 1939. aastaks sattus Karjala ANSV sügavasse majanduskriisi.

Suur osa 1930. aastate alguse kavast luua vabariigis nüüdisaegne sõjaväetsiviilinfrastruktuur ei realiseerunud ebapiisava rahastamise tõttu, mis piiras oluliselt NSV Liidu võimalikku jõupoliitikat Soome suhtes ja mõjutas Nõukogude-Soome sõja tulemust. Karjala ANSV eesrindlike viisaastakuplaanide rakendamise korral oleks sõja eesmärk – kogu Soome okupeerimine – olnud saavutatav suhteliselt lühikese ajaga.

Nõukogude-Soome sõja alguseks suutis majanduslikult mahajäänud Karjala kindlustada maksimaalselt nelja-viie diviisi operatsioon. Suurema hulga vägede (9 diviisi) Karjalasse koondamine juba sõja esimeses etapis enne 1939. aasta detsembri lõppu ületas ligikaudu kahekordselt lahingutandri operatiivsuutlikkuse. See asjaolu, vägede kogenematus ja sõdurite motivatsioonipuudus langetasid operatsioonide efektiivsust ja põhjustasid liigseid kaotusi. Nii suurte vägede koondamist sõjalis-tehniliselt ebapiisava ettevalmistusega Karjala sõjatandril võib pidada Punaarmee juhtkonna kõige tõsisemaks strateegiliseks valearvestuseks, mida süvendas veelgi 16 lisadiviisi ümberpaigutamine Karjalasse sõja teises etapis.

Nende vägede abiga oleks sõja lõpptulemus olnud saavutatav suhteliselt lühikese aja jooksul Karjala maakitsusel.

Vastavalt NSV Liidu juhtkonna poliitilisele plaanile, mille olulisimaks osaks oli kasutada ära Karjala küsimust, oli Karjalal eriline roll n-ö Soome küsimuse lahendamisel: karjalastega asustatud vabariigi piirkonnad lülitati 2. detsembril 1939 marionettriigina loodud Soome Rahvavabariigi koosseisu, kus tegutses nukuvalitsus ning töö- ja rahvarindekomiteed. Nende nõukogude valitsuse poliitiliste ürituste läbikukkumise tagajärjel muutus esialgse sõjaplaani teostamine võimatuks.

Ka Soome pool proovis Karjala küsimust enda huvides ära kasutada. Soome armee juhtkond üritas Talvesõja algusest peale okupeerida osa nõukogude Karjala territooriumist, arvestades kohaliku elanikkonna toetusega, mis oli ka sätestatud 1920. aastate operatiivplaanides. Peastaabi aktivistide algatusel loodi poliitiliste küsimuste lahendamiseks okupeeritaval Karjala territooriumil koguni eraldi osakond – K-büroo. Lootes saada sõjalist abi Suurbritanniast ja Prantsusmaalt, kiitis Soome sõjalis-poliitiline juhtkond 1940. aasta veebruaris-märtsis heaks plaani luua Ida-Karjalas ajutine valitsus, mis aga ei saanud ametlikku tegutsemisluba kuni sõja lõpuni.

31. märtsil 1940 moodustati Karjala ANSVst Karjala-Soome NSV, mis kujutas endast ühte poliitilistest tingimustest Soome küsimuse eelseisval lõplikul lahendamisel sõjaliste vahenditega. Karjalas algas teine soomestamise etapp, mis viidi erinevalt esimesest (1922–1935) läbi energilisemalt ja lühema aja jooksul. 1940. aasta sügistelvel alustati Karjalas laiaulatusliku sõjalise ehitustegevuse programmi elluviimist, mis nägi muu hulgas ette 38 lennuvälja ning umbes tuhande kilomeetri pikkuses uute teede rajamist ning vanade rekonstrueerimist. Teise maailmasõja puhkedes oli kaheks-kolmeks aastaks mõeldud programmi rakendamine alles algusjärgus.

Keskväimu poliitikat autonoomses vabariigis mõjutasid aastatel 1920–1941 Karjala piiriäärne asukoht, NSV Liidu strateegiliste huvide kindlustamise vajadus riigi põhja- ja loodeosas ning Soomest lähtuv võimalik sõjaoht. Samal ajal peeti loodes asuvat sõjatandrit kogu selle perioodi vältel teisejärguliseks, mis oli ka peamine põhjus, miks Leningradi sõjaväeringkonna, sealhulgas Karjala, majandusarengu plaane kärbiti. Teise maailmasõja alguseks oli nõukogude riigi põhja- ja loodeosa majanduslik olukord nõrk, mis vähendas omakorda võimalusi rakendada Põhja-Euroopas nii aktiivset jõupoliitikat kui ka kaitsetegevust.

Ettekande ja artikli valmimist toetas Petroskoi riikliku ülikooli strateegilise arendamise programm teadus- ja uurimistöö arendamise meetmekogumi raames.

Juri Kilin on Petroskoi riikliku ülikooli Põhja-Euroopa uuringute instituudi direktor. Oma teadustöös on ta keskendunud peamiselt Karjala ajaloole ning Soome ja NSV Liidu suhetele 20. sajandi algupoolel.

Tõlkis Üve Maloverjan

Kirjandus

- Arimo R. Suomen puolustus suunnitelmat. 3 osaa. Helsinki, 1987.
- Churchill S. Itä-Karjalan kohtalo 1917–1922. Itä-Karjalan itsehallintokysymys Suomen ja Neuvosto-Venäjän välisissä suhteissa 1917–1922. Porvoo, 1970.
- Elfvengren E., Laidinen E. P. Vakoilua itärajan takana. Yleisesikunnan tiedustelu Neuvosto-Karjalassa 1918–1939. Juva, 2012.
- Itä-Karjala. Esitys Itä-Karjalan maasta ja kansasta, sen vapausliikkeen tähänastisista vaiheista, nykyisistäätaloudellisista, sivistyksellisistä ja valtiollisista oloista sekä Karjalan kysymyksestä. Toimittanut Akateeminen Karjala Seura. Helsinki, 1934.
- Jääskeläinen M. Itä-Karjalan kysymys. Kansallisen laajennusohjelman synty ja sen toteuttamisyrittäykset Suomen ulkopolitiikassa vuosina 1918–1920. Helsinki, 1961.
- Jalava A. Kansallisuus kadoksissa: Neuvosto-Karjalan suomenkielisen epiikan kehitys. Helsinki, 1990.
- Kangaspuro M. Neuvosto-Karjalan taistelu itsehallinnosta. Nationalismi ja suomalaiset punaiset Neuvostoliiton vallankäytössä. 1920–1939. Helsinki, 2000.
- Kulomaa J. Äänislinna. Petroskoin suomalaismiehityksen vuoden 1941–1944. Helsinki, 1989.
- Leskinen J. Vaiettu Suomen silta. Suomen ja Viron salainen sotilaallinen yhteistoiminta Neuvostoliiton varalta vuosina 1930–1939. Helsinki, 1997.
- Nevakivi J. Muurmannin legioona. Suomalaiset ja liittoutuneiden interventio Pohjois-Venäjälle 1918–1919. Helsinki, 1970.
- Nygård T. Suur-Suomi vai lähiheimolaisten auttaminen. Aatteellinen heimotyö itsenäisessä Suomessa. Keuruu, 1978.
- Nygård T. Itä-Karjalan pakolaiset 1917–1922. Studia historica Jyväskyläänsia 19. Jyväskylä, 1980.
- Vahtola J. „Suomi suureksi – Viena vapaaksi?”. Valkoisen Suomen pyrkimykset Itä-Karjalan valtaamiseksi vuonna 1918. Rovaniemi, 1988.
- Yläräkkö A. Edvard Gylling. Itä-Karjalan suomalainen rakentaja. Keuruu, 1976.
- Бутвило А.И. Карельская Трудовая Коммуна. Петрозаводск, 2011.
- Килин Ю.М. Военно-политические аспекты советско-финляндских отношений в 1920–30-е годы // Россия и Финляндия в XX веке. СПб, 1997. С. 82–95.
- Килин Ю.М. Карельский вопрос во взаимоотношениях Советского государства и Финляндии в 1918–1922 гг. Петрозаводск, 2012.
- Килин Ю.М. Пограничная окраина великой державы: Советская Карелия в 1923–1938 гг. Петрозаводск, 2012.
- Килин Ю.М. Советская Карелия в 1939–1941 гг.: от автономии к союзной республике. Петрозаводск, 2012.

Bolševike rahvuspoliitilised suundumused ja nende täideviimine Permikomis 1920.–1930. aastatel

Seppo Lallukka

Vastavalt oma marksistlikele vaadetele uskus võimu võtnud bolševike partei juhtkond proletaarse internatsionalismi võidukäiku ning sellesse, et sotsialistliku ühiskonnakorra süvenedes tõrjub klassisoldidaarsus etnilise lojaalsuse tagasipöördumatult kõrvale. Vene impeeriumi lõpuaastate poliitilistes võitlustes oli aga rahvusküsimusest kujunenud tüliõun, mille suhtes tuli igal poliitilisel jõul võtta kindel seisukoht. Bolševike taktikalise tegutsemise aluseks kuulutati Lenini välja pakutud rahvusliku enesemääramise õiguse põhimõte.

Rahvuslikud liikumised saavutasid revolutsiooniaastail tohutu mõõtme. Hoolimata sellest, et bolševistlik ladvik oli oma retoorikas toetunud rahvaste enesemääramisõigusele, tulid vähemusrahvaste tegelikud nõudmised neile üllatusena. Revolutsiooni juhid olid küll valmis natsionalismiilmingute tõusuks impeeriumi läänepoolsetel aladel, näiteks Poolas ja Soomes, ent see, et organiseeruma ja oma nõudmisi hakkavad esitama ka väiksemad rahvarühmad Sise-Venemaal, oli mõneti ootamatu. Bolševikke kainestas hirm selle ees, et satutakse vastakuti natsionalistlike taotlustega, ning nad asusid oma rahvuspoliitikas korrekture tegema.

Deklaratiivsel tasemel ei loobunud rahvusliku enesemääramisõiguse radikaalsetest põhimõtetest, ent see ei võinud hakata ähvardama riigi terviklikkust. Just seepärast olid bolševikud sunnitud oma tõlgendustesse korrektilise tegema – rahvuslik enesemääramine pidi puudutama vaid proletariaati. Sellest pidi saada relv sotsialismi kehtestamiseks, mitte aga selline vahend, mida kodanlus võinuks kasutada rahvuslikel eesmärkidel.

Enesemääramisõigus oli abstraktse loosungina atraktiivne, kuid sellest oli vähe abi, niipea kui tuli hakata pulbitsevas ja paljurahvuselises riigis tegelikku võimu teostama. Otsides vahendeid riigi kooshoidmiseks, kaldusid bolševikud pingelise debati järel esialgu pooldama föderatsiooni ideed. Sellest jäi aga lõpuks järele vaid väline kest. Valitseva kommunistliku partei tsentraliseeritud ülesehituse tõttu jäigi föderalism vaid formaalseks deklaratsiooniks.

Rahvuspoliitika sai edaspidi kahetise rolli. Kõigepealt püüti suunata ja kontrollida neid natsionalismi poliitilisi ilminguid, mis oleks võinud põhjustada separatismi. Just seetõttu hakati looma rahvuspiirkondi, selleks aga vajati rahvusliku eliidi kaasabi. Eliiti tuli hakata kasvatama, kujundama ja seejärel ka ohjes hoidma. Teiseks ülesandeks oli sotsialismiideoloogia abil rahvuslusest selle varasema sisu kõrvaletõrjumine, samas siiski rahvuskultuuri väliseid vorme säilitades. Kultuur pidi olema sisult sotsialistlik ja vormilt rahvuslik – nagu formuleeris Stalin.

Selle poliitilise manöövri tegelikuks eesmärgiks oli vähendada eri rahvakihte ühendava rahvusluse idee atraktiivsust.

Nõukogude kord asus seega toetama vaid selliseid rahvuslikkuse ilminguid, mis ei olnud vastuolus ühtse tsentraliseeritud riigi ideega. Bolševistliku ladviku rahvuspoliitika arhitektide arvates oli ohutumaid rahvuslikkuse vorme neli: rahvuspiirkonnad, rahvuskeeled, rahvuslikud eliidid ja rahvuskultuurid.

Kohe 1920. aastate algul moodustati Nõukogudemaa olulisematele rahvastele omad nimipiirkonnad, nõukogude sotsialistlikud vabariigid. Väiksemate ja enamasti üsna hajali asuvate rahvaste probleemid ootasid aga veel lahendamist. Austria marksistide leiutatud ekstraterritoriaalse kultuuriautonomias mudel, mis liitis rahvuskehandi seltsingulisest, mitte territoriaalsest printsiibist lähtuvalt, bolševikele ei sobinud. Nad pakkusid välja oma lahenduse, kus rahvuspiirkondade struktuuri kasvatati ülalt alla, luues nii üha väiksemaid ja väiksemaid üksusi – rahvusringkondi, rajoone, külanõukogusid ja kolhoose. Nõnda kujunes Nõukogude Liidust ajapikku tuhandete eritasemeliste rahvuslikul põhimõttel moodustatud allüksuste hierarhia.

Bolševikud deklareerisid toetust rahvuskeeltele ja -eliitidele. Kohalike keeli tuli igal sellisel territooriumil toetada sedavõrd, et need saavutaksid mingi ametliku keele staatuse. Ühtlasi tuli välja koolitada uusi kaadreid, et kohalikud võiksid võtta endale kasvava vastutuse poliitika-, majandus- ja hariduselu juhtimises. Seda rahvuskeelte ja kohalike eliitide ideoloogilist hõlmamist nimetatigi *korenizatsija*- ehk korenisatsioonipoliitikaks. Kohaliku rahvuse järgi nimetatud rahvuspiirkondades ja vabariikides nimetati seda tegevust kas ukrainastamiseks, mariseerimiseks, komiseerimiseks jne.

Partei 1923. aasta otsusel sai korenisatsioon uue rahvuspoliitika keskseks sihiks. Sellega püüti seni alla surutud rühmadele tekitada mulje nõukogude võimust kui sõbralikust, rahvalikust ja kõigile arusaadavast. Ent korenisatsioonil olid omad probleemid, sest mittevene rahvusrühmade elupiirkondades toetusid bolševikud eeskätt ikkagi vene tööliste-uusasukatele, kelle hoiakud kohalike suhtes olid senimaani olnud enamasti avalikult šovinistlikud.

Ehkki reakommunistid suhtusid vähemusrahvuste soosimisse mõningase ettevaatusega, leidis partei kõrgem ladvik siiski, et suurvene šovinismile vastukaaluks, etniliste pingete tasakaalustamiseks ja tõelise võrdõiguslikkuse saavutamiseks on vaja vähemuste positiivset diskrimineerimist. Sellega üritas partei taltsutada ka venelaste rahvuslikke huve. Venelasi kui uue riigi põhirahvust keelitati kandma endise impeeriumi taaka ning samastuma nõukogude võimuga, mis põhiseaduslikul tasemel oli rahvusriigi põhimõtetest lahti öelnud ja mis vähemalt deklaratiivsel tasemel ei olnud vene rahvusriik. Kohaliku poliitika tasemel rahvusvähemuste institutsioone koguni toetati.

Neljandaks bolševike toetatud rahvuslikuks formatsiooniks oli rahvuskultuur. Võim soosis rahvuslikke identiteete kujundavaid kultuurilisi tunnusoone: rahvarõivaid, folkloori, „progressiivset” kunsti jms. Sellised rahvuskultuuri ilmingud

pidid esialgu eksisteerima kõrvuti üha tugevneva üleliidulise sotsialistliku kultuuriga, mis seejärel oleks ajapikku etnilise kultuuri komponendid oma teelt kõrvaldanud.

Terry Martin, toetudes bolševike poolt omaks võetud „positiivse diskrimineerimise” hoiakule, on iseloomustanud selle ajastu Nõukogude Liitu kui „jaatava tegutsemise impeeriumi” (*The Affirmative Action Empire*). Ta tõdeb, et vähemuste soosimine polnudki kunagi omaette eesmärgiks, vaid see oli teadlik strateegia nende takistuste kõrvaldamiseks, mida arvati kuhjuvat ühiskonna uuenemise ja revolutsiooni rahvusvahelistumise teele seoses mittevõene natsionalismi võimendumisega.

Eri piirkondades rakendatud *korenizatsija*-meetmed ei olnud omavahel ajaliselt kooskõlastatud ega ka muus osas ühetaolised. Kohalikes rahvussuhetes tekkis seoses *korenizatsija*’ga sageli uusi pingeid. Ennekõike kasvatas ju rahvuspiirkondade loomine rahvusteadvust. Keegi ei soovinud enam jääda allutatud vähemuse rolli. Suurema või vähema järjekindlusega suudeti 10–15 aasta vältel *korenizatsija*-liinist kinni pidada. Lõplikult kadus see pildilt 1930. aastate teisel poolel suure terrori ajastul.

Mõningaid märke poliitika muutumisest ilmnis juba 1930. aastate algupoolel. Kui Stalin oli varem kuulutanud, et rahvussuhete vallas on tõsiseim oht suurvene šovinism, siis nüüd hakati samaväärseks ohuks lugema kohalikku natsionalismi ning peagi sai sellest juba kõige kurja juur. Etnofoobsed paranoiad levisid ja maad võttis arusaam, et *korenizatsija*-poliitika ennekõike õhutab, mitte ei ohjelda rahvuslust. Selle tagajärjel langes korenisatsioon täielikult põlu alla. Algas ajujaht „kodaanlikele natsionalistidele” ning käivitus suur terrorilaine.

Parteipoliitilise liini ambivalentsusest kõneleb samas asjaolu, et etniliste tagakiusamiste kõrval jätkus rahvusliku vitriinipoliitika tegemine. Siinkohal sobib näiteks 1936. aasta põhiseadus, kus maride, mordvalaste ja udmurtide seni formaalselt rahvuslikud nimipiirkonnad upitati nimeliselt autonoomse vabariigi staatusse. Peale selle asutati veel isegi 1937. aastal Tverikarjala autonoomne rahvusrajoon, mille eluiga jäi paraku väga lühikeseks.

Kuidas siis *korenizatsija*-poliitika tõus ja häving mõjutasid Lääne-Uuralis asuvate permikomide eluolu? Nõukogude aja alguses oli permikomide arv umbkaudu 130 000 ja nad elasid küllalt kompaktselt rühmana Permi ringkonna loodeturgas. Nende rahvuslik eneseteadvus oli alles kujunemas. Seetõttu said permikomid rahvusliku piirkonnaautonoomia rajamise idee väljastpoolt, nende debattide ja kampaaniate kaudu, mida sürjakomide juhid olid ette võtnud, ühendamiseks kõik komid sama administratiivvõimu alluvusse.

Moskvas Suur-Komi moodustamisega muidugi ei nõustunud ja permikomid jäid 1921. aastal loodud Komi autonoomsest piirkonnast välja. Sellest hoolimata jätkasid sürjakomi liidrid oma võitlust Suur-Komi eest, mis leidis laialdast toetust ka permikomide hulgas. Territoriaalsetest nõudmistest üles ärritatud Permi oblasti juhtkond alustas aga kättemaksuaktsiooni: permikomide asuala talupoegadele

määrati ebaõiglaselt suured viljanormid ja nende rahvuslikke eestvedajaid hakati arreterima.

Kui ühinemine sürjakomidega oli luhtunud, hakkasid permikomide liidrid mõtlema omaenda autonoomse piirkonna peale. Erinevaid ettekäandeid esitades viivitasid Permi ja hiljem ka Uurali oblasti juhtorganid seisukoha võtmisega permikomide püüdluste suhtes. 1925. aasta veebruaris tuli Moskvast lõpuks korraldus luua Uurali oblasti alluvusse permikomi rahvuspiirkond. See oli uut sorti administratiivne allüksus nõukogude föderalistlikus hierarhias. Selle õigused olid piiratud, ent siiski löi ta mingi raamistiku kohaliku kultuuri ja keele arendamisele. Ent asjaolu, et permikomid sattusid aastateks omavahel rivaalitsevate administratiivüksuste hammasrataste vahele, aeglustas ja raskendas oluliselt *korenizatsija*-poliitika teostamist.

Enne revolutsiooni ei olnud komi keelel permikomide asuala koolides ametlikku staatust. Mõnedes kogudusekoolides keelt siiski õpetati. Nagu mujal Nõukogude Liidus, nii hakati ka Permikomis järgima üldist, kõigile kättesaadavat koolikohustust. Samas tugevdati komi keele staatust koolide õppekavas. Probleemiks oli aga õpetajate puudus. Kohalikul tasandil organiseeritud õpetajakoolitus parandas siiski olukorda ja 1930. aastate teisel poolel oli koguni 70% piirkonna õpetajakonnast pärit permikomide endi seast. Kümnekonna aasta pärast olid juba 80% koolidest rahvuskoolid. Komi keele kasutus neis oli siiski võrdlemisi ebaühtlane.

Hakkas ilmuma ka komikeelset kirjandust. Alguses anti raamatuid välja Ust-Sõssolskis (praegune Sõktõvkar), seejärel Moskvast, ning 1930. aastate algul juba enamjaolt Permikomis. Kakskeelne komi-vene ajaleht alustas ilmumist 1926. aastal. Mida enam ilmus trükiseid, seda ühtlasemaks ja kaasaegsemaks muutus ka normeeritud keelekasutus. Kujundati välja permikomi murretele vastav komi kirjakeele erikuju. 1930. aastate alguses loodi professionaalidest koosnev teatritrupp, mille repertuaarist osa oli komikeelne.

Administratiivsektoris oli olukord keerukam. Selles vallas tehti jõupingutusi komipärastamiseks 1920ndate lõpupoolel, ent kuna piirkondliku juhtkonna tugi oli vähene, jooksid need karile ja nende eestvedajad sattusid löögi alla. Kuna keskvoim toetas veel jõuliselt *korenizatsija*-poliitikat, siis pidi Uurali oblasti piirkondlik administratsioon selles suhtes kurssi muutma. 1930. aastate algul oldi Moskva survele sunnitud hakkama toetama komipärastamist. 1932. aastaks kästi kõigis piirkondades (v.a venelastest vanausuliste asualadel) võtta kasutusele komi keel. See polnud ajaliselt reaalne ja tekitas paraja segaduse, millest kokkuvõttes oli rohkem kahju kui kasu. Samas oli ka Moskva-poolne poliitiline kurss muutumas: kohalikele kaadritele ning rahvuskeeltele toetumine ei olnud enam esmatähtis. Administratsiooni komipärastamise kampaania vaibus ja 1930. aastate keskpaiku ei kuulnud avalikkus sellest enam sõnagi.

Normeeritud kirjakeele kasutamises tekitas palju segadust tähestike sageda vahetamine. 1930. aastate alguses mindi Molotsovi tähestikult üle ladina tähestikule, mis aga tõrjuti kõrvale juba sama aastakümne lõpuks ja vahetati kirillitsa vastu.

Bolševike parteiline liin oli alates 1930. aastate keskpaigast muutunud rahvuste suhtes üha vaenulikumaks, rahvusliku intelligentsi lausa paranoiliseks hävitamiseks. Sellest sai noore tärkava kultuuri jaoks tõeline tragöödia. Näiteks hukati 1937. aastal permikomide tähelepanuväärseimad kirjanikud Mihhail Lihhatšov ja Andrei Zubov. Sadakond õpetajat repressseeriti süüdistatuna kuulumises kontrrevolutsioonilistesse mässulistesse organisatsioonidesse, mis taotlevat Uurali oblastist lahkulöömist eesmärgiga ühineda esialgu sürjakomidega ja siirduda seejärel Suur-Soome protektoraadi alla.

Ka talupojad ei pääsenud repressioonidest. Sundkollektiviseerimine ning ülekohtused koormised jätsid maelanikkonna nälga. Kõige hullem oli 1934. aasta, mil suri nälga kuni 4000 inimest. Ka aastatel 1936–1937 olid näljasurmad sagedad. Kogu kraid, eriti aga permikomide asuala, tabas ränk rahvastikukadu.

Peale näljakatastroofi said permikomid kannatada ka Uurali oblastis läbi viidud kulakluse likvideerimise operatsioonide käigus. Need toimusid 1937. aasta juunis NKVD erimääruse nr 00447 alusel. Selle kohaselt pidi Sverdlovski oblastis arreteritama ja kohtu alla antama vähemalt 10 000 inimest. Permikomide asuala kuulus nende piirkondade hulka, kuhu tuli anda halastamatu löök. Piirkonnale ette kirjutatud kontrollarvudeks olid 700–800 surmaotsust ja 1500 vanglakaristust. Liikumise Memorial andmeil olid kõikidest Permi oblasti maapiirkondades repressseeritud isikutest 22% permikomid. See arv on ebaproportsionaalselt suur, arvestades, kui väikese osa moodustas see rühm elanikkonna koguarvust.

Kokkuvõtteks võib öelda, et 1920. aastate lahkkelid eri piirkondade vahel ja eelarvamused permikomide rahvuslike püüdluste suhtes halvendasid oluliselt nende olukorda ja tähendasid viivitusi *korenizatsija*-poliitika pakutud võimaluste kasutamisel. Kohe pärast Permikomi piirkonna asutamist oli tehtud olulisi edusamme rahvuskultuuri vallas. Ent 1930. aastate keskpaiku kurss muutus. Selle tagajärjel kaotas permikomi rahvuskultuur oma tegeliku sisu ja järele jäänud butafooria ei pakkunud enam piisavat institutsionaalset tuge vähemuse identiteedile. Sellele järgnes näljakatastroof ja keskviimu poliitiline terror. Permikomide jaoks oli kümnend täis vastuolusid ja selle lõpptulemus sünge.

Bolševike rahvuspoliitika põhisuundade mõjud on osutunud pikaajalisteks. Formaalsusest hoolimata tõi see kaasa selliseidki tagajärgi, mida sotsialistliku rahvuspoliitika kavandajad ei osanud ette näha. Lenini ja Stalini välja mõeldud pseudoföederalism institutsionaliseerus, kujundades tasapisi kohalikku rahvuslikku identiteeti. Peale selle kinnistus rahvus ka üksikisiku tasandil iga kodaniku rahvuse määramise nõudena. Neile põhimõtetele tuginedes kujunes rahvuslusest aastakümneid hiljem jõud, mis kukutas nõukogude korra.

Seppo Lallukka on riigiteaduste doktor ja Helsingi ülikooli dotsent. Ta on uurinud idapoolsete soome-ugri rahvaste demograafilisi arenguid ja etnilist ajalugu.

Tõlkis Taisto-Kalevi Raudalainen

Kirjandus

- Brubaker, Rogers. Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- Jääts, Indrek. „The Permiak question”: Bolshevik central authorities, Russian and non-Russian provincial elites negotiating over autonomy in the early 1920s. Nationalities Papers, vol. 40 (2012), № 2.
- Lallukka, Seppo. The East Finnic Minorities in the Soviet Union. An Appraisal of the Erosive Trends. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia (Annales Academiae Scientiarum Fennicae, B, 252), 1990.
- Martin, Terry. The Affirmative Action Empire. Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923–1939. Ithaca-London: Cornell University Press, 2001.
- Werth, Nicolas. The NKVD Mass Secret Operation № 00447 (August 1937 – November 1938) <http://www.massviolence.org>
- Березко В.Э. Национальный вопрос в работах В.И. Ленина // История государства и права. 2008, № 10 <http://www.mgimo.ru>.
- Коньшин, А. Е. История коми-пермяцкого крестьянства 1917–1940 гг. Ижевск: Удмуртский государственный университет, 2004.
- Лаллукка, Сеппо. Коми-пермяки и Коми-Пермяцкий округ. История, демографические и этнические процессы. Санкт-Петербург: Европейский Дом, 2010.
- Лейбович, О. Л. «Кулацкая операция» на территории Прикамья в 1937–1938 гг. // Сталинизм в советской провинции: 1937–1938 гг. Массовая операция на основе приказа № 00447. Москва: Российская политическая энциклопедия, Германский исторический институт в Москве, 2009.
- Моисеевских, Ю. А. Исторический путь и основные направления развития коми-пермяцкой национальной школы // История и культура коми-пермяцкого народа в школьной программе. Кудымкар: Управление образования Коми-Пермяцкого автономного округа, Институт усовершенствования учителей, 1993.
- Шабалин, В. В. Сельское население Прикамья как жертва массовой операции по приказу № 00447 // Сталинизм в советской провинции: 1937–1938 гг. Массовая операция на основе приказа № 00447. Москва: Российская политическая энциклопедия, Германский исторический институт в Москве, 2009.

Poliitiline ja kultuuriline olukord Mordva autonoomias 1930. aastatel

Vladimir Abramov

Tänapäeval on soome-ugri ja samojeedi rahvuslike administratiivüksuste pindala Venemaa Föderatsioonis kolm miljonit ruutkilomeetrit. Sealt saab riik suurema osa gaasist (Jamali Neenetsi autonoomne ringkond), naftast (Handi-Mansi autonoomne ringkond), haruldasi muldmetalle (Norilski rajoon Dolgaani-Neenetsi ringkonnas), muid kasulikke maavarasid (Komi vabariik), olulise osa ekspordiks minevast metsast (Karjala vabariik) jne. Samuti on neil piirkondadel üsna suur tööstuspotentsiaal. Nende regioonide arenguks on olemas majanduslikud võimalused. Samal ajal vaevavad neid aga tõsised probleemid, mis on osaliselt üleriigilised (näiteks halb demograafiline olukord), osaliselt aga spetsiifilised (emakeele ja omakultuuri kadumine, assimilatsioon jne).

Venemaa praegune juhtkond mõistab neid probleeme ja üritab neid mõningate meetmetega lahendada. Kuid lahendusi on keeruline leida, sest probleemid on muutunud juba krooniliseks. Paljud neist on alguse saanud 1930. aastatel. Kuna need on kõigis autonoomiates enam-vähem sarnased, vaatleme neid Mordvamaa näitel, mis on siinkirjutaja jaoks lähim regioon.

1930. aastate alguses kuulus praeguse Mordva vabariigi territoorium suurelt osalt 1928. aasta administratiivreformi käigus moodustatud Mordva ringkonda. See oli tüüpiline Venemaa agraarregioon, mis tootis peamiselt rukist, kaera ja kartulit. Mets, mis võttis tollal enda alla umbes veerand territooriumi, läks kohalike ja küttevajaduste kõrval ekspordiks, kus sellel oli juhtiv koht (55%), samas kui tähtsuselt teine eksporditüüp – karusnahk – moodustas vaid 22%. Absoluut-arvudes polnud ekspordi osa kuigi suur (1930. aastal 2,7 mln rubla). Seega oli põllumajandus peamine arengut toetav majandusala.

Rahalises arvestuses kavatseti sisemajanduse kogutoodang esimese viisaastakuuga tõsta 65,6 miljonilt rublalt 1928. aastal 107,8 miljonile rublale 1932. aastal. Sealjuures suurenes loomsete saaduste kaubandusmaht 68,7%, tehniliste kultuuride oma 113,7% ning teravilja oma 25,7%. Viisaastaku lõpuks pidi Mordva müüma aastas umbes 2,5 miljonit tonni rukist ja kolhoosistama umbes 14% talupidamistest. Nii-öelda kultuurilise teeninduse puhul plaaniti luua kahe aastaga tingimused üleminekuks kohustuslikule üldharidusele, kõrvaldada kirjaoskamatust ja edendada rahvatervishoidu.

Tuleb märkida, et ringkonna juhtkond suutis küllaltki adekvaatselt hinnata piirkonna potentsiaalseid võimalusi ja pani paika üsna realistlikud kontrollmõdikud, mis esialgu ka saavutati. Piirkonna majandusedu andis põhjust muuta ringkond Mordva autonoomseks oblastiks, mille kohta Venemaa kesktäitevkomitee tegi otsuse 10. jaanuaril 1930. Loodud autonoomse oblasti territoorium oli

Fennougria

hõimupäeva konverents

24 900 km² ja rahvaarv 1 386 300 inimest, kellest 39,6% olid mordvalased, 54,4% venelased ja 5,7% tatarlased.

Rahvusaautonoomia tekkel tuli muuta ka administratiivaparaadi rahvuslikku koosseisu, see protsess liikus aga vaevaliselt edasi. 1930. aasta maiks oli mordvalasi oblasti juhtstruktuurides ainult 19,6% (tatarlasi 0,6%). Mõnevõrra parem oli olukord rajoonide täitevkomiteedes: sealsetest töötajatest olid 33,4% mordvalased ja 3% tatarlased. Aeglase *korenizatsija* ehk põlisrahvaste eelistamise poliitika põhjuseks oli mordvalastest spetsialistide puudumine, aga ka šovinistlikud ilmingud ning lihtne soovimatus jagada võõrastega sooje ametikohti.

Mordvamaa juhid teatasid sabotaažist korduvalt, kuid tegid seda väga ettevaatlikult. „Tuleb täie aususega öelda, et mõned meie seltsimehed ei taha siiani mõista rahvuspoliitika elluviimise olulisust. Selle aparadi natsionaliseerimist takistab teatav hirm,“ rääkis oblasti täitevkomitee esimees M. Palkin Mordva autonoomse oblasti esimese aastapäeva ettekandes.

Šovinism esines sagedamini varjatud, mõnikord isegi alateadlikul kujul. Avaliku šovinismi juhtumid olid suhteliselt haruldased. Ühte üleliidulise kommunistliku (bolševike) partei (ÜK(b)P) oblastikomitee resolutsioonigi on kirja pandud, et mordvalastele tungiti mõnikord just nimelt rahvuslikul pinnal kallale, neid kiusati, mordvalastest üliõpilasi diskrimineeriti stipendiumide andmisel, mordva-keelseid avaldusi keelduti asutustes vastu võtmast jne. Tavaliselt rakendati sellistel puhkudel asjakohaste riigiasutuste töötajate suhtes haldusmeetmeid. Kuid mõne parteifunktsionääri šovinistliku käitumise pärast ei lastud kedagi töölt lahti. Seevastu neid, kes julgusid sellest rääkida, süüdistati kohe kohalikus natsionalismis.

1930. aastal kritiseeris ÜK(b)P oblastikomitee organisatsioonilise osakonna juht M. Kulikovski kõnedes ja artiklites (üks neist saadeti ajalehele Pravda) piirkondlikke ja kohalikke võime rahvuspoliitikakava ebaõige rakendamise pärast (suurriiklus), osutas muu hulgas soodustingimustel korterite andmisele venelastest töötajatele ja rääkis juhtumitest, kus mordvalastest kvalifitseeritud töötajaid sihipäraselt tõrjuti. Pärast seda Kulikovski vallandati ja heideti oblastikomitee koosseisust välja „kohaliku natsionalismi ilmutamise ja vastupanurühma organiseerimise eest“.

1932. aasta oktoobris vallandati rahvusšovinismis süüdistatuna I. Kastargin ning keelati tal ühtlasi töötada tulevikus oblasti asutustes juhtival ametikohal. Kastargin oli ühes oma brošüüridest kirjutanud, et Mordva autonoomia loomise päev – 10. jaanuar 1930 – saab mordva rahva ajaloo suurpäevaks.

1933. aasta juunis esitati süüdistused kulaklik-natsionalistlikes vaadetes oblasti täitevkomitee aseesimehele I. Suhhorukovile, kes oli väidetavalt võtnud kaitse alla rühma kontrrevolutsiooniliste valgekaartlike elementidega kontaktis olnud demoraliseerunud natsionaliste. Sama aasta detsembris visati ÜK(b)Pst parteivastase natsionalistliku rühmituse loomiskatse eest välja oblastikomitee kaadriosakonna endine juht A. Barkajev ja kultuuri-propagandaosakonna endine asejuht N. Otškin.

Täiesti ilmselt peitub parteivastasuse ja teiste samasuguste siltide taga mordvalastest ühiskonnategelaste esimese organiseeritud kihi väljatõrjumise poliitika. Sama sihi heaks töötas ka aparaadi *korenizatsija*-loosung, mille tõttu mordvalaste osakaalu suurendati inimestega kohalike talupoegade hulgast. Selline poliitika jätkus kuni 1935. aastani. Sellest perioodist on teada vaid üks suur kohtuprotsess Volga ja Uurali soome-ugri piirkondade nn natsionalistide üle – 1932. aasta SOFINi kohtuasi.

Majandusvallas ei muutnud Mordva oblasti uued juhid enne paika pandud sotsiaalmajanduslikku kurssi, kuid kiirendasid partei näpunäidete järgi siiski viisaastaku tempot, eriti kollektiviseerimisel. Näiteks tõsteti kollektiviseeritavate majapidamiste osakaalu 14%-lt 95%-ni ning nendest 52,3% pidi ühinema kolhoosidesse juba 1930. aastal.

Mordva külaühiskond vastas lauskollektiviseerimisele massirahutustega. Isegi ebatäielikel andmetel osales kõigis massimeeleavaldustes alates 1930. aasta 1. jaanuarist kuni maikuuni enam kui 35 000 inimest. See oli juba 1905. aasta tase. 1930. aasta esimese kolme kuu jooksul mõisteti Mordvas süüdi 2363 inimest. Kolmel juhul õnnestus leida ka tõendeid rahutuste organiseerimise kohta. Kõigepealt arreteeritud 1129 maaelaniku seas oli vaid viis inimest (0,4%), kes olid varem kuulunud mõnesse poliitilisse parteisse.

Toona leidis aset ka esimene tervete perekondade väljasaatmine, kuid talupoegade lauspahameel peatas selle protsessi. Kokku saadeti 1930. aasta kampaania käigus põhjaaladele vaid 317 peret esialgu planeeritud 1200st.

Nagu teada, oli keskvalitsus 1930. aastal sunnitud tagasi astuma. 2. märtsil 1930 avaldati ajalehes Pravda Jossif Stalini artikkel „Peapõrutus edusammudest”, milles ta kinnitas vabatahtlikkuse põhimõtet kolhoosidesse astumisel ning süüdistas kohalikke parteiorganeid ja nõukogusid administratiivses surves ja külades valitsevas kaoses. See tõi kaasa massilise väljaastumise kolhoosidest. 10. märtsil 1930 loeti Mordvas kollektiviseerituks 49,7% talurahvast, 20. märtsil 46,9%, 1. aprillil 14,7%, 10. aprillil 9,0% ja 20. aprillil vaid 8,3%. Keskmiselt alanes kollektiviseerituse tase Venemaal 23,6%-ni. Esimene katse talupojad sotsialistlikult sunnimaistada nurjus.

Lauskollektiviseerimise vähese edu põhjuseks pidas parteiline juhtkond, nagu oodata oligi, kulakute klassivaenu ja kohalike võimuorganite ebaõigeid administratiivvõtteid. Vastavalt ÜK(b)P keskkomitee ja keskkontrollikomisjoni 1930. aasta detsembripleenumi otsusele alustasid kommunistid valikuliste repressioonide asemel massirepressioone. 1931. aastal üritas Mordva juhtkond taas kollektiviseerida kuni 65% taludest. Palju rohkem talupoegi kuulutati kulakuteks ning viidi oma kodudest minema. Osa neist saadeti välja Kesk-Volga kraist, osa Mordva-maalt, osa aga paigutati nende kodurajoonidesse loodud eriasulatesse.

Esimene küüditatute partii – 739 peret – koguti kokku üle terve Mordvamaa 1931. aasta 10. märtsiks. Eri põhjustel jäeti osa neist siiski välja saatmata. 20. märtsil küüditati kaks ešeloni: neist ühes oli 322 perekonda (1583 inimest) ja teises

309 perekonda (1738 inimest). Nagu selgus tunnistajate ütlustest, kulges küüditamine rahulikult. Mõned inimesed isegi rõõmustasid, et sõidavad ära sealt, kus neil normaalselt elada ei lastud. Esimesele küüditamisele järgnesid teised.

Tuleb meele pidada, et revolutsioonieelsel ja 1920. aastate Nõukogude Venemaal jaotati kogukonna maa talupoegade vahel võrdselt (revisjonihingede või suude järgi) ning sellistes tingimustes võisid rikkamaks saada vaid inimesed, kes suutsid teha rasket füüsilist tööd, olid töökad, kained ja oskasid kasutada raha mõistlikult. Kulakuteks kuulutati talupoegade paremik, aga kuna talupojad moodustasid valdava osa mordvalastest, oli see ka mordva rahva eliit. Ning siis korraga tapeti see eliit maha, paigutati koonduslaagritesse või küüditati koos peredega eluks ebasobivatesse piirkondadesse, kus nad hulgaliselt nälja, haiguste ja ületõtamise kätte surid. Genofondile tekitas see korvamatut kahju.

Massirepressioonid ja aktiivne propaganda aastatel 1931–1935 tähendasid murrangut Mordva külaühiskonna sotsiaalpoliitilises olukorras. Suurem osa talurahvast läks kolhoosidesse, kuid 1931. aasta lõpuks planeeritud kollektiviseerimise taset ei saavutatud isegi 1935. aasta lõpus. Plaan kollektiviseerida esimese viisaastaku lõpuks 95% talumajapidamistest jäi isegi 1939. aastaks ebarealistlikuks. Mordva talupoegadest 12% keeldus kolhoosidesse astumast, hoolimata kõigist maksudest ja repressioonidest.

Järgmiseks traagiliseks ühiskondlikuks nähtuseks, mis avaldas Mordva autonoomiale ja rahva saatusele negatiivset mõju, sai 1930. aastate teise poole stalinistlik terror. Kogu riigis leidsid aset massilised vahistamised ning hukkamised, mis puudutasid talurahva, NEPi (uue majanduspoliitika) pooldajate ja kodanlike natsionalistide järel ka partei- ja valitsusasutuste töötajaid ning teadus-, kirjandus- ja kunstitegelasi. Nõukogude Liit liikus kommunistliku partei diktatuurist Stalini ainuisikulise diktatuuri poole.

See löök partei sisedemokraatia riismete pihta toimus tingimustes, kus 1936. aastal võeti „üldrahvaliku arutluse“ käigus vastu üsnagi demokraatlik põhiseadus, mis tagas kodanikele laialdased õigused ja vabadused, samas aga ei sallinud võimud patoloogiliselt vähimatki teisitimõtlemist.

Sel perioodil mõisteti Mordvas süüdi umbes 18–20 000 inimest. Mordva rahva kogukaotust 1930. aastatel ja eriti teisel poolel on aga võimatu täpselt hinnata. Tuleb rõhutada, et Mordvamaa põhiosa – Kesk-Volga krai – on üks repressioonides enim kannatada saanud piirkond, nagu ka näiteks Leningradi oblast ja Ukraina. Dmitri Volkogonovi andmeil jäi Mordvas 1937. aastal peaaegu pooltesse ÜK(b)P rajoonikomiteedesse alles vaid kaks-kolm inimest, samas kui ainuüksi iga komitee büroos pidi põhikirja järgi töötama seitse kuni üheksa inimest ja kolm sekretäri. Sellist olukorda pidasid erakorraliseks isegi Stalini lähikondlased.

Arreteerimised ja hukkamised toimusid eri piirkondades nõukogudevastaste rühmituste ja organisatsioonidega võitlemise ideoloogilise sildi all. Mordvamaal süüdistati vahistatuid enamasti kuulumises parempoolsete trotskistide ja kodanlike natsionalistide hulka. Süüdistused paremradikaalsuses ja kohalikus

natsionalismis intensiivistusid pärast Stalini kõnet ÜK(b)P 17. kongressil, kus ta teatas: „Vaieldakse, mis on ohtlikum – kas kallak suurvene natsionalismi või kohaliku natsionalismi poole. [...] Peamist ohtu kujutab endast see kõrvalekalle, mille vastu enam ei võidelda. [...] Sama tuleb öelda ka parempoolse ja „vasakpoolse“ kursi kohta üldises poliitikas. [...] Me oleme alati öelnud, et „vasakpoolsed“ on tegelikult needsamad parempoolsed, kes maskeerivad oma parempoolsust vasakpoolsete väidetega.”

Enne 1934. aastat eristati üldjuhul parem- ja vasakpoolsed, šovinismi ja kohaliku natsionalismi ohtu hinnates peeti aga esimest tavaliselt ohtlikumaks. Ebaõigete rahvuslike vaadete võrdsustamine šovinistlikega pidi Mordvas, kus venelased olid pärast paari *korenizatsija*-aastat ülekaalus nii elanikkonnas kui ka võimuaparaadis, paratamatult tekitama šovinistliku reaktsiooni, mille kohaselt peeti igasugust mordva rahva huvide kaitsmist tulihingeliseks natsionalismiilminguks.

Loomulikult sattusid esmase rünnaku alla autonomistid – need poliitikategelased, kes olid loonud Mordva autonoomia. 1937. aasta suve ja sügise jooksul vahetus Mordvamaal viis ÜK(b)P oblastikomitee esimest sekretäri. Mahalaskmise teel hukati kõik, kes olid olnud selles ametis Mordva autonoomia tekkest alates. Vladimir Jepišini hinnangul fabritseeris NKVD umbes 15 000 süüasja, millest paljude alusel arreteeriti kümneid inimesi korraga.

Näiteks nn Mordva paremtrotskistliku kodanlik-natsionalistliku terroristliku bloki süüasjas figureeris umbes sada inimest (peaaegu kogu ringkonna/oblasti/vabariigi kõrgem juhtkond ja rahvusliku loominguilise intelligentsi tuntuimad esindajad), nn Tšassovnikovi süüasjas aga 41 inimest (peamiselt rajoonikomiteede juhid ja sekretärid). Arreteeriti peaaegu kõik Mordva nõukogude 2. erakorralise kongressi delegaadid, kes olid 1936. aasta novembris võtnud vastu Mordva ANSV põhiseaduse, samuti nende valitud esindajad riigi kõrgematesse võimuorganitesse. Seetõttu tuli 1937. aasta augustis pidada veel üks nõukogude 2. erakorraline kongress.

Korrapäraselt vahetati välja ja hukati ka repressioonide korraldajaid. 1937. aastal arreteeriti ja hiljem hukati „Saksa spioonina“ Mordva siseasjade rahvakomissar Valter Vand, kes sai selle ametikoha veel 1932. aastal, kui OGPU esimeheks oli Vjatšeslav Menžinski. 1938. aastal tabas sarnane saatus ka tema ametijärglast Sigizmund Veizageri, kes oli Genrihh Jagoda lähikondlane. Vahistati ka Nikolai Ježovi poolt sellele ametikohale soovitatud Nikolai Krassovski, kelle südametunustusel oli ilmselt kõige rohkem ohvreid, kuid teda ei lastud siiski maha.

Esimesed kohtuasjad fabritseerisid NKVD töötajad ise, siis aga hakkasid kodanikud üksteise peale koputama. Terve mõistuse seisukohast ei ole sellest olukorrast võimalik aru saada, sest üldjuhul arreteeriti ja mõisteti süüdi inimesed, kes olid enim sotsialismi ülesehitamisele pühendunud – need olid ideelised kommunistid. Kuid siiski olid Mordva hukkamistel omad seaduspärad. Esiteks oli enamik 1937. aastal süüdi mõistetud kodanikest mordva ja tatari rahvusest, hoolimata asjaolust, et elanikkonnas, oblasti parteiorganisatsioonis ja haldusaparaadis olid

mordvalased vähemuses. Teiseks püüti kõiki tuntumaid tegelasi enne vahistamist avalikkuse silmis diskrediteerida.

Siin on mõned tüüpilised juhtumid. 1937. aasta veebruaris otsustas pedagoogilise instituudi parteikoosolek ÜK(b)P linnakomitee soovitusel jätta õppejõudude nimekirjast välja silmapaistva Vene teadlase Mihhail Bahtini, kuid instituudi direktor, mordvalane A. Antonov keeldus seda tegemast. Pärast mitu kuud kestnud „soovitusi” käskis partei linnakomitee sama aasta juunis otsesõnu Bahtini ning veel mõned peamiselt vene rahvusest õppejõud vallandada. Pärast seda, kui kommunist Antonov täitis partei juhtkonna korralduse, visati ta ise ÜK(b)Pst välja ning arreteeriti järgmisel päeval kui kodanlik natsionalist. Pärast piinamist ja kohut lasti ta maha.

Sama juhtus ka J. Grigošiniga. Kommunistid käskisid tal kui Mordva ANSV rahvakomissaride nõukogu kunstiasjade järjekordsel juhil korraldada Anatoli Rjabovi ja teiste Mordva filoloogide laitmiseks toimetuste ja kirjastuste juhtide koosolek. Ta kuuletus parteidistsipliinile ja tegi seda, kuid peagi arreteeriti temagi ning ta suri hiljem vanglas. Mordva juhtidele Nikifor Surdinile ja Andrei Kozikovile tehti 1937. aasta augustis teist korda peetud erakorralisel vabariigi nõukogude 2. kongressil ettepanek paljastada rahvavaenlastena nn Mordva paremtrotskistliku kodanlik-natsionalistliku terroribloki liikmed. Nad nõustusid sellega, olles tutvunud NKVD esitatud dokumentidega. Kuid vaid paar päeva hiljem vahistati nad ise kui selle bloki korraldajad ja juhid.

Ülekuulamised korraldati ühtse süsteemi järgi: inimestele anti valmis vastused, kui nad aga keeldusid protokollile allkirjastamast, algas piinamine. Sealjuures ei huvitanud uurijaid, kes olid tavaliselt noored madala intelligentsuse ja moraaliga inimesed, üldsegi, kas ülekuulatav jääb ellu või mitte. Lõpuni tõrksaks jäänud lihtsalt tapeti, ülejäänud viidi masendusse ja kurnatusse ning sunniti allkirjastama kõike, mida tarvis oli.

Piinamine leidis aset Saranski vanglas, mis paiknes Sovetskaja väljaku ja Graždanskaja tänava ristumiskohal (nüüd asub seal NLKP oblastikomitee jaoks ehitatud maja, kus praegu töötab Mordva vabariigi juhtkond). Ebainimliku piinamise ja väärkohtlemise all ei kannatanud mitte ainult rahvavaenlasteks peetud, vaid ka nende naised ja lapsed.

Samades keldrites toimusid ka mahalaskmised. Nagu mäletab sellest vanglast läbi käinud Mordva kultuuri instituudi asedirektor Illarion Sibirjak, käivitati piinatute karjete ja laskude varjamiseks hoovis seisnud summutiteta autode mootorid ja lasti võimsatest valjuhääldest bravuurset muusikat. 2004. aastal leidis organisatsiooni Poisk Mordva rühm Nikolai Krutšinkini juhtimisel tehtud väljakaevamistel eelmainitud piirkonnast sadade ja võib-olla ka tuhandete 1930. aastatel hukatud inimeste jäänuseid. Sarnaseid massihaudu on Mordvamaal hiljem leitud teistestki kohtadest.

Vahistatuid, kes esindasid mordvalaste eliiti, süüdistati enamasti Mordva paremtrotskistlikusse kodanlik-natsionalistlikku terroribloki kuulumises, mille

eesmärgiks oli väidetavalt Nõukogude Liidu tükeldamine ja Mordvamaa viimine Soome protektoraadi alla ning terrorirühmituste loomine valitsusjuhtide, eelkõige Jossif Stalini tapmiseks, diversiooniaktide korraldamine jne.

Oli ka muid süüdistusi, näiteks nagu üle Insari jõe viiva silla õhkulaskmise korraldamine. On raske ette kujutada, et NKVD töötajad ise seda jama uskusid, mida nad oma ohvreid tunnistama sundisid. Siiski ei ole kahtlust, et nad tegutsesid eesmärgiga mitte lihtsalt murda Mordva eliidi tahe, vaid ka alandada neid inimesi ja muuta moraalituks – sandistada mitte ainult füüsiliselt, vaid ka vaimselt.

Kõik need sotsiaalsed ja poliitilised ekstsessid ei saanud jätta avaldamata mõju rahvuskultuuri arengule. Mordva autonoomia algusaastatel toimusid selles valdkonnas üsnagi soodsad muutused. Kui 1897. aasta rahvaloenduse kohaselt olid mordvalased Volga piirkonnas kirjaoskuse poolest alles neljandal kohal pärast sakslasi, venelasi ja tatarlasi, siis juba 1926. aastaks olid nad kõigist juba varem autonoomia ja oma haridussüsteemi loonud naaberrahvastest ette jõudnud. 1930. aastatel tõusis mordvalaste kirjaoskuse tase 29%-lt 70%-ni.

Kirjaoskajate osakaalu järjepidev kasv tingis ka ajalehtede hulga kasvu. 1934. aastal ilmus Mordvas juba 63 ajalehte, sealhulgas viis oblastilehte (neist neli mordva keeltes), 19 rajoonilehte, 34 masina-traktorijaamade ja sovhooside lehte ning viis tehaselehte kogutiraažiga 90 000 eksemplari. Ajalehtedel oli oluline osa rahvusliku identiteedi kujunemisel ja rahva konsolideerumisel. Mõne aastaga kohandasid nad ühiskondliku elu mõistetega palju mordva keelte sõnu ning viisid ersa ja mokša keele kirjandusse – hakkasid ilmuma esimesed ilukirjanduslikud, populaarteaduslikud ning isegi teaduslikud publikatsioonid.

Seejärel alustati paksude kirjandusajakirjade väljaandmist. Üks neist ilmus ersa, teine mokša keeles. Suurim kasu nende ilmumisest tõusis mordva kirjandusele, mis hakkas esseede ja lühilugude järel edukalt omandama ka jutustuse ja näidendi žanre. Kirjakeele arengu võimalused avardusid veelgi, kui 1930. aastal avati Mordva oblasti kirjastus ja 1932. aastal Mordva riiklik kirjastus. 1931. aastal avati kõrgeim õppeasutus Agropedvuz, millele järgnes veel nelja kõrgkooli ja Mordva kultuuri instituudi avamine. 1930. aastatel töötas Mordvas neli teatrit hea ja professionaalse näitlejaskonnaga, mida tõendasid nende külalisetendused Nõukogude Liidu suuremates linnades: Astrahanis, Brjanskis, Kaasanis, Krasnodaris, Orenburgis, Harkivis ja Jaltas.

Kuid 1930. aastate teisest poolest alates hakkasid positiivseid arenguid varjutama negatiivsed. 1936. aasta sügisel algas rahvavaenlaste hulgaline paljastamine. Kohalikes ajalehtedes ilmusid samal ajal üksikisikutele, kultuuri- ja haridusasutustele pühendatud artiklid. See kampaania saavutas veelgi suurema ulatuse 1937. aastal. Ajaleheartiklite kõrval kiusati inimesi avalikult taga ka asutuste juhtkonna või kogu kollektiivi koosolekutel. Näiteks kutsuti toimetuste ja kirjastuste aktiiv 13. juulil 1937 arutama päevakorrapunkti „Kahjulike mõjude likvideerimisest kirjastusprotsessis ning keelerindel“. Sel koosolekul kuulutati kahjulikuks 1., 2. ja 3. keelekonverentsi otsused, mis rõhutasid mordva keelte lähedust teiste soome-ugri

keeltega. Samuti nimetati õõnestavateks Mordva keeleteadlaste katsed luua ühtne mordva kirjakeel.

Veidi hiljem, 1938. aasta märtsis, peeti „tööraha nõudmisel” konverents, mis tunnistas mokša ja ersa kirjakeeled erinevateks ning võttis vastu otsuse arendada süntaksi, mis hiljem osutus võimalikult vene keele lähedaseks. Selle konverentsi materjalide eessõnas kirjutasid „tänapäevase ersa ja mokša kirjakeele loojad” Mihhail Koljadenkov ja Sergei Potapkin soome-ugri rahvaste suguluse kohta nii: „Soome teadlaste seisukohti järgivad rahvavaenlased võtsid ersa ja mokša keele ortograafia aluseks sõnatüvede muutumatuse põhimõtte. [...] See on Soome keeleteadlaste-panfinistide arvates üks kindlatest tõenditest soome-ugri rahvaste veresuguluse kohta. Seega oli mordva keelte ortograafias rahvavaenlaste poolt järjekindlalt järgitud tüvede muutumatuse põhimõtte eesmärgiks kinnistada Soome fašistide teenistuses oleva ning keeleteaduse küsimusi panfinismi lipu all käsitleva kodanliku fennougriatika metoodilisi põhimõtteid.”

Sellest ja teistest sarnastest trükistest järeldub, et iga Mordva keeleteadlane, kes arendab oma emakeelt soome-ugri kogukonda silmas pidades ning järgib muu hulgas sõnatüve muutumatuse põhimõtet, on Soome fašistide agent ja töötab nende ülesandel. Seega ilmnisid selged tendentsid lahutada mordvalased soome-ugri maailmast ja jagada üks rahvas kaheks keeleks, hiljem ka kaheks rahvuseks.

Vahistatutele, kes esindasid Mordva intelligentsi koorekihti, ei inkrimineerinud NKVD muidugi mitte vigu filoloogia, ajaloo ja muudes valdkondades. Neid, nagu ka riigi- ja parteitegelasi, süüdistati enamasti kuulumises juba mainitud Mordva blokki. Kõige rohkem arreteeriti kultuuriinimesi, nagu ka juhtivtöötajaid, 1937. aasta suvel ja sügisel. Neil kuudel vahistati peaaegu kõik tuntumad Mordva teadlased, kirjanikud jne. Need arreteerimised avaldasid Mordva haridus-, teadus- ja kultuuriasutuste tööle täiesti laostavat mõju. Näiteks jäi Mordva kultuuri instituudi 32 töötajast 1937. aasta oktoobriks järele ainult kaheksa inimest, kellest viis olid õppetöö lõpuni teadustöötajate nimekirja võetud aspirandid. Pedagoogilises instituudis koosnes õppejõudude kaader pärast areste teistest oblastitest sisesõitnutest. Üle poole liikmetest kaotanud Mordva kirjanike organisatsioon aga lõpetas oma tegevuse.

Rahvuslikke ajakirju ei ilmunud enam peaaegu üldse. Raamatukirjastus täitis 1937. aastal plaani ainult kümnendiku ulatuses. Need asutused suutsid töö enam-vähem taastada alles 1939. aastaks. Seega nullisid 1930. aastate repressioonid kõik mordvalaste autonoomia saavutused ning viisid rahva katastroofiseisundisse. Mordvamaa rahvaarv vähenes 1,4 miljonilt 1,15 miljoni inimeseni, mis tähendas elanikkonna iga-aastase 20 000–30 000 inimese suuruse loomuliku kasvu juures poole miljoni inimese kaotust.

Stalinistlikud hukkamised andsid purustava hoobi ka rahva sotsiaalmajanduslikule elulaadile, moraalsele ja rahvuslikele tavadele, hävitasid füüsiliselt parima osa talurahvast ja rahvuslikust intelligentsist. Selle hoobi andis võim,

kellesse Mordvamaal suhtuti austuse ja usaldusega, mis tekitas rahva seas omakorda moraalse ja poliitilise desorienteeritust ning depressiooni.

Nende protsesside tagajärjel kahanes mordvalaste arv järsult (1,34 miljonilt 1926. aastal 1,248 miljonini 1937. aastal), vähenes nende osakaal autonoomia elanikkonnas (40-lt 34%-ni), halvenes genofond ja langes üldine elujõud. Repressioonidest puutumata jäänud 1930. aastate rahvuslikku juhtkaadrisse kuulusid peamiselt intellektuaalselt vähearenenud ja madala moraaliga inimesed, kes suhtusid Mordva rahva ajaloosse, keelde ja kultuuri üsna kergekäeliselt. Riigis valitseva administratiivsüsteemi raames juurutas Mordva bürokraatiaaparaat oma keskkonnas rahvusliku nihilismi traditsiooni ning surus seda aktiivselt rahva teadvusesse. 1930. aastate autonoomia mitte ainult ei suutnud täita oma esmast funktsiooni – luua optimaalsed tingimused mordvalaste arenguks –, vaid soodustas veelgi rahva lõhestatust ning poliitilist ja psühholoogilist desintegratsiooni.

Vladimir Abramov on Mordva riikliku ülikooli Venemaa rahvaste uusima ajaloo kateedri professor. Ta on uurinud mordvalaste lähiajalugu ning ajaloo analüüsimeetodeid.

Tõlkis Üve Maloverjan

Kirjandus

- Абрамов В.К. Мордовский народ в первой половине XX века. Saarbrücken, Germany: LAP LAMBERT Academic Publishing GmbH& Co. KG, 2012.
- Абрамов В.К. Мордва: очерки национального движения. Saarbrücken, Germany: LAP LAMBERT Academic Publishing GmbH& Co. KG, 2012.
- Ивашкин В. С. Знать и помнить // На перекрестке мнений. Саранск, 1991
- Ивникий Н. А. Коллективизация и раскулачивание (начало 30-х годов). Москва, 1994.

Soome-ugri rahvaste maailmakongressid 1992–2012

VI Siófok, Ungari 5.–7. september 2012	III Helsingi, Soome 10.–13. detsember 2000
V Hantõ-Mansiisk, Venemaa 27.–30. juuni 2008	II Budapest, Ungari 17.–19. august 1996
IV Tallinn, Eesti 15.–19. august 2004	I Sõktõvkar, Komi vabariik, Venemaa 1.–3. detsember 1992

2012. aasta oli soome-ugri liikumise jaoks eelkõige maailmakongressi aasta. Soome-ugri rahvaste rahvusaktivistid kogunesid septembri algul Ungarisse Balatoni järve ääres asuvasse Siófoki kuurortlinna soome-ugri rahvaste 6. maailmakongressile, mille peateemaks oli „Keel ja rahvas”.

Soome-ugri rahvaste maailmakongress on soome-ugri ja samojeedi rahvaste esindusfoorum, mis on sõltumatu valitsustest ja poliitilistest parteidest ning toetub oma tegevuses maailma soome-ugri rahvaste koostöödeklaratsioonile, mis võeti vastu 1992. aastal.

Kongressi eesmärkideks on arendada ja kaitsta soome-ugri rahvaste rahvus-teadvust, kultuure ja keeli, edendada soome-ugri rahvaste omavahelist koostööd, käsitleda aktuaalseid probleeme ja leida neile lahendusi ning teostada kõigi soome-ugri rahvaste enesemääramise õigust kooskõlas rahvusvaheliste normide ja põhimõtetega.

Kongressi töökorraldus

Iga nelja aasta tagant eri soome-ugri piirkondades toimuval kongressil on mitu plenaaristungit, mida juhatab tööpresiidium. Sisulisi ettekandeid peetakse seksioonides, kus koostatakse kongressi lõpuks soovitud soome-ugri rahvaste konsultatiivkomitee tööks kuni järgmise kongressini. Viimasel kongressil töötas viis seksiooni: etnoliitika ja õigus; keel ja haridus; kultuur; infotehnoloogiad ja meedia; tervis, demograafia ja ökoloogia.

Kongressil tegutseb redaktsioonikomisjon, kuhu kuuluvad kõikide rahvaste esindajad. Komisjon kooskõlastab kongressi lõppdokumendi ja muude dokumentide eelnõud. Otsused tehakse nii kongressil kui ka konsultatiivkomitees konsensusel.

Setode esindajate tervituskõne Siófokis. Foto: Laur Lõhmus

Kongressi delegaadid ja vaatlejad

Delegaatide ja vaatlejate valimine käib eri soome-ugri rahvastel erinevalt. On rahvaid, kus need inimesed valitakse demokraatlikult rahvuskongressil, mõnel pool paneb aga delegatsiooni kokku ringkonna või vabariigi juhtkond. See on tekitanud ametnike ja rahvuslaste vahel hõõrumisi. Enne Siófoki kongressi taotlesid ersad oma delegatsiooni moodustamist, kohale sõitis aga Mordva vabariigi delegatsioon ning eemale jäetud ersa rahvuslased tulid omapäi protestiaktsiooni korraldama. Eesti delegatsiooni kinnitas MTÜ Fenno-Ugria Asutuse üldkoosolek, enne levitati huvigruppide seas ringkirju ja üleskutseid ning avaldati teade kodulehel. Peale 20 delegaadi oli Eestist kongressil ka üheksa vaatlejat, kes esindasid peamiselt riigiasutusi, ning viis Riigikogu vaatlejat. Eri elualasid esindanud Eesti delegaadid osalesid kõigis tööseksioonides, enamik esines ka ettekandega.

Riigipeade kokkusaamine

Traditsiooniliselt külastavad soome-ugri rahvaste maailmakongressi ka soome-ugri riikide riigipead, kes esinevad plenaaristungil kõnedega. Ungaris kohtusid Eesti president Toomas Hendrik Ilves, Soome riigipea Sauli Niinistö ja nende Ungari ametivend János Áder. Venemaal esindas seekord kultuuriminister Vladimir Medinski.

Mart Nutt: soome-ugri maailmakongress jäi veidi õõnsaks

Riigikogu soome-ugri toetusrühma aseesimees Mart Nutt on osalenud aktiivselt soome-ugri liikumises juba Eesti taasiseseisvumisest alates. Ta on olnud viie soome-ugri rahvaste maailmakongressi delegaat, neli esimest korda redaktsioonikomisjoni liikme, seekord aga etnoliitika ja õiguse sektsiooni kaasesimehena. Uurisime temalt, kuidas ta Ungaris Siófokis aset leidnud kongressi hindab.

Sa oled käinud viiel soome-ugri rahvaste maailmakongressil, kõigil peale esimese. Mis mulje see kongress kõigi eelnevatega võrreldes jättis?

Märgata on üks tendents: Venemaa rahvaste osalemisele ja esinemisele avaldab väga sügavat mõju poliitiline režiim. Aastal 1996 oli seda vähe tunda, kuid iga kord edasi on seda aina rohkem tunda. Välja lööb vaoshoitus ja kartus, et nende tegevus ei meeldi võimudele. Teine asi on võimu kiitmine avalikes esinemistes, mida 1996. aastal peaaegu ei olnudki. Kuluarides ja seal, kus ametiisikud pealt ei kuula, räägitakse avameelsemalt ja tunnustatakse probleeme, see on märgatav.

Teisalt tundub mulle, et ungarlaste huvid on kogu aeg lahjemaks jäänud. Kuna Ungari oli seekordne korraldaja, siis oli korraldus ka veidi üle jala. Eesti ja Soome on korraldanud neid asju paremini, aga kui võrrelda eelmise korraga 2008. aastal, siis seal tahtis Venemaa loomulikult teha enda *show'd*, Potjomkini küla nagu ikka.

Mart Nutt soome-ugri 6. maailmakongressil. Foto: Laur Lõhmus

Kuidas see kongressi korraldus sisulise poole pealt seekord üldse oli võrreldes eelmiste kordadega ja kas mingist sisulisest poolest saab üldse rääkida?

Kuidas seda sisulist poolt üldse korraldada? Väga palju sõltub ju sellest, mida esinejad räägivad. Korraldustöö jääb ikka rohkem väliseks tööks. Iseenesest olid ju miinimumnõuded täidetud, ei saa öelda, et kongress oleks läbi kukkunud. Aga eks ta sisuliselt ikkagi natuke õõnsaks jäi. Ma arvan, et on asjakohane püstitada küsimus, kas see täidab sellisel kujul oma eesmärgi. Ma ei taha sugugi öelda, et kongress tuleks ära jätta. Arvan, et selle toimumine on igal juhul parem kui toimumata jäämine, isegi siis, kui seal midagi ei juhtu ja midagi sisulist ei ole, sest juba toimumise fakt on sümbol. Aga muidugi oleks hea, kui soome-ugri rahvad saaksid oma soove kõvahääsemalt välja öelda. Kui vaadata mõningaid teisi rahvaid, siis turgi rahvad või mitmed põhjarahvad, eriti just Ameerika põhjarahvad, on väga selge programmiga. Mis takistab seda teha soome-ugri rahvastel? Me muidugi teame, mis seda takistab, aga kodanikujuulguks tuleks siiski kasuks.

Milline see kongress Sinu arusaama järgi võiks olla?

Esiteks on minu arvates hea see, et ta liigub riigist riiki. Kui nüüd tekiks selline olukord, kui kusagil oleks peakorter, kus need kongressid iga kord toimuma hakkaksid – kujutame ette, et see maa on Venemaa – siis arvan, et kongressid suretataks üsna varsti välja. Ma arvan, et see külakorda käimine, rotatsioon, on selles mõttes tark. Teisest küljest on põhimõtteliselt oluline, et korraldaval maal on väga palju otsustusõigust korraldusliku poole pealt. Mina seda formaati ei muudaks, seda ei tasuks põhimõtteliselt muuta.

Teemade valikul pole küsimus isegi selles, kas need paneelid võiksid olla niimoodi pealkirjastatud või mitte, see on iseenesest teisejärguline. Ma arvan, et need võiksid selliseks jääda, aga mõned teemad võiksid siiski rohkem kõlada. Esiteks keeleõiguste teema, siis maavarade ja looduskeskkonna kasutamine – need asjad kipuvad hajuma kuidagi väga halliks. Rohkem on sellist sisult sotsialistlikku ja vormilt rahvuslikku – eksponeeritakse rahvariideid ja laule, aga sisulised rahvaste õiguste küsimused kipuvad väga nõrgaks jääma. Seda poolt tuleks kindlasti arendada.

Olid tänavu esimest korda sektsiooni kaasesimees ja nimelt etnoliitika ja õiguse alal. Kuidas Sa seda tööd hindad?

See on väga oluline, et õiguste sektsioon on olemas. Kuid Venemaa soome-ugri rahvad ei julge endale nõuda isegi seda, mis mujal maailmas on põlisrahvastele elementaarne. Näiteks nagu saamidil Norras, Rootsis, Soomes, aga mitte Venemaal, või Kanada ja USA põhjarahvastel, kes sisuliselt otsustavad ju kogu nende eluala maavarade ja looduskasutuse üle. Venemaal ei julgeta seda isegi taotleda, sel lihtsal põhjusel, et väidetavalt niikuinii ei saa.

Aga kui ei taotle, siis lihtsalt ei saagi. Ja kui taotled, siis võib-olla riskid sellega, et mõnes muus eluvaldkonnas võib tekkida ebamugavusi. Kuid niisama see elu ju edasi ei lähe. Näiteks indiaanlased ja eskimod võitlesid oma õiguste eest ikka

aastakümneid, ega neile kandikul midagi ette ei toodud. Kogu soome-ugri koostöö mõte on ju tegelikult selles, et need rahvad, kellel on oma riik, saaksid toetada neid rahvaid, kellel oma riiki ei ole, ja viia nende õiguste küsimused ka rahvusvahelisele areenile, kui seda ei taha teha see riik, mille territooriumil nad elavad.

Oskad Sa üldse hinnata, kas mingi edasimineku nendes asjades on toimunud?

Võib öelda, et ei ole. Mina ütleks, et pigem on olnud tagasimineku. 1996., 2000. ja 2004. aasta üritused olid minu arvates korralduslikult tugevamad, kui oli viimane. 1996. aasta kongress meeldis mulle sisuliselt kõige rohkem, kuna see tundus kõige vabameelsem. Soome ja Eesti korraldasid kongresse muidugi korrektselt, aga ainult korraldusest ju ei piisa. Juba 2004. aastal Eestis oli esinemiste suukorvistamine selgelt märgatavam, kui see oli aastatel 1996 ja 2000. Pigem olen ma senise arengu suhtes pessimistlik.

Oled siimaani neli aastat olnud redaktsioonikomisjonis, vaid seekord ei olnud. Kuidas Sulle see deklaratsiooni koostamise töö eemalt tundus? Eelmisel korral istus isegi Eesti delegatsioon koos ja arutas kohapeal sisulisi küsimusi, seekord seda ei tehtud.

Olin ise seekord deklaratsiooni koostamisest eemal ega oska hinnangut anda. Küll aga võin öelda seda, et 1996. aastal õnnestus Eesti pakutud põhimõtteid – mitte ettepanekuid, vaid põhimõtteid – kõige rohkem teksti lülitada, mille puhul meie endi delegatsioon oli ka meeldivalt üllatunud. Eesti on selles mõttes alati olnud tugeval positsioonil, et me oleme oma ettepanekud väga hästi ette valmistanud, neile on väga raske vastu vaielda. Seetõttu oleme võib-olla oma ettepanekuid lõppdokumenti proportsionaalselt rohkem saanud kui mõni teine rahvas, kes on olnud passiivsem.

Aga teisest küljest – mis on selle lõppdokumendi mõju? See mõju kipub olema täiesti hambutu, see ei jõua kuhugi, see ei mõjuta midagi, keegi ei lähtu sellest. Mõne riigi, eeskätt Venemaa puhul on märgata lihtsalt soovimatust sellega arvestada. Suhtumine on kujunenud selliseks, et kirjutage sinna, mida tahate, meie teeme ikka, mida heaks arvame. Ja siis teisest küljest – igaks juhuks ikkagi kirjutage. Aga isegi kui te kirjutate, ega me ikka sellega ei pruugi arvestada.

Jutud käisid, et mõned delegatsioonid kutsuti enne kongressi võimude juurde vaibale ja pandi inimestele südamele, et puhaku hästi, aga olgu väarikad kodanikud ja ärge kahjustagu Venemaa huve ega prestiiži. Kas Sulle jäi ka selline mulje, et neile on rohkem ajupesu tehtud kui eelmistel kordadel?

Jah, muidugi, see suundumus on kogu aeg tugevnenud. Aga ajupesu on vaid asja üks külg, ajupesu tähendab seda, et inimesi veendakse ümber. Asja teine külg on aga see, et siin ei pruugi tegemist olla mitte ainult veenmise, vaid ka hirmutamisega. Ajupesu puhul hakkabki inimene seda uskuma, mida ta peab rääkima.

Kui ta on ära hirmutatud, siis ta ise ei usu, aga räägib sellepärast, et tal pahandusi ei tuleks. Ma arvan, et mõlemad küljed töötavad siin paralleelselt.

See ajupesu meenutab üha rohkem nõukogudeaegset. Kui nõukogude inimesel tekkis võimalus kuhugi välismaale sõita, siis loeti talle sõnad peale: „Kõik, mida teile näidatakse, on vale, teie lollitamiseks ette nähtud, tegelikult seal midagi ei ole, need banaanid on pandud riiulile ainult sellepärast, et teil tekiks vale ettekujutus, et need on äkki müügil, aga tegelikult ei ole. Tegelikult rõhutakse töörahvast halastamatult, inimõigusi seal ei ole, inimesed on töötud, elavad vaesuses, nad on režiimi vastu, aga ei julge seda välja öelda.” Inimesele tambiti pähe, et need asjad, mis Nõukogude Liidus endas olid probleemid, on läänes veel suuremad probleemid. „Teid püütakse kohe ära värvata ja räägitakse auku pähe, et hüpake ära, aga kui ära hüppate, olete sisuliselt ori.” Samad meetodid tulevad ikka väga tugevalt praegu tagasi.

Ma arvan, et vanemaid olijaid, kes on 1990. aastate algusest nendel kongressidel käinud, neid ümber ei veena, eks nad ole seda ilma näinud küll. Aga kui sinna uued inimesed juurde tulevad, kes on võib-olla vahetult ülikooli lõpetanud ja pole suurt välismaal käinud, siis neile võib see ajupesu mõjuda. Vanemad inimesed on muidugi rohkem hirmuga haaratud.

On kuulda olnud, et paljud inimesed vältisid kongressil igasugust vestlust. Sattusid Sa kongressil üldse kellegagi sügavama jutu peale?

Väga vähe. Inimeste häälepaelad lähevad tavaliselt siis valla, kui napsu võetakse. Ja siis sõltub jutt ka väga palju sellest, kes seal laua taga on. Kui on keegi, keda kardetakse – kes esindab võimu või siis koputab võimule –, siis ollakse üldiselt tagasihoidlikumad. Ma saan aru, et eestlasi keegi otseselt sellepärast ei karda. On teada, et eestlased ei hakka neile Vene võimude juures ebamugavusi tekitama. Aga selliseid olukordi, kus eestlastega ainult nelja silma all koos oldi, ega neid ka väga palju ei olnud. Kui on ikka kolm-neli Venemaa soome-ugri rahvast koos, siis kes seda teab, kes seal teises delegatsioonis on. Kui on tundmatu nägu, siis ei julgeta väga avameelne olla.

Mis mulje Sulle jäi sellest Vene ministri sõnavõtust kongressil? Muu hulgas püüdis ta väita, et kogu soome-ugri kultuur tulebki Venemaalt.

See sõnavõtt oli väga võimukeskne. Ta ei esindanud mitte soome-ugri rahvaste seisukohta, vaid Vene riigi seisukohta. Mõneti jäi mulle selline mulje, et soome-ugri rahvaid pole olemaski. Et on ainult Vene riik, kellel on oma huvid, ja kes nende huvidega ei arvesta, see hoidku alt. See kõne ei olnud õigustest lähtuv, vaid deržaavast lähtuv. Jah, umbes nii, et vähe sellest, et me venestame ära need, kes meil siin Venemaal elavad, küll me teie – eestlaste, soomlaste ja ungarlastega – ka veel hakkama saame.

Handi naised maailmakongressil. Foto: Laur Lõhmus

Kas kommenteeriksid veel rahvaste esindajate sõnavõtte kongressi plenaaristungil?

Rohkesti oli tänuavaldusi võimule, mis ei puutu ju tegelikult asjasse ja mis kuuluvad pigem parteikongressi, mitte rahvaste kongressi juurde. Ma ei mäleta enam, kes mida rääkis, aga teravaid probleeme tõstasid väga üksikud ja needki olid lihvitud probleemid. Ma ei oskagi siin otseselt välja tuua ühtki jõulist esinemist Venemaa rahvaste poolt.

Ega keegi ei julge esitada nõuet, mis on elementaarne Ameerika põhjarahvastele – et maavarad peaksid kuuluma nendele rahvastele. Seda ei julgeta isegi välja öelda. Muidugi me teame, et nad seda ei saa, aga võiks vähemalt öelda. Siis on ka meil võimalus kusagil sekundeerida ja öelda, et rahvad nõuavad ja Venemaa ei tule neile vastu, kas me ei võiks neile rahvusvahelist toetust organiseerida. Kui nad aga ise ei ütle, siis ei saa me midagi teha. Siis me sekkume Venemaa siseasjadesse vastu nende rahvaste tahet.

On kaks kõige tähtsamat küsimust, mida tuleks õhus hoida: üks on keel ja teine nende looduskeskkond ja maavarad, et kes neid kamandab. Muud küsimused on minu arvates juba läinud. Keelega on muidugi seotud haridus. Ma ei pea keele all silmas seda, et sa ütled „Tere päevast!” rahvuskeeles ja jätkad vene keeles, nagu see on välja kujunenud. Ning paned selga rahvariided ja sellega asi piirdub. See on stalinlik rahvuspoliitika, kus igal rahval on õigus tantsida oma rahvatantse ja kanda rahvariideid, sellega nende õigused piirduvad.

Juhatasid ise seekord õigusseksiooni. Kuidas Sa sealseid ettekandeid hindad?

Need olid ka lahjad. Õiguste käsitlemisel mindi põletavatest probleemidest põhiliselt mööda. Ma arvan, et see seksioon on isenesest oluline. See peaks keskendumisele, et me ei saa käsitleda põlisrahvaid ja oma riigiga rahvaid ühel

alusel. Rahvad, kes tegelikult ei ole peremehed omal maal – see peaks olema põhiline rõhuasetus. Ning teine asi: paaris-kolmes kohas toodi välja, et kõigil Venemaa soome-ugri rahvastel võiksid olla põlisrahvaste õigused. Praegu on need ainult põhjarahvastel, vepslastel ja setodel. Seda me võiksite küll toetada. Praegu kantakse sinna nimekirja ainult rahvaid, keda on järel umbes 40 000 inimest, aga saame on 70–100 000, küll eri riikides kokku, ja nende õigusi ei sea keegi kahtluse alla. Sama lugu on eskimotega. Ma arvan, et arvuline piir ei ole siin kõige loogilisem põhjendus.

Teine asi, millele me muus maailmas vist väga toetajaid ei leia, on see, et põlisrahvaste määratluse võiks siduda lahti elatusaladest. Praegune lähenemisviis on selline, et kui nad ei ela sugukondlikus korras, vaid tavapärasel linna-maa süsteemis, siis nad põlisrahvasteks ei kvalifitseeru. Ja kõik Volga ja Permi rahvad ju elavad niimoodi, nad elavad küldes. Kardetakse luua pretsedenti, kuna siis võivad ju baskid ka öelda, et nad on ka põlisrahvas, mida nad muidugi ongi.

Kolmas aspekt on see, et põlisrahvaste olukord on viimase 20–25 aasta jooksul kogu Euroopas halvenenud. Aastal 1992 võeti vastu vähemus- ja regionaalkeelte harta, pidades väga selgelt silmas ainult põlisvähemusi, praegu aga apelleerivad sellele immigrandid.

Mis sellest kongressist tegelikult välja koorus, oli see, et hakati rääkima soome-ugri koostöö edasistest vormidest. Konsultatiivkomitee tegi üleskutse, et saatke kõik oma ettepanekud töö parandamiseks, et see ei oleks nii tagurlik ega nõukogudeaegne. Kuidas Sina seda koostööd näeksid?

Ma arvan, et soome-ugri riikides võiks korraldada soome-ugri kultuuri- ja keelelaagreid, kuhu saaks kutsuda eeskätt just noori. Need oleksid mingil määral nagu ESTO päevad, inimesed saaksid kuulata kultuuriteemalisi loenguid ja oma keeles teistega suhelda. Selge, et see saab puudutada vaid murdosa nende rahvaste esindajatest, kuid see on parem kui mitte midagi. Peaksime toetama selliseid asju, see oleks üks praktilise koostöö vorm. Poliitilisi nõudmisi pole meil ju mõtet esitada.

Võib-olla tuleks meil vene keeles anda välja 1988. aasta loomeliitude pleenumi materjalid. Sealt on näha, millised probleemid olid meil enne iseseisvumist ja millised oleksid võinud olla, kui me ei oleks seda rongi seisma saanud. Siis oli küsimus selles, et meil peab olema õigus tagada, et me jääksime oma kodumaal enamuseks – soome-ugri rahvad seda enam ei ole; ja teiseks, et meie keel välja ei sureks, mis on neilegi aktuaalne.

Mart Nutt on hariduselt etnograaf. Ta on alates 1992. aastast kuulunud kõikidesse Riigikogu koosseisudesse. 2011. aastal kaitses ta Tallinna tehnikaülikoolis doktoritöö Eesti parlamendi pädevuse kujunemisest ja välissuhtlusest.

Küsis Üve Maloverjan

Soome-ugri rahvaste 6. maailmakongressi resolutsioon

Meie, soome-ugri ja samojeedi rahvaste VI maailmakongressi delegaadid, kinnitame 1992. aastal I maailmakongressil vastu võetud maailma soome-ugri rahvaste koostöö põhimõtete, eesmärkide ja ülesannete deklaratsiooni järgimist ning märgime, et 20 aastaga:

- on meie liikumine selle kaasaegses vormis pidanud vastu ajaproovile, sest koostöö meie rahvaste ning ühiskondade vahel on kaasa haaramas üha rohkem rahvaid ja nende esindajaid, institutsioone ja valitsusväliseid organisatsioone;
- meie vastastikuse koostöö valdkonnad laienevad ja süvenevad, hõlmates üha enam aspekte meie riikide, piirkondade ja organisatsioonide kultuuri-, kodaniku-, sotsiaal-, poliitika- ning majandustegevusest;
- soome-ugri maailm on kujunenud reaalsuseks oma identiteedi ja iseseisvuse, institutsioonide ning erinevate organisatsioonidega, mis oma tegevuses järgivad ja rakendavad rahvusvahelisi standardeid inimõiguste ning rahvusvahemuste ja põlisrahvaste õiguste valdkonnas, kuhu kuulub ka rahvaste õigus enesemääramisele.

Me kinnitame ÜRO põlisrahvaste õiguste deklaratsioonis, rahvusvahemuste kaitse raamkonventsioonis ja teistes rahvusvahelistes dokumentides sätestatud individuaalsetest ja kollektiivsetest õigustest kinnipidamist.

Kuid kaasaegne, aina dünaamilisem ja globaliseeruv maailm meie ümber esitab meile nii vanu kui ka uusi väljakutseid. Enamiku meie rahvaste seas jätkub rahvaarvu kahanemine, kiireneb assimilatsiooni- ja kultuurihääbumisprotsess, väheneb emakeeleoskuse tase.

Majanduslik, sotsiaalne ja poliitiline ebastabiilsus mõnedes piirkondades takistab järjepidevalt nii tervikliikumise kui ka konkreetsete rahvaste probleemide lahendamist ja eesmärkideni jõudmist. Paljud meie rahvad jäävad märgatavalt maha maailma mobiilsus-, moderniseerimis- ja informaatikaprotsessidest, konserveerides sellega oma identiteeti ja arenguväljavaateid. Viimaste aastatega on mõned liikumises osalejad kaotamas oma dünaamikat ja uuendusmeelsust kodanikuühiskonna kujundamisel.

Lähtudes eeltoodust, kutsume:

kõikide riikide soome-ugri rahvaste esindajaid:

- õpetama soome-ugri emakeelt lastele, sealhulgas keskealiste ja eakate põlvkonna esindajate poolt;

- laiendama soome-ugri keelte kasutamist meedias ja sotsiaalmeedias;
- tegutsema aktiivsemalt algatajate ja käivitajatena kodanikuühiskonna kujundamisel ja arendamisel, loomaks sellega tegevusruumi meie eesmärkide edukaks elluviimiseks ja probleemide lahendamiseks;
- keskendumata koos riiklike ja piirkondlike institutsioonidega haavatavate inimeste ja kogukondade konkreetsele abistamisele, sealhulgas mitmesuguste riiklike programmide kaudu;
- viima järjekindlalt ellu käesoleva ja eelmiste soome-ugri rahvaste maailmakongresside otsuseid;

meie rahvaste valitsusväliseid organisatsioone:

- tegema intensiivsemat ja vastastikku kasulikumat koostööd maailma soome-ugri rahvaste koostöö põhimõtete, eesmärkide ja ülesannete deklaratsiooni jätkuva ellurakendamise nimel;
- arendama ja demokratiseerima meie rahvaste organisatsioonilisi struktuure;
- tõhustama tööd oma kaasmaalaste seas, suurendamaks nende huvi ja austust emakeelte vastu.

Teeme konsultatiivkomiteele eelseisvaks perioodiks ülesandeks:

- keskenduda meie liikumise kõigi struktuuriüksuste sees moderniseerimis- ja innovatiivmeetmetele, pöörates erilist tähelepanu noortele, aga ka sotsiaalmajanduslikule, haridus- ja IT-valdkonna koostööle;
- täiustada konsultatiivkomitee tegevust reguleerivaid dokumente, kaasa arvatud maailmakongressidele delegaatide valimist reguleerivaid dokumente.

Kinnitame, et inimõiguste ning põlisrahvaste ja vähemusrahvaste õiguste kaitse on nii eraisikute, valitsusväliste organisatsioonide kui ka rahvusvahelise üldsuse ülesanne. Seetõttu on oluline, et just rahvaste üksikesindajad saaksid aru keelalise mitmekesisuse positiivsest mõjust haridusele ja kultuurile tervikuna ning valitsusväliste organisatsioonide olulisest rollist nendes protsessides.

Peame meie kõigi jaoks oluliseks keskenduda lähitulevikus konkreetsetele meetmetele nii koolieelse hariduse kui ka üldise rahvahariduse parandamisel.

Kinnitame taas, et soome-ugri liikumine on alati avatud konstruktiivseks koostööks kõigi maailma rahvaste, rahvusvaheliste organisatsioonide, riikide ja nende institutsioonidega.

Siófokis, 7. septembril 2012

Tõlge: MTÜ Fenno-Ugria Asutus

MAFUN aastal 2012: teel tõsiseltvõetavuse poole

Oliver Loode

Nüüd, mil Eestil on pärast mõneaastast pausi MTÜ U-Pööre kujul oma esindaja soome-ugri rahvaste noorteühenduses MAFUN, on tekkinud hea võimalus kajastada kodumaisele publikule MAFUNi tegemisi. Kirjutis põhineb autori vahetul osalemisel MAFUNi juhatuse töös 2012. aasta jooksul ning kujutab endast seega subjektiivset vaadet seestpoolt.

Keskendun küllaltki toimekast MAFUNi aastast viiele põhisündmusele ja -arengule: osalemisele ÜRO põlisrahvaste foorumil New Yorgis, osalemisele maailmakongressil Siófokis, soome-ugri kodanikudiplomaatia projekti elluviimisele, soome-ugri kultuuripealinnade programmi edasiarendusele ja MAFUNi arengustrateegia 2013–2016 algatamisele. Kuid nüüd kõigest lähemalt.

MAFUN ÜRO põlisrahvaste foorumil New Yorgis

MAFUNi aastaringi üheks säravamaks sündmuseks kujunes osalemine ÜRO põlisrahvaste alalise foorumi 11. sessioonil New Yorgis – juba kolmandat aastat järjest –, ning istungjärgu kõrvalürituse „Soome-ugri rahvad – koos pärast aastatuhandeid” korraldamine 9. mail. See oli ilmselt esmakordne soome-ugri rahvaste

Hetk soome-ugri esitluselt ÜRO põlisrahvaste foorumil. Vasakult: Aleksei Tsökarev (Karjala), Oliver Loode, Vassili Nemetškin (Mordva), Olga Vlassova (Handi-Mansi autonoomne piirkond). Foto: MAFUN

MAFUNi noorte ümarlaud maailmakongressil Siiofokis. Foto: MAFUN

ja liikumise esitlus ÜRO peakorteris. Kohale tuli ligi sada inimest, kelle hulgas oli põlisrahvaste esindajaid saamidest masaideni.

Ürituse juhatas sisse katkend Lennart Meri filmist „Veelinnurahvas”, mille valik oli Venemaa välisministeeriumis veel mõne nädala eest küsimusi tekitanud: „Miks alustab MAFUN oma esitlust just Eesti presidendi filmiga? Kas meil Venemaal ei olegi oma filme soomeugrilastest?” Viimaks Moskva pool siiski taltus, kui ÜRO projekti eestvedaja Aleksei Tsõkarev veidi ajaloolist konteksti selgitas.

Esitlus ise õnnestus igati, ametlikes kommentaarides tunnustasid MAFUNi algatust nii Eesti suursaadik ÜRO juures New Yorgis Margus Kolga kui ka Venemaa välisministeeriumi esindaja Aissa Mukabenova. Peale kõrvalürituse korraldamise esines MAFUN ka kahe sõnavõtuga plenaaristungitel: ühenduse president Vassili Nemetškin Venemaa põlisrahvastele pühendatud päeval ning siinkirjutaja põlisrahvaste foorumi tulevikule pühendatud arutelul. MAFUNi delegatsioon osales ka foorumi noorteseksiooni (Indigenous Youth Caucus) töös, toetades neid oma ametlikes sõnavõttudes.

MAFUNi regulaarne osalemine ÜRO põlisrahvaste foorumil on mitmes mõttes tähenduslik. Esiteks on see soome-ugri noorteorganisatsiooni legitiimsuse kinnitus rahvusvahelisel arenil – võimalik, et praegu suhtutakse MAFUNi New Yorgis tõsisemalt kui Tallinnas, Moskvas või Joškar-Olas. Teiseks võimaldab osalemine foorumi töös MAFUNil täita soome-ugri põlisrahvaste *de facto* eestkõneleja rolli ÜROs kui maailma olulisimas rahvusvahelises organisatsioonis. Kolmandaks võib osalus foorumi töös saada tugevaks motivaatoriks soome-ugri aktivistide nooremale põlvkonnale, pakkudes võimalust siduda oma lokaalne tegevus globaalsete protsessidega, suhestuda maailma teiste põlisrahvastega ning põlisrahvaste liikumisega.

Saami-Eesti kultuuridialoog maailmakongressil (Helga Siljander, Oliver Loode).
Foto: MAFUN

MAFUN soome-ugri rahvaste maailmakongressil Siófokis

Järgmiseks oluliseks verstapostiks MAFUNi jaoks oli maailmakongress Siófokis. Kui algul keskendus MAFUN noorte ümarlaua ja selle soovitude ettevalmistamisele, siis ühel hetkel rõhuasetus muutus ja organisatsioon pühendus ettepanekute koostamisele kongressi ametliku resolutsiooni jaoks. Võiks öelda, et aset leidis teatav suureks kasvamise protsess, tulenevalt arusaamast, et MAFUNil on võimekus ja ideed soome-ugri liikumise arendamiseks ka väljaspool traditsioonilist noorsoovaldkonda.

Ilmselt esimest korda MAFUNi ajaloo jooksul moodustati kongressi resolutsiooni töörühm, mis mitme virtuaalse koosoleku järel koostas põhjaliku ja detailse dokumendi, mis võttis kokku MAFUNi ideoloogia 2012. aasta seisuga. Keskseks ettepanekuks sai üleskutse soome-ugri riikidele – Venemaale, Soomele, Eestile ja Ungarile – näha soome-ugri rahvastes ja liikumises neid riike pigem liitvat kui eraldavat tegurit ning panustada senisest enam ja koordineeritumalt ühise soome-ugri kultuuripärandi säilitamisele ning arendamisele.

MAFUNi ettepanekutes maailmakongressi resolutsioonile oli teisigi olulisi mõtteid: soome-ugri liikumise positsioneerimine rahvusvahelise põlisrahvaste liikumise kontekstis, koostöö süvendamine ÜRO mehhanismidega, vajadus kasutada veebitehnoloogiaid soome-ugri keelte ja kultuuri hüvanguks ning palju muudki. Kongressi ajaks oli MAFUN korrektselt ning ühena vähestest esitanud oma ettepanekud konsultatiivkomiteele ning kaitses kongressi ajal südilt oma ettepanekuid redaktsioonikomisjonis. Nagu ikka sellistel puhkudel, ei saanud MAFUN täit tahtmist, kuid nii mitmedki mõtted, nende hulgas põlisrahvaste liikumise ja ÜROga seonduvad, lülitati resolutsiooni lõppteksti.

Arvestades, et maailmakongressi resolutsioonid on soome-ugri liikumise olulisimad dokumendid, võib MAFUNi ettevalmistus- ja kohapealse lobitöö kvaliteedi ja tulemustega rahule jääda. Noorte ümarlaud seevastu kujunes mõneti pettumuseks – ilmselt läks juhatuse aeg ja energia resolutsiooni ettepanekute koostamiseks, mille tõttu jäi noortetöö tagaplaanile.

Soome-ugri kodanikudiplomaatia seminarid Tallinnas, Petroskois ja Moskvas

2011. aasta augustis Saranskis toimunud MAFUNi kongressi juhtideeks oli avalik diplomaatia, mida oleks ilmselt õigem sõnastada kodanikudiplomaatiana. Soome-ugri kodanikudiplomaatia idee seisneb eelkõige selles, et hõimuliikumine võib täita muu hulgas ka soome-ugri riikide vaheliste suhete arendamise ja parandamise ülesannet. Vastavalt MAFUNi kongressi resolutsioonile kohustus ühendus kodanikudiplomaatia teemat järgmise kahe aasta jooksul konkreetsete projektide vormis edasi arendama.

Sobiv võimalus selleks tekkis MAFUNi liikmesorganisatsiooni Nuori Karjala eestvedamisel korraldatud ning Aleksandr Gortšakovi nimelise avaliku diplomaatia fondi rahastatud projekti „Soome-ugri liikumine – Euroopa Liidu ja Venemaa lähendamise faktor” elluviimisel. Projekt oli suunatud praegustele ja tulevastele soome-ugri kodaniku- ja elukutselistele diplomaatidele.

Septembrist novembrini peeti kolm koolitusseminari, neist esimene MTÜ U-Pööre juhtimisel Tallinnas. Kolmepäevase seminari käigus anti noortele soome-ugri kodanikudiplomaatidele ülevaade Eesti ja Euroopa välispoliitikast, sealhulgas soome-ugri liikumise rollist ja potentsiaalid. Positiivset kuvandit Eestist ja Euroopa Liidust aitasid luua külaskäigud välisministeeriumisse, kus ettekandega esines poliitika planeerimise büroo direktor Merle Pajula, Euroopa Liidu majja, kus kohtusime europarlamenti nõuniku Jörgen Siiliga, ja Riigikokku, kus noored soome-ugri aktivistid võttis vastu kultuuri- ja hariduskomisjoni esimees Urmas Klaas.

Soome-ugri kodanikudiplomaadid Euroopa Liidu majjas Tallinnas. Foto: MAFUN

Järgmised kaks seminari toimusid juba Venemaal: oktoobris Petroskois ning novembris Moskvast. Viimasel seminaril külastasime ka Venemaa Riigiduumat, kus kohtusime Karjala vabariigist valitud saadiku Valentina Pivnenkoga. Riigiduumast istungitesaali rõdul Venemaa parlamentaarse demokraatia toimimist uudistades õnnestus korraldada isegi skandaalse poliitiku Vladimir Žirinovski tähelepanu, kes isikupärase bravuuriga kutsus noori soomeugrilasi enda kabinetti teed jooma, millest hõimukaaslased seekord küll viisakalt keeldusid.

Sedalaadi projektide üheks positiivseks väljundiks on võimalus kaasata soome-ugri liikumisse eri elualade esindajaid, nagu näiteks politolooge, finantsiste või sotsiolooge. Seda, kas ja kuidas MAFUNil õnnestub neid püsivamalt oma tegevusse haarata, näitab juba aeg.

Kultuuripealinnade programm: ideest statuudini

Aastal 2012 jätkas MAFUN soome-ugri kultuuripealinnade programmi arendamist. Meenutagem, et kultuuripealinnade idee hõigati välja 2011. aasta oktoobris Tallinnas soome-ugri kuvandikonverentsil. Esimene sisuline arutelu kultuuripealinnade statuudi üle peeti MAFUNi juhatuse koosolekul veebruaris Sõtkõvkaris, seejärel arutati programmi aprillis Petroskois. Statuudis sõnastati programmi eesmärgid ja toimemehhanism ning kultuuripealinnade valiku ja rotatsiooni põhimõtted.

Statuudi kohaselt on nn soome-ugri maailm jagatud neljaks geograafiliseks sektoriks ja eesmärgiks on nelja aasta jooksul valida igast sektorist üks kultuuripealinn. Üheks tingimuseks sai, et soome-ugri kultuuripealinna tiitlit ei või taotleda riikide või Venemaa föderaalregionide pealinnad, mis jätab arengusüsti võimaluse ka väiksematele asulatele, kes muidu sageli jäävad pärispealinnade varju.

Tegus hetk MAFUNi juhatuse koosolekul Moskvast novembris 2012. Foto: MAFUN

MAFUNi president Vassili Nemetškin ÜRO Raadios. Foto: MAFUN

Aasta jooksul esitles MAFUN kultuuripealinnade programmi nii ÜRO põlisrahvaste foorumil New Yorgis, maailmakongressil Siófokis kui ka sellele järgnenud soome-ugri rahvaste konsultatiivkomitee koosolekul Söktövkaris. Aasta jooksul täpsustus ka programmi käivitamise ajakava: soome-ugri esimese kultuuripealinna valib sõltumatu rahvusvaheline žürii 2013. aastal ning tegevust alustab valituks osutunu 2014. aasta jaanuaris. Kultuuripealinnade programmi ametlik elluviija on MAFUN, olles samas avatud partnerlusele kõikide teemast huvitatud organisatsioonidega.

MAFUNi strateegia koostamisel

Juhatuse koosolekul 2012. aasta novembris Moskvas oli tähelepanu keskmes MAFUNi kui katusorganisatsiooni edasine areng. Ühelt poolt kõlas arvamus, et organisatsiooni struktuur on ajale jalgu jäänud ning praegusel kujul ei loo MAFUN piisavalt väärtust soome-ugri liikumise, rahvaste ja keelte jaoks. Teisalt kostis mõtteid, et olemasolevatest soome-ugri organisatsioonidest ja kehanditest on just MAFUNil enim potentsiaali sisulise liidristaatuse võtmiseks rahvusvahelises soome-ugri liikumises, sealhulgas järgmiseks, 2016. aasta maailmakongressiks valmistumise kontekstis.

Moskva koosoleku kaalukaimaks otsuseks sai algatus koostada MAFUNi strateegia 2013–2016, mida võib mõtestada kui MAFUNi reformikava. Eesmärgiks seati strateegia valmimine 2013. aasta suveks, aegsasti enne augustis Helsingis peetavat MAFUNi kongressi.

Ootused 2013. aastaks

2013. aasta on MAFUNi jaoks mitmes mõttes otsustav. Põhiküsimuseks on, kas MAFUN suudab enda olemasolu soome-ugri maailma silmis õigustada konkreetsete praktilise ja lokaalse mõjuga tegevuste kaudu. See omakorda aga vajab MAFUNi sisemist reformimist, aktiivsemaks ja professionaalsemaks muutumist. Tuleb leida lahendus igivanale registreerimise probleemile, mis ei võimalda siiani MAFUNil enda nime alt eelarvega projekte kirjutada ja ellu viia.

Eesti seisukohast on oluline MAFUNi kandepinda laiendada, mis väljenduks ka uute liikmesorganisatsioonide ja aktivistide kaasamises MAFUNi tegevusse. Enda pooleteistaastase MAFUNi-kogemuse põhjal leian, et kuigi organisatsioonil on mõningaid struktuurseid nõrkusi, on temas ka nii mõndagi väärtuslikku – eelkõige tublimate aktivistide talent ja algatusvõime. MAFUN on sobiv neid inimesi koondav institutsionaalne katus, luues eeldused koostööks, millel on positiivne mõju soome-ugri liikumisele kohalikul ja üleilmsel tasandil. Just seetõttu kutsun nii praeguseid kui ka tulevasi soome-ugri aktiviste jälgima MAFUNi tegevust ja tõsisema soovi korral selle organisatsiooniga liituma.

Oliver Loode töötab turismiarenduse ja kohaturunduse konsultatsioonifirmas Consumetric ning on asutanud MTÜ U-Pööre. Ta kuulub soome-ugri noorteühenduse MAFUN juhatusse.

Üliõpilaskonverents IFUSCO väisas Tartut

Madis Tuuder

Soome-ugri noorteliikumise aasta suursündmuseks kujunenud konverents IFUSCO jõudis 2012. aastal Eestisse. 1984. aastal Saksamaalt alguse saanud üritus oli järjekorras juba 28. ning leidis aset Tartu ülikoolis. Kogu IFUSCO ajaloo jooksul on üritus Eestis toimunud veel ainult kahel korral: 1990. aastal Tartus ja 2000. aastal Tallinnas.

Mitmepäevane üritus koosnes traditsiooniliselt ettekannetest ja temaatilistest diskussioonidest, kogu töö jagunes viide seksiooni. Konverentsi ajal peeti ka soome-ugri rahvaste noorteühenduse MAFUN koosolek. Veel toimusid väljasõidud, ekskursioonid ja kontserdikülastused – tutvumisõhtuks sõideti Ilmatsallu ning viimasel päeval külastati Värskas asuvat Seto talumuuseumi. Mõistagi lisandus sellele vilgas seltsielu Püssirohukeldris, kus tudengid korraldasid kõikidele kõrtsilistele meeleoluka kontserdi, ning kevadisel Pirogovi platsil.

Järjest politiseeritumaks muutuvatele IFUSCOdele oli Tartu oma loodetavasti vajalikuks hingetõmbeks. Erinevalt sarnastest konverentsidest Venemaal ei väisanud ava- ega lõpuüritusi kõrged külalised ametkondadest ega peetud paatoslikke kõnesid majanduse ja kultuuri arengust. Küll aga oli seekord rangemalt reglementeeritud ettekannetes ja kirjalikes teesides kasutatavate keelte valik – viimastel aastatel kaduma kippunud tava kasutada ettekande suulises või kirjalikus osas mõnda soome-ugri keelt oli kõigile nüüd rõhutatult kohustuslikuks seatud. Rõõm oli tõdeda, et sellest nõudest peeti üldiselt kinni.

Konverentsil viibis 135 üliõpilast eri riikidest: Eestist, Venemaalt, Soomest, Ungarist, Poolast, Saksamaalt ja Kanadast. Kõige enam oli osalejaid Tartu

Korraldusmeeskonna juht Irina Rešetnikova, järgmise konverentsi korraldaja esindaja Konimaalt ja tõlk Konsta Zamjatin Tartu ülikooli aulas. Foto: Madis Tuuder

Lipuehtes Ülikooli tänav Tartus. Foto: Madis Tuuder

ülikoolist ja Udmurdi riiklikust ülikoolist, kokku oli esindatud 34 kõrgemat õppeasutust. Sektsioonidest oli kõige populaarsem „Keeleteadus ja sotsiolingvistika”, kus osales ligi pool kohale sõitnud tudengitest. Ettakannete suulises osas tehti kõige rohkem etteasteid vene keeles, soome-ugri keeltest olid kõige kasutatavamad soome ja mari keel, kokku kasutas suulises kõnes mõnda soome-ugri keelt kolmandik ettekandjatest. Etekannete kirjalikus osas domineeris inglise keel, soome-ugri keeli kasutati umbes pooltel juhtudel, viimastest omakorda olid kõige levinumad soome ja eesti keel.

Hoolimata sellest, et konverents toimus Eestis, oli osalejate hulgas piinlikult vähe eestlastest üliõpilasi. Vähe oli neid märgata ka publiku hulgas, kuigi ettekannete ajaks olid ukсед kõigile avatud.

Järgmine, 2013. aasta konverents toimub Komimaal Söktövkaris ja selle korraldab Komi vabariiklik avaliku halduse ja juhtimise akadeemia. Esimest korda on korraldajaks õppeasutus, millel puudub soome-ugri temaatikaga varasem akadeemiline kokkupuude, küll aga koolitatakse seal komikeelseid spetsialiste-riigi-ametnikke.

Madis Tuuder on õppinud Eesti kunstiakadeemias muinsuskaitset ja restuareerimist ning kunsti ja kultuuri antropoloogiat. Ta töötab Narva linnavalitsuses muinsuskaitse inspektorina.

Soome noored sugulasrahvaste sõbrad tegutsevad vabaühenduses ja ülikoolis

Markus Juutinen

Sukukansojen Ystävät RY

Ühendus Sukukansojen Ystävät (Sugulasrahvaste Sõbrad) asutati 1999. aastal nime all Suomen Sukukansayhdistysten Liitto (Soome Sugulasrahvauhingute Liit) eesmärgiga kokku tuua erinevad sugulasrahvastega tegelevad rühmad. Hiljem, 2004. aastal muudeti organisatsiooni nimi Sukukansojen Ystävät RYks. Alguses oli organisatsioon vägagi aktiivne, kuid uute tegutsejate puudumise tõttu hakkas tegevus tasapisi vaibuma.

2010. aastal aga tärkas Helsingi ülikooli üliõpilaste seas mõte ühenduse tegevuse taastada. Helsingi ülikooli üliõpilaskonna *sukukansavaliokunta* (sugulasrahvaste komisjon) on kõnealuses valdkonnas juba staažikas ettevõtja, kuid oli vaja ka teist laadi organisatsiooni, mille tegevus toimuks rohkem rahvaühenduste raames. Pealegi ei saa *sukukansavaliokunta* tegevust väga palju laiendada, kuna seda juhidvad Helsingi ülikooli üliõpilased ning tegevust ei saa Helsingist väljapoole viia.

Püüame luua sugulasrahvastega tegelevate organisatsioonide vahel koostöökontakte, et ühiselt uusi projekte alustada – nii saame paremini kaasa aidata ohustatud keelte ja kultuuride säilitamisele. Koostöö kaudu saab pöörata soome-ugri rahvastele rohkem tähelepanu nii nende traditsioonilistes elupiirkondades kui ka Soomes. Viimaste aastate jooksul oleme koostööd teinud Eesti MTÜga U-Pööre ja Petroskoi organisatsiooniga Nuori Karjala.

Koos Komi Voitõri noorteühendusega Komi Mi korraldasime komi keelt propageeriva kleebiseprojekti. Võtsime eeskujuna organisatsioonidelt, mis on teinud avalikes kohtades alamsaksa ja lõuna-eesti keelt rääkima julgustavaid kleebiseid. Neid on levitatud poodides, asutustes ning mujalgi, andmaks märku, et nendes kohtades on võimalik vähemuskeelt rääkida ja sellest saadakse aru. Sukukansojen Ystävät RY ja Komi Mi projektis valmistasime peale kleebiste „Siin võid komi keeles rääkida” ka rinnamärke kirjaga „Ma räägin komi keelt”, ning vähemalt Komi-maa pealinnas Söktõvkaris on nendest kasu olnud.

Soome-ugri noorteühenduste katusorganisatsiooni MAFUN arendamiseks

Märgid „Ma räägin komi keelt”.

Foto: Alexandra Kellner

Disainipäeva korraldajad ja kõnelejad. Foto: Tuomo Launonen

oleme sel hooajal püüdnud uuendada organisatsiooni valitsustavasid, et lähendada ühendust maailma põlisrahvaste liikumisele. Oleme ka aidanud registreerimata organisatsioonidel end ametlikult registreerida. Sukukansojen Ystävät RY ja sukukansavaliokunta on aktiivselt osa võtnud MAFUNi uue tegevussuuna arendamisest Soome esindaja Sampsa Holopaineni kaudu, kes on valitud 2012. aastal MAFUNi teiseks aseesimeheks.

Ühenduse Sukukansojen Ystävät 2012. aasta põhiprojekt oli aga soome-ugri disainipäev, mis toimus hõimupäeval, 20. oktoobril Helsingi Kultuuride Muuseumis. Kõigile huvilistele avatud üritus oli järjeks aastal 2011 Tallinnas korraldatud soome-ugri kuvandikonverentsile. Helsingi üritus korraldati koostöös MAFUNi, Eesti kunstiakadeemia ja MTÜga U-Pööre. Seminari eesmärgiks oli kokku tuua soome-ugri eri piirkondade kujundajaid ja disainereid ning tutvustada Soomes teiste soome-ugri rahvaste disaini.

Seminaril arutleti, kuidas soome-ugri rahvad eristuvad oma etnilise kujunduse kaudu. Ürituse peaesineja oli Marimekko peadisainer Noora Niinikoski. Üritusel esitleti ka saami, eesti ja udmurdi disainisuundi. Võib öelda, et ettevõtmine õnnestus hästi, sest seminaril osales palju inimesi ning disainerid löid seal omavahelisi kontakte. Aastaks 2013 oleme hakanud juba uut samalaadi üritust planeerima.

Alanud 2013. aastaks oleme juba praegu palju projekte plaaninud. Saami rahvuspühal, 6. veebruaril ilmub väljaanne „Saamelaiset Suomessa” (saamid Soomes), mille abil püüame tavalistele soomlastele tutvustada saami rahva ajalugu, keele olukorda ning saami rahva mitmekesisust. Raamatut trükitakse mõnisada eksemplari ning see avaldatakse ka internetis.

Üks meie projekt keskendub koolidele. Külastame neid ning räägime õpilastele hõimurahvastest, nende keeltest ning olukorrast. Meie arvates on selline projekt vajalik, kuna Soomes on põhikooli õppekavas ainult üks sugulasrahvaid puudutav tund ning sageli ei tunne emakeeleõpetajad seda ala väga hästi. Seni on kooliprojekti raames tegutsetud vaid Helsingis ja Komi vabariigis, aga meie eesmärgiks on liikuda ka teistesse soome-ugri piirkondadesse, et tõsta vähemusrahva teadmisi nii oma rahva kui ka sugulasrahvaste kohta. Koole külastades kutsume alati kaasa mõne hõimurahva esindaja.

Nii saavad kooliõpilased aru, et udmurdid, marid, saamid ja teised sugulasrahvad ei koosne ainult vanadest memmedest, kes kusagil kaugel Venemaal kartulipõlde harivad. Paljud noored, kelle emakeel on udmurdi, mari või mõni teine meie sugulaskeel, on tavalised linnainimesed, kes elavad samamoodi nagu soome nooredki. Valmistume ka MAFUNi 11. kongressiks, mis toimub augusti alguses Helsingis. Meie eesmärgiks on kaasata organisatsiooni juhtkonda seni esindamata rahvuste esindajaid, näiteks saame.

Sukukansavaliokunta uudised

Helsingi ülikooli üliõpilaskonna (HYY) *sukukansavaliokunta* (sugulasrahvaste komisjon) on viimaste aastate jooksul keskendunud peamiselt noorte kultuuritegevuse toetamisele. Tunneme, et kui tänapäeva noortekultuuris kasutatakse oma keelt, on sellest kasu rahvusidentiteedi tugevdamisel – nii tekib noortel tahtmine oma keelt säilitada. Mida rohkem on aga olemas omakeelset noortekultuuri ning võimalusi selle loomiseks, seda rohkem seda ka luuakse. Selline areng on toimunud näiteks udmurtidel, kelle nüüdisaegne linnakultuur on soome-ugri vähemusrahvaste hulgas arvatavasti kõige elavam.

Paaril viimasel aastal oleme toetanud noortemuusika tegemist. Oleme rahaliselt toetanud nii etnorokkansamblit Silent Woo Goore, esimest aunusekarjala keelt kasutavat räpparit kui ka handi-mansi šamaanirokki mängivat ansamblit H-Ural esimeste plaatide salvestamisel ja väljaandmisel. Toetasime ka H-Urali tuuri korraldamist Venemaal.

Septembris korraldasime Helsingis teist korda mälestuspäeva väljasurnud soome-ugri keeltele, mille tähtis osa oli küünaldega rongkäik Matthias Alexander Castréni mälestusmärgi juurde. Samal päeval toimus samalaadne üritus ka Budapestis. Mälestamise kuupäev on viimase kamassi keele kõneleja Klavdija Plotnikova surmapäev. Selle üritusega tahame meelde tuletada, et elame maailmas, kus keelte säilimine pole iseenesestmõistetav ning on ennustatud, et tulevaste aastakümnete jooksul sureb enamik maailma keeltest välja.

Ungaris Siófokis toimunud soome-ugri rahvaste 6. maailmakongressil osales nii *sukukansavaliokunta* kui ka Sukukansojen Ystävät RY liikmeid. Pärast maailmakongressi on mõlemad ühendused aktiivselt osa võtnud Soome hõimuorganisatsioonide arutelust maailmakongressi ja konsultatiivkomitee arendamise üle.

Sukukansavaliokunta annab endiselt välja ajakirja Alkukoti, mis sisaldab artikleid uurali rahvaste ja nende kultuuri kohta.

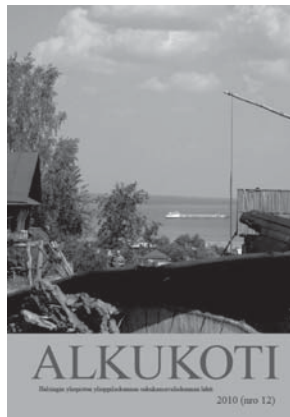
Ajakirja Alkukoti saab tellida või internetis lugeda aadressil:

www.helsinki.fi/hyy/skv/alkukoti.html.

Sukukansojen Ystävät RY tegevust ja uudiseid saab jälgida kodulehel ning blogis:

sukukansat.mafun.org

sukukansojenystavat.blogspot.com

Markus Juutinen õpib soome-ugri keeleteadust Helsingi ülikoolis, olles keskendunud peamiselt läänemeresoome, saami ja ungari keeltele. Ta on nii *sukukansavaliokunta* kui ka Sukukansojen Ystävät RY aktiivne liige alates ülikooli astumisest.

Eesti keelde tõlkis Katri Hiovain

Natalia Ermakov, Natalia Abrosimova: mordvalaste tuhat aastat Venemaal ja ersad Eestis

Mordva rahvaste ersade ja mokšade seltse Eestis juhivad kaks Nataliat – kaunid, töökad ja tublid noored naised, kes tulid mõlemad Eestisse kümme aastat tagasi hõimurahvaste programmi stipendiaatidena õppima. Nüüdseks on nad jõudnud õpingutega lõpusirgele ja kirjutavad doktoritöid kultuuride uuringute erialal, olles loonud Eestis ka perekonnad ja panustades siin jõudsalt ersa kultuuri püsimajäämisesse.

Ersa kultuuriühingu Sjatko esimees Natalia Abrosimova ja Eesti-Mordva Seltsi esimees Natalia Ermakov käisid mõlemad sel suvel Mordvamaal suurejoonelisel festivalil, millega tähistati tuhande aasta möödumist Mordva rahvaste ühinemisest Venemaa rahvastega. Nad jagasid oma muljeid rahvaste sõpruse peost ja rääkisid ersade tegemistest Eestis.

Kirjeldage palun selle suure tähtpäeva tähistamist Mordvamaal. Mis mulje üritused teile jätsid?

Natalia Abrosimova: Üle terve Mordvamaa käisid väga uhked peod. Üritusi oli igas rajoonis, aga põhilised asjad toimusid ikka Saranskis. Peo keskpunktiks oli suur festival augusti lõpus Saranskis, kuhu olid kutsutud kõik Venemaal elavad erisugused rahvad, nii soome-ugri rahvad kui ka kõik teised. Festival oli üsna võimas, sain näha kõiki neid Venemaal elavaid rahvaid nende rahvariietes. Mulle see meeldis, päris huvitav oli vaadata. Eestist olime kohal meie Sjatko ansambliga, esinesime rajoonikeskustes.

Tuhandenda kooseluaasta tähistamise paraad. Foto: Tšuvaši vabariigi riiginõukogu

Kultuuriühingu Sjatko 15. aastapäev Tallinna ülikoolis. Foto: Sjatko

Natalia Ermakov: Ma osalesin ainult ühel päeval – sellel kõige tähtsamal, kus oli vastuvõtt, paraad ja kongress. Esimene mulje oli selline, et me näitasime Venemaad – et me oleme koos. Seal olid kohal eri rahvused, kõik olid rahvariietes, kõikjal olid lipud. Ühest küljest oli uhke tunne, aga teisest küljest... Ma ei ole ajaloolane, ma ei tea, kuidas sellega on. Mõned ütlevad, et see Venemaaga ühinemine oli, teised aga, et ei olnud.

Rahvas arvas, et on tore: „Saransk kasvab, oleme uhked ja tähistame.” Liht-rahvas ei tea ju ajaloo kohta midagi. Nende jaoks oli see väga tähtis, et neid näidati esimesel kanalil ja räägiti hästi palju Mordvast. Eri rajoonidest kohale sõitnud tavalised inimesed said näha kontserte, kõik muuseumid olid lahti – mõni sattus sinna üldse esimest korda. Nii et positiivseid muljeid oli küll.

Mida kohalikud inimesed Venemaaga ühinemise aastapäevast arvasid? Kas see oli nende arust tõesti olnud või korraldati mingi näitemänguüritus – mida seal kohapeal räägiti?

Natalia Abrosimova: Arvan, et ersadele ja mokšadele ei tähendanud see suurt midagi. Ma ei arva, et nende pidustustega paraneb ersade ja mokšade kultuuri olukord. Ma ei oska öelda, mida see üldse andis. Kõik kohalikud olid aga vaimustuses, sest toimusid kontserdid ja näitused. Mina sain selle peo jooksul käia eri kultuuriasutustes. Näiteks Stepan Erzja nimelises kunstimuuseumis olid väga soliidsed näitused, neid oli teisteski muuseumides. Sain ka paljude inimestega rääkida ja lõin kontakte ersade ja mokšadega, kes elavad Samaara, Orenburgi ja Nižni Novgorodi oblastites. Sellel peol olid esindatud kõik ersa ja mokša diasporaa esindajad.

Ma arvan, et kohalikud ersad ja mokšad ei tunne ajalugu nii hästi ega teagi, mis tuhat aastat tagasi toimus. Inimesed ei saanudki nende pidustuste tähendusest aru, aga nad said positiivseid emotsioone. Linn oli ilus, palju külalisi, erisugused

etendused, festivalid, lõbustused – kõik olid vaimustuses. Kõik oli väga hästi korraldatud, meid võeti seal väga hästi vastu. Ma arvan, et kõigile, kes seal käisid, jäi mulje, et mordvalased on külalislahked ja toredad inimesed. Aga minu arvates see ongi nii.

Mida arvate rahvusliikumise juhi Grigori Mussaljovi seisukohast, et see üritus ersa keele olukorda küll ei parandanud? Kas ersa või mokša keele olukord on viimastel aastatel paranenud või halvenenud?

Natalia Ermakov: Muidugi, mina olen ka seda meelt, et ersa keele jaoks ei teinud see midagi. Aga seda ei otsusta ju ersa keele hoidjad, austajad ja tundjad, seda otsustatakse natukene kõrgemal. Meil isegi ei mõtle võib-olla paljud selle peale.

Ma ei ütleks, et keelte olukord on paranenud, aga mulle väga meeldib, et koolides õpetatakse ersa ja mokša keelt. Väga paljud protestivad selle vastu. Isegi mokšad, kes peavad ersa keelt õppima, või vastupidi. Neid inimesi, kes õpetaksid ersadele ersa keelt ja mokšadele mokša keelt, on väga vähe. Inimestele on raske selgitada, et selles pole midagi halba, kui lapsed keelt õpivad. Nad saavad ju pärast suhelda või saavad teistest paremini aru, isegi kui nad õpivad esialgu teise rahva keelt. Õppigu praegu mokša keelt, ja kui võimalus tuleb, siis saab õppida oma emakeelt, ersa keelt. Tavalised inimesed suhtuvad ikka nii ja naa. Neil ei ole sellist suhtumist, et ersa keel või mokša keel peaks kindlasti olema. Väga paljud soovivad, et kõigepealt oleks vene keel, et saaks ülikooli astuda ja elus edasi jõuda.

Mulle ei meeldi näiteks ka see, et televisioonis näidatakse väga vähe ersa- ja mokšakeelseid saateid. See on väga suur miinus. Infot on väga palju ja saaks hästi huvitavaid saateid teha, aga ei tehta. Raadiosaateid on ka väga vähe.

Kui palju festivalil ersa kultuuri esindatud oli? Kas ersasid ja mokšasid ka näidati või oli see rohkem rahvaste sõpruse pidu? Kas ersa ja mokša keelel oli seal ka oma koht?

Natalia Abrosimova: Ma ütleksin tõesti, et see oli rohkem rahvaste sõprust rõhutav pidu. Ersa ja mokša keelt oli kuulda ainult esinemiste algul. Pöördumine oli ersa või mokša keeles, aga ülejäänud käis ikka kõik vene keeles. Kõikidel vastuvõttudel oli ka sama asi.

Natalia Ermakov: Ainult tervitused olid nendes keeltes. Aga mulle meeldis väga, et kongressil räägiti palju haridusest. Paljud rääkisid, et algharidus peaks olema emakeeles – ersa või mokša keeles, või mordva keeles, kui me kunagi selleni jõuame. Need küsimused olid ikkagi püstitatud.

Muidu räägiti aga üldiselt Mordva vabariigi ja Venemaa Föderatsiooni suhetest – majandus-, poliitika-, kultuurisuhetest – sellest oli hästi palju juttu. Rahvuspoliitikast ei räägitud nii palju. Seda muidugi rõhutati, et peame koos olema, siis oleme tugevamad: „Me toetame teid, teie ka toetate meid. Üksinda ei saa hakkama, oleme tugevad ja tegutseme koos.” Nii nagu vanasti oli, nii ka tänapäeval.

Mida arvate sellest, et soome-ugri rahvaste maailmakongressil tekkis ersade seas dispuut, kas Ungarisse saadetud delegatsioon esindab ersade ja mokšade huve. Ersad olid ka ainukesed, kes protestisid ja saatsid sinna alternatiivsed saadikud.

Natalia Abrosimova: Ma arvan, et see pole õiglane. Kui inimesed tahavad võidelda oma keele ja kultuuri eest, siis miks neile seda keelata? Oli küll kahju, et näiteks Mussaljev ei saanud sinna minna ja teisedki inimesed, kes tõesti armastavad oma keelt ja kultuuri.

Natalia Ermakov: See on muidugi probleem, kui silmad lahti teha. Delegatsioonis peaksid ikka olema asjatundjad, ersad ja mokšad. Muidugi võivad teisedki olla, kes on huvitatud, uurivad ja tahavad midagi teha. Aga mitte sellised inimesed, kes sellest üldse aru ei saa. Meie probleem on see, et kõik ütlevad „mordvalased”, ersad ja mokšad on ka ennast mordvalasteks hakanud nimetama. Kui venelane küsib, siis ta vastab, et ta on mordvalane ja räägib mordva keelt. Ta ei hakka lähemalt seletama ja sellega kaobki taust, et ta on ersa või mokša.

Olete Eestis tegutsevate kultuuriseltside juhid. Mis oli 2012. aastal seltside tegevuses kõige olulisem, mille üle võib kõige rohkem rõõmustada?

Natalia Abrosimova: Eelmisel aastal tähistas Sjatko kultuuriühing oma 15. aastapäeva. Seltsi tegevuse algatas endine esinaine Raissa Klinova. Meie tegevus on suunatud ersa ja mokša keele propageerimisele. Põhilised iga-aastased üritused on ersa keele päev aprillis, mokša keele päevad maikus ja osavõtt hõimupäevadest. Kutsume Mordvamaalt külalisi – inimesi, kes on tähtsad meie kultuuri ja keele jaoks. Aktiivsemalt käib koos meie folklooriansambel Kilejne – 15 inimest koos lastega. Passiivseid liikmeid on ka, meil on kokku 50 inimest. Eelmisel aastal ilmus meil seltsi tegevust kajastav ajakiri.

Ansambliga esineme igal pool, kuhu meid kutsutakse. Laulame ersa ja mokša keeles, mõned laulud on ka eesti- ja soomekeelsed. Eelmisel aastal korraldas meie kultuuriühing hõimupäevade raames ka soome-ugri õhtu Vene kultuurikeskuses. See oli meie jaoks väga tähtis üritus, kuhu tahtsime kokku kutsuda kõiki siin elavaid soome-ugri rahvaid. Meil olid esindatud komid, udmurdid, komid, marid, ungarlased. Tüdrukud lugesid ette luuletusi oma keeltes.

Natalia Ermakov: Meie Eesti-Mordva Selts sai eelmisel aastal 18aastaseks ja meil tegutseb samuti folklooriansambel. Mulle tundub, et me oleme juba väga tuntud, sest meid kutsuti Baltica festivali avapeole Vanemuise teatrisse ja Mooste festivalile. Peale oma rahva lugude õpime ka laule võru keeles. Oleme saanud palju positiivset tagasisidet. Mis siis, et meie laulud on kurva sisuga, aga see-eest on nad traditsioonilised. Need laulud on ka meid endid avanud. Oleme hakanud meenutama oma lapsepõlve, traditsioone, hakanud üksteist külla kutsuma. Seltsis on tekkinud kuidagi hästi kodune tunne, me ikka toetame üksteist. Meie ansambli nimi on „kohtumine” – Vastoma –, kuna me kohtusime siin Eestis.

**Mida Sa tulevikust mõtled? Mil-
line on seltsi tulevik või üldse
mordvalaste tulevik siin Eestis?
Mõtled Sa üldse selle peale?**

Natalia Ermakov: Muidugi mõtlen. Ma arvan, et me peaksime nüüd oma jõud suunama lastele, et nemad oskaksid meie keelt ja kultuuri. Et nad ei häbeneks ja tunneksid oma juuri. Eestis on seda väga hea teha. Eesti on selline maa, kus saab neid traditsioone hoida ja teistele näidata. Eestlased toetavad meid. Muidugi peaks side Mordvamaaga ka väga tugev olema. Võiksid olla sellised laagrid, et eesti lapsed saaksid sinna sõita ja oma kultuuri tutvustada, nagu näiteks udmurdid teevad.

Mulle väga meeldib, et kui televiisorist näidatakse setosid, siis mu poeg alati ütleb: „Näe, sinu sõbrannad laulavad. Kuulame neid tasa!” Rääkida ta sel ajal ei luba.

Natalia Abrosimova ja Natalia Ermakov näituse „Veelinnurahvas” avamisel.
Foto: Vahur Lõhmus

Miks Eestis tegutseb kaks mordvalaste seltsi?

Natalia Ermakov: See on normaalne. Inimesed on erinevad, nendel on omad huvid ja meil omad. Meie näitame asju ühtpidi, nemad teistpidi. Kõige tähtsam, et oleks üksteise vastu austus ja lugupidamine. Aga see võib-olla käibki nii, et ersad ja mokšad võistlevad, kes on paremad ja kes on tugevamad. Mordvamaal on see täpselt samamoodi. Aga ma unistan, et tekiks lasteansambel, et nemad laulaksid ja mängiksid. Ma tegelen praegu sellega.

Räägi, kuidas Sa Eestisse õppima tulid. Palju siin praegu veel ersasid õpib?

Natalia Abrosimova: Ma tulin siia õppima 1998. aastal hõimurahvaste programmi kaudu. Asusin õppima Tallinna pedagoogikaülikooli. Kõigepealt oli meil eesti keele intensiivkursus, pärast seda õppisin soome filoloogiat. Siis läksin kultuurikorralduse erialale magistrantuuri ja praegu õpin kultuuride uuringute doktorantuuris. Just praegu kirjutan oma doktoritööd, mis käsitleb ersa kirjakeele arengut kultuuri kontekstis.

Tallinna ülikoolis õpime praegu ersadest ainult meie kaks. Ka Tartus ei ole minu meelest kedagi. Üks mokša oli, aga ta jättis vist õpingud pooleli. Ersasid on

teistest soome-ugri rahvastest siin kõige vähem. Näiteks udmurte ja marisid on Tartus väga palju.

Su udmurdist abikaasa tuli ka sama programmiga siia õppima. Kumb keel teil kodus peale jääb – kas udmurdi või ersa keel?

Natalia Abrosimova: Rohkem ersa keel. Mu abikaasa kuuleb, kuidas ma räägin ersa keeles lapse ja vanematega. Helistan vanematele iga päev. Oma seltsi inimestega räägin samuti. Nii et tal on ersa keel juba peaaegu selge, vahel vastab mulle ka ersa keeles. Mina alles hakkasin udmurdi keelt õppima, eelmisel nädalal alustas laste pühapäevakool, kus õpetab Muš Nadii. Nii et kui koju tulime, ütlesime isale juba mõned väljendid udmurdi keeles. Minu abikaasa on Eestis juba hästi tuntud maalikunstnik Stanislav Antipov, ta esineb aktiivselt näitustel ja esinab siin ka soome-ugri rahvakunsti.

Mõned ersad on jäänud siia ja loonud pered. Paljudel tekib küsimus, kuidas see soome-ugri keel siin Eestis püsima jääb. Kas Sinu poeg oskab ersa keelt?

Natalia Ermakov: Väga vabalt ta ei oska, sest meie peres on praegu kolm keelt: ersa, vene ja eesti. Kui ma olen lapsega kahekesi, siis ma räägin temaga ersa keelt. Ma ei ütle talle, mis keeles ta peab vastama. Vahel ta vastab eesti keeles, vahel vene keeles. Kui tal on hea tuju, siis ta vastab ersa keeles. Aga ta laulab väga hea meelega. Ma ei sunni teda selleks, ta ise tahab. Ta ise räägib lasteaias Mordvamaast ja meie esinemistest, ta esineb ju meiega koos. Lasteaia lapsed juba tunnevad meie ansambli repertuaari, mõned laulavad kaasa. Ta on meil selline kultuurisaadik. See hakkas tulema, kui ta oli kahe ja poole aastane. Üks poiss hakkas temaga riidlema ja ta vastas ersa keeles: „Mon ton!” See on selline kõva ütlus: „Mina sind!” – „Ära puutu!” või midagi sellist, eesti keeles polegi õiget vastet.

Küsisid Üve Maloverjan ja Jaak Prozes

Eesti-Mordva Seltsi ansambel Vastoma. Foto: EMS

Lüüdid: tunnustamata soome-ugri rahvas

Miikul Pahomov

Lüüdid (enesenimetus *lüüdilaižed*) elavad põlisrahvana Karjala vabariigi Kondopoga, Prääsä ja Aunuse rajoonis. Nad nimetavad oma keelt lüüdi keeleks (*lüüdin kiel'*), mida räägib praegu umbes 300 inimest. Erinevalt teistest Karjala keeltest ei ulatu lüüdi keele areaal üle vabariigi piiride. Lüüdi keelel on Karjala ning kogu Loode-Venemaa etnilise ja keelelise ajaloo jaoks erakordne väärtus. Selle mõjusid on leitud isegi tverikarjalaste murretest. Uurimused annavad alust kinnitada, et aunusekarjala murre arenes lüüdi keele põhjal. Hoolimata sellest pole lüüdi keelt siiani eriti palju uuritud, kuigi selle kadumisel on raske õigesti tõlgendada vepslaste ja karjalaste ajalugu.

Lüüdide ajalugu on seotud viikingite ajastul 9.–13. sajandini eksisteerinud Laadoga kaguranniku kääpakultuuriga. Volhovi ja Sviri jõgedega piirnevalt alalt levis see ka Aunuse maakitsuse lääneossa. Seal sattus lüüdi keel karjala keele tugeva mõju alla, mille tagajärjel tekkis aunusekarjala ehk livvi murre. Sellest, et tänapäevased livvikarjalased pärinevad lüüdidest, ei anna tunnistust mitte ainult võrdleva keeleteaduse andmed, vaid ka näiteks see, et livvikute enese- ja keele nimetus pärineb vanemast vormist „lüüdi”, ning ka livvi murrete geograafiline asukoht on vahetult lüüdi keele murrete naabruses.

Mõned uurijad lihtsustavad 1. ja 2. aastatuhande vahetuse etnilisi protsesse, kaldudes arvama, et Laadoga kaguranniku kääpad on vepslaste omad. Kuid vepslaste päritolu ei ole seotud nende kungastega, vaid hoopis erineva kultuuriga, mis eksisteeris samal perioodil Valgjärve (Beloje ozero) ja Äänisjärve lõunatipu vahel. Sellest annavad selget tunnistust iidset vene kroonikad, kus on alates 9. sajandist nimetatud Valgjärve-äärseid elanikke vessideks ehk vepslasteks. Praegu Vologda oblastis paikneva Valgjärve äärde lokaliseerisid vanad vepslased ka näiteks arheoloog Vladislav Ravdonikas ja keeleteadlane Ruben Erik Nirvi.

Lüüdi keel erineb oma eripärade tõttu tugevalt talle lähedastest sugulaskeeltest. Lüüdi keeles ei vaheldu kaashäälikud ja pleofoonilisus samamoodi kui karjala keeles. Vepslastel pole lüüdi dialektidele omaseid diftonge. Neid erinevusi on võimalik jälgida kogu keele ja sõnavara struktuuris. Lüüdid iseloomustavad oma kõnet erilise keelena ja kutsuvad end erinevalt sugulasrahvastest *lüüdilaižed*. Lüüdide eneseidentifitseerimist iseseisva keelelise ja etnilise rühmana on täheldanud viimase kahe sajandi vältel paljud teadlased.

Kondopoga (sm Kontupohja, lüüdi Kompohd') koduloomuuseumi 2010. ja 2011. aasta etnograafilise ekspeditsiooni „Teekond lüüdide maale” aruandes on kirjas: „Ekspeditsiooni käigus sai selgeks, et lüüdikarjalased on täielikult teadlikud oma „lüüdilisusest” ehk siis erinevusest võrreldes livvikute ja päriskarjalas- tega. Esiteks väljendub see lüüdi keele omapäras. Lüüdi keeles ei kasutata muuseas enese kohta terminit „karjalane”, vaid öeldakse just „lüüdilane”.

Miikul Pahomov koos oma tädi Nadežda Vdovinovaga, kes on üks väheseid lüüdi keele kandjaid. Kūjärv, D'ogensuu küla, juuli 2012. Foto: Sergei Vdovin

Ka naaberrahvad peavad lüüde eraldi etniliseks rühmaks. Näiteks leiavad karjalased, et lüüdid ei kuulu mitte nende, vaid vepslaste sekka. Kuueköitelises karjala keele akadeemilises sõnaraamatus on esindatud kõik karjala keele murded, kuid nende hulgas pole ühtki lüüdi murret.

Keelatud keel

Lüüdi murdeid hakkasid uurima Soome teadlased, kelle hinnangul on lüüdi keel eraldi läänemeresoome keel. Tänapäeva Vene teadlased hoiavad aga endiselt jäigalt kinni seisukohast, et lüüdi keel on üks karjala keele suurematest murretest. Sellel sotsiaalpoliitilistel põhimõtetel rajaneval suhtumisel ei ole midagi pistmist lingvistika- ega etnograafiaandmetega. Traditsioon pidada lüüde karjalasteks tekkis 19. sajandi Tsaari-Venemaal, mil Karjala keeli ei olnud veel põhjalikult uuritud. Lüüdi keele tänapäevasele olukorrale on see arvamus avaldanud väga ebasoodsat mõju.

Lüüdi keelt ähvardab kadumine rohkem kui kõiki teisi Karjala läänemeresoome keeli. Lüüdi keele kiire väljasuremise peamisteks põhjusteks on nii selle vähene õpetamine koolides kui ka keele säilitamiseks ja arendamiseks vajaliku riikliku toetuse puudumine. See seletab ka asjaolu, miks Karjala vabariigis pole lüüdi keelt oskavaid asjatundjaid hariduses, teaduses, kultuuris, meedias ega teistes ametlikes valdkondades. Selline suhtumine lüüdi keelde on vastuolus põlisrahvaste ja väikerahvaste õigustes sätestatuga.

Rahvuskeelte taaselustamine algas Karjala vabariigis 1980. aastate lõpus. Siis teatati, et ühise karjala kirjakeele asemel hakatakse arendama kõiki selle peamisi murdeid, nende seas ka lüüdi keelt. Tegelikult aga on vabariiklikku toetust saanud ainult karjala keele põhjakarjala (vienakarjala) ja aunusekarjala (livvi) harud ning vepsa keel. 1990. aastatel Venemaal tabanud majanduskriisi tingimustes polnud ülearuseid konkurente vaja. Seepärast olid vaikimisi keelatud kõik lüüdi keelt arendavad tegevused. Näiteks lükati ametlikult tagasi lüüdi aktivistide juba 1990. aastatel algatatud õppematerjalide loomise ning piiblitõlke projektid.

1998. aastal asutati Soomes lüüdi keele säilitamise ja kirjanduse avaldamise eesmärgil Lüüdi Selts (sm Lyydiläinen seura, ld Lüüdilaine siebr). Kui koostati 2004. aastal vastu võetud seadust riiklikust toetusest karjala, vepsa ja soome keelele Karjala vabariigis, pöördus Lüüdi Selts Karjala võimude poole palvega arvestada seaduses ka lüüdi huvidega, kuid sellele taotlusele ei pööratud mingit tähelepanu. Tekkinud olukorda kirjeldas lüüdi keeleteadlane Aleksandr Barantsev 2007. aastal Petroskois konverentsil „Karjala keele arendamine Karjala vabariigis: seisund, probleemid, perspektiivid”, kus ta süüdistas Karjala eliiti avalikult lüüdi-vastases šovinismis ja nentis, et seda väikest etnilist rühma on Karjala vabariigis täielikult ignoreeritud.

1990ndatel ja 2000. aastate alguses õpetati lüüdi keelt ainult ühes Karjala vabariigi koolis: Aunuse rajoonis Kujärve (Kuujärvi, Mihhailovskoje) lüüdi külas. Keeleõpet korraldas ja juhtis tõsine emakeele patrioot Lidia Potašova, kes tegutses väga rasketes tingimustes. Vastavalt Petroskoist saadud juhistele takistas kooli juhtkond kogu aeg keeleõpet. 2003. aastal andis Lüüdi Selts Helsingis välja lüüdi aabitsa „ABC-kird”, mille kaasautoriks oli Lidia Potašova, kuid kohe pärast aabitsa ilmumist ei lubatud tal enam koolis keelt õpetada. Ta jätkas oma elutööd – emakeele õpetamist – Kujärvel väljaspool kooli, juhendades külaklubis laste ja täiskasvanute ringe. Pidev stress ja võitlus emakeele säilitamise eest ning pahameel lüüdidile osaks saanud ebaõigluse pärast mõjusid Lidia Potašova tervisele ning ta suri enneaegselt 2007. aastal.

Kirjakeele arendamine ja lüüdi liikumise hoogustumine

Kogu fennougristika ajaloo jooksul on avaldatud ainult kaks lüüdi sõnasõnastikku – aastatel 1908 ja 1944 –, mis ei sisalda aga täielikku lüüdi murrete sõnavara ja on kättesaadavad ainult kitsale spetsialistide ringile. Keelematerjali kogumine kõigis lüüdi murretes ning elektroonilise sõnaraamatu loomine – need on ülesanded, mis tuleb lahendada lähiajal. Lüüdi folkloori pole samuti kunagi sihiteadlikult kogutud ega tõsiselt uuritud. Esimene lüüdi folkloorikogumik „Kondan Kalndan” ilmus tänu Lüüdi Seltsi ja Võro Seltsi koostööle ning Eesti hõimurahvaste programmi abile alles 2012. aasta lõpus. Samasugune on olukord kõigis lüüdi keele ja kultuuriga seotud valdkondades, välja arvatud kirjandusteadus. Tänu Petroskoi

Luuaviskamise võistlus Kujärvel Kazanskuu iga-aastaselt külapeol, juuli 2012.

Foto: Miikul Pahomov

kirjandusteadlasele Natalja Tšikinale on lüüdi kirjandust alates 2000. aastate keskpäigast aktiivselt uuritud ja tutvustatud.

Senini on lüüdi keele säilitamise ja arendamise nimel tegutsenud ainult entusiastid ja vabatahtlikud. Lüüdi kirjakeelele ja kirjandusele pandi alus 1989. aastal. Vahepealse aja jooksul on lüüdi keeles välja antud üle 30 raamatu ja perioodilise väljaande, nende hulgas ka aabits ja lugemik. Õppekirjanduse koostamise eel arendati kirjakeele norme välja ilukirjanduses ja tõlgetes. 2005. aastal asutati lüüdi kultuuri aastaraamat Lüüdilaine, mis andis teatepulga üle Petroskois aastatel 2008–2009 ilmunud samanimelisele ajalehele. 2012. aasta lõpus hakkas lüüdi-keelne ajaleht taas ilmuma nime all Lüüdilaine Sana.

Lüüdi keelt õpetatakse praegu peamiselt ringides ja keelesaagrites. Lüüdide asulates tegutsevad klubid lastele ja täiskasvanutele, kes soovivad õppida oma emakeelt. Kõik need tegevused leiavad aset väljaspool kooli, nii nagu ka noorte keelesaager Ilmori, mida korraldatakse igal aastal lüüdi eri külates. Lüüdi keel hääbub kiiresti, ning nendest meetmetest ei piisa selle päästmiseks. Võimalikult kiiresti tuleks sisse seada lüüdi-keelne kooliharidus vähemalt peamistes lüüdi asulates. Mõningaid samme selles sihis on juba astunud.

Kuid lüüdi keele arendamine ja selle õpetamine koolides põrkub endiselt ametlike institutsioonide varjatud vastuseisule. Samad inimesed, kes takistasid 1990. aastatel lüüdi kirjakeele tekkimist, on nüüd selle vastu, et lüüdid seda kasutaksid. Lüüdi tähestiku üks erinevusi põhjakarjala ja aunusekarjala ehk livvi tähestikuga võrreldes seisneb selles, et lüüdi kirjanduses kasutatakse traditsiooniliselt ü-tähte, mis on omane ka eesti keelele. 1989. aastal heaks kiidetud aunusekarjala tähestik sisaldas samuti ü-tähte, mida kasutati õpikutes ja muudes trükistes ligi

Tamara Štšerbakova viib läbi lüüdi keele tundi Ilmori keelesaagris Kujärvel lüüdi kultuurikeskuses Lüüdikodi, november 2012. Foto: Lidia Konovalova

kakskümmend aastat, kuid nad loobusid sellest ametlikult 2007. aasta kevadel, mil pingestusid Eesti-Vene suhted.

Nüüd soovitatakse ka lüüdidel kasutada üldist karjala tähestikku, mis ei vasta lüüdi keele kirjatraditsioonile ega grammatikale. Hääbuva lüüdi keele jaoks on see suur löök, millest ilmselt ei ole võimalik taastuda, sest üleminekuga uuele tähestikule kaotab kogu olemasolev lüüdi kirjandus oma tähenduse. Seda ei saa enam õpetamiseks kasutada. Lüüdidel peale surutav üleminek üldisele karjala tähestikule on kunstlik nähtus, mis ignoreerib täielikult veerand sajandit kestnud lüüdi kirjakeele arendamise rasket tööd. Üleminek hävitab paljude aastate õppe-, teadus- ja kirjandustegevuse viljad lüüdi tähestiku ja kirjakeele arendamisel. Lüüdi kirjakeele jaoks on teise tähestiku kasutuselevõtt tagasimine, naasmine arengu nullpunkti.

2003. aastal ilmunud lüüdi aabitsat ei tunnustata kooliõpikuna, kuna see anti välja Soomes, mitte Venemaal. Lüüdi keeleõpe koolides on nüüd teoreetiliselt võimalik, kuid ainult põhiõppekavast välja jääva lisaainena. Samas soovitatakse neil, kes üritavad lüüdi lastele keeleõpet korraldada, sõnaselgelt see mõte sinnapaika jätta.

2010. aastal avati Kujärvel lüüdi kultuurikeskus Lüüdikodi. Praegu on Kujärvi kõige elujulisem lüüdi asula, mille 560 elanikust 278 on lüüdi rahvusest. Kultuuriürituste kõrval korraldab keskus õpiringe lüüdi keele vabatahtlikuks õppimiseks. Tänu keskuse tegevusele saavad Kujärve küla tänavasillid peagi venekeelsete ametlike nimede kõrval lüüdikeelsed nimetused. Lüüdi keele ja kultuuriga tegeletakse veel Kendjärvel ja Pühjärvel ning pealinnas Petroskois.

2006. aastal asutas teadlane Aleksandr Barantsev Petroskois Lüüdi humanitaarfondi. Kendjärve lüüdid löid 2009. aastal ühiskondliku organisatsiooni lüüdidide õiguste ja seaduslike huvide kaitseks, mida asus juhtima Natalja Tšesnokova.

2012. aasta novembris registreerisid Kujärve lüüdid Karjalas lüüdi keele ja lüüdi rahva kultuuripärandi säilitamise nimel tegutseva regionaalse vabaihenduse Lüüdin Vezaažed, mille juhiks sai Raissa Kopaneva.

Soome-ugri rahvaste 3. maailmakongressil Helsingis 2000. aastal võtsid kõik neli lüüdi rahva esindajat sõna selle poolt, et lüüdi keel tunnistataks ametlikult eraldiseisvaks keeleks ja lüüdid eraldi soome-ugri rahvaks. Viimasel maailmakongressil 2012. aasta septembris Ungaris osalenud lüüdid kordasid seda nõuet, oodates oma keelesugulastelt tuge ja abi. Ilma vajaliku tunnustamise ja austuseta lüüdi keele vastu on see keel määratud kiirele väljasuremisele. Ilma keeleta ei jää aga alles ka lüüdi rahvast.

Miikul Pahomov on Helsingis tegutsev lüüdi luuletaja, rahvustegelane ja keeleteadlane.

Tõlkis Üve Maloverjan

Mari rahvusorganisatsiooni nõudmised aastatel 1992 ja 2012

Jaak Prozes

Venemaa soome-ugri rahvaste rahvuslik organiseerumine jõudis kõrgpunkti 1992. aasta lõpuks. Kindlasti on väga huvitav jälgida seda protsessi aastatel 1987–1992, kuid see on eraldi teema. Kui võtta eelnev aeg lühidalt kokku, siis 1992. aastaks olid soome-ugri rahvaste rahvuslikud organisatsioonid laienenud, teisest küljest aga killustunud – suurematest ühendustest olid eraldunud radikaalsemad tiivad. Organisatsioonid politiseerusid: nende liikmed kandideerisid kohalikesse parlamentidesse ja osalesid küllaltki aktiivselt sisepoliitikas.

Venemaa soome-ugri rahvaste rahvuslike organisatsioonide nõudmised on kahekümne aasta jooksul muutunud. Ette rutates peaks ütlema, et algselt vägagi radikaalsed, põhiosas aastatel 1990–1992 esitatud seisukohad võtsid rahvaste suurokogudel juba märksa reaalsemaid või konstruktiivsemaid vorme. Laias laatus olid nõudmised sellised: rahvuskeele kaitse, riigikeele seadus, kodakondsus, suveräänsus, kahekojaline parlament, seadusandliku initsiatiivi õigus, majanduslik iseseisvus. Kongressid saavutasid küllaltki palju. Näiteks Komi vabariigis seati tingimuseks, et kultuuri-, haridus- ja rahvastikuministrid peavad oskama komi keelt. Mari Eli vabariigis pidi mari keelt oskama isegi president.

Vaatleks nüüd maride näitel, missuguseid dokumente võttis vastu ja milliseid rahvuslikke nõudmisi esitas mari 3. rahvuskongress, mis kogunes 1992. aasta oktoobris. Kolmandaks nimetati see kongress seepärast, et esimesed mari kongressid toimusid 1917. aastal Birkis ja 1918. aastal Kaasanis. Marid pidasid ainukesena Venemaa soome-ugri rahvastest vajalikuks viidet ajaloolisele järjepidevusele.

Mari 3. rahvuskongressi esimene ja tähtsaim dokument oli deklaratsioon, mis määras kongressi staatuse. Selle järgi asutas mari rahva kõrgeim esinduskogu, tuginedes rahvaste rahvusvaheliselt tunnustatud enesemääramisõigusele, mari rahva kongressi kui ühiskondliku organisatsiooni, mis tegutseb mari rahva taasisundi ja ühendamise nimel.

Mari rahva kongress pöördus Venemaa Föderatsiooni ülemnõukogu poole palvega tunnistada kongressi staatust ja kinnitada tema õigused. Edasi järgnes eraldi dokumendina resolutsioon ehk otsus kongressi staatuse kohta, milles oli olulisim, et kongress tegutseb Mari Eli vabariigis ja sel on esindused kohtades, kus marid kompaktselt elavad. Samuti oli seal kirjas, et kongressil on seadusandliku initsiatiivi õigus.

Lisandusid dokumendid kongressi ja tema tegevorganite töökorralduse kohta, millest võiks pikalt rääkida. Aga meid, eestlasi, huvitab ikkagi, mis seisukohti kongressil väljendati ja millistest muredest räägiti. Esitaks siin neist huvitavamad ja kõnekamad.

Fennougrica

maad ja rahvad

3. rahvuskongressi deklaratsioon

Kõige tähtsam vastu võetud dokument oli deklaratsioon mari rahva rahvuslikust taassünnist. Võib ju öelda, et see on kõigest deklaratsioon, aga see deklaratiivne dokument peegeldas mari rahva olulisemaid muresid. Ning tekitas hiljem probleeme Mari Eli vabariigi tollasele juhtkonnale, sest vana- ja venemeelne parlament mõistis valitsuse liikmete osalemise kongressil hukka, kuna saadikute meelest nõustusid nad kongressi seisukohtadega.

Deklaratsioonis oli kirjas, et Venemaa Föderatsiooni seadused ei kaitse etnoseid nende õiguste rikkumise eest. Selle vältimiseks peab tulevikus Marimaa parlamendis ja kohalikes omavalitsusorganites olema tagatud rahvuste õiglane esindatus.

Teiseks pöördus kongress Venemaa ülemnõukogu ja presidendi administratsiooni poole palvega toetada marisid ja rahuldada nende rahvuslikud nõudmised. „Rahvusliikumine pole võimalik ilma rahvusliku majanduseta, riikliku suveräänsuse tugevdamiseta,” seisis deklaratsioonis. „Loodusressursid ja loodud materiaalsed väärtused peavad olema vabariigi omanduses. Etnodemograafiline poliitika peab olema suunatud sellele, et marid pöörduksid tagasi ajaloolisele kodumaale.”

Järgnes märkus, et marid on vastu sõjaväe isikkoosseisu suurendamisele ja sõjaväebaaside laiendamisele vabariigis, ehk siis mari rahvas on vastu oma maa muutmisele püssirohutunniks. Mari kongress avaldas ka sügavat muret mari küla kui keele ja rahvakultuuri hälli pärast. Veel tekitasid muret jutud maa ostust ja müügist – marid olid maa eraomanduse vastu, sest ei tahtnud olla töölisel võõraste peremeeste juures.

„Rahva vaimse taassünni lahutamatuks osaks on mari keele positsioonide taastamine,” seisis deklaratsioonis. Märgiti, et mari keele saatuse on olnud traagiline, sest puudub rahvuskool ja keel on välja tõrjutud kommunikatsioonisüsteemidest. Keel ei ole arenenud mitte vastavalt sõnaloomele oma keelemurrete põhjal, vaid laensõnade ülevõtmise kaudu. Kooli kohta kirjutati aga, et peamiseks etnokultuurilise arengu instrumendiks peab olema rahvuskool. Kongress leidis, et erilise tähtsusega riiklikuks ülesandeks on likvideeritud üldharidusliku rahvusliku keskkooli taastamine, ka mari diasporaa elualadel. Kinnitati, et mari keel peab arenema lasteaiast kõrgkoolini ning tarvis on luua rahvuslik teaduste akadeemia.

Resolutsioonid

Järgmiste oluliste dokumentidena võeti vastu resolutsioonid eri valdkondades ehk otsused keele, kultuuri ja hariduse, põhiseaduse, keskkonna ja Mari kodakondsuse kohta.

Keeleresolutsioonis seisis, et mäe- ja niidumari keeled peavad olema riigikeeled, tuleb luua tingimused mari keelte õppimiseks ja kasutusvaldkondade laiendamiseks ning võtta vastu keelseadus. Marikeelse kirjanduse väljaandmine peab olema prioriteetne. Mari Eli vabariigi ülemnõukogu ehk siis parlament peab

suhtuma mõistvalt mari keele kaitsmisesse ja arendamisesse, samuti nõudmisesse, et juhtivatel kohtadel olevad töötajad peavad oskama mari keelt. Tuleb soodustada rahvusliku intelligentsi tekkimist, sisseastumiseksameid kõrgkoolidesse peab olema võimalik sooritada mari keeles. Tele- ja raadiosaateid peab olema vähemalt 12 tundi ja televisioon peab olema nähtav kogu territooriumil.

Kultuuri ja hariduse resolutsioonis nenditi, et võimud pole osutanud piisavalt tähelepanu haridusküsimustele, puuduvad marikeelsed üldhariduskoolid ega jätku keelt oskavaid õpetajaid. Sealsamas otsustati võtta vastu seadus rahvuslikust haridusest, mis tagaks kohustuslikus korras mari keele, ajaloo ja kultuuri õppe kõikides koolides ja võimaldaks maridel tasapisi üle minna kõikide õppeainete õpetamisele mari keeles.

Marimaa konstitutsiooni puudutavas otsuses oli kirjas, et põhiseaduses peab olema suveräänsuse nõue ning vabariigil peab olema professionaalne kahekojaline parlament. Alamkoda moodustatakse vastavalt valimissüsteemile, ülemkotta aga valitakse üks saadik igast rajoonist ja kaks saadikut kõikidest suurematest linnadest. Kodadel peab olema vetoõigus. Parlamendi liige peab oskama mari keelt, mis peab olema riigikeel. Mari Eli vabariigi seadused peavad olema prioriteetsed föderaalsete ees, välja arvatud föderatsioonilepingus toodud seadused.

Keskkonnaresolutsioon sisaldas nõuet, et Volga jõe veetaset ei tõstetaks Tšeboksarõ hüdroelektrijaama jaoks 68 meetrini, mis tooks kaasa mitme mari küla üleujutamise. Samuti oli seal kirjas, et Mari Eli vabariik peab vabanema tuumarelvadest, kuid niikaua, kuni relvad on veel kohal, peavad elanikud saama riskikompensatsiooni. Veel tuleb erilist tähelepanu pöörata loodushoiule ja metsa kaitsele.

Resolutsioonis Mari kodakondsusest oli sätestatud, et kodakondsuseadust on vaja Mari iseseisvuse kindlustamiseks, ning seda pakutakse kõigile, kes seaduse vastuvõtmise ajal vabariigis elavad või sissekirjutust omavad. Hilisematele Mari Eli vabariiki tulevatele inimestele antakse kodakondsus teatavatel seaduses kindlaks määratud tingimustel.

Kongressil võeti vastu veel eraldi pöördumine vabariigi elanikkonna poole. Sellega kinnitati, et kõik dokumendid on koostatud maride parimate kavatsuste kohaselt ega ole suunatud teiste vastu, vaid aitavad süvendada rahvastevahelist sõprust.

Nagu näha, oli kongressi dokumentatsioon küllaltki radikaalne, isegi võime kritiseeriv. Ettepanekud olid vägagi julged, eriti kui arvestada praegust konteksti – näiteks tuumarelvade väljaviimise või loodusressursside enda kasutusse saamise nõudmised. Julge mõte oli ka kahekojalise parlamendi moodustamine ning see, et juhtivatel kohtadel töötajad peavad oskama mari keelt. Olgu siinkohal öeldud, et nendest esitatud nõudmistest, otsustest ja soovidest on täitunud vaid mõni üksik. Näiteks on olemas keeleseadus ja mari keeled on riigikeeled, samuti pole hüdroelektrijaama veetaset 68 meetrini tõstetud. Sellega aga võib õnnestumiste nimekirja enam-vähem sulgeda.

20 aastat hiljem

Mis siis on juhtunud kakskümmend aastat hiljem, kui pea terve inimpõlv on vahetunud? Esialgu, kuni 1990. aastate keskpaigani tundus, et Venemaa areneb edasi föderalismis põhimõtetest lähtuvalt, kuid alanud Tšetšeenia sõda ja majanduse kokkuvarisemine tõi võimule teised jõud ja põhimõtted. Soome-ugri rahvastel ei õnnestunudki normaalselt organiseeruda, ei tekkinud arvukalt kodanikualgatusel põhinevaid organisatsioone ega seltse. Poliitiliselt kahanes nende mõju olematuks.

Muidugi toimus kõik see kohalike riigivõimude kaasabil. Pidevalt tekkis probleeme ühenduste registreerimisega, ruumide hankimisega, soome-ugri rahvaste rahvusaktiviste kiusati taga, mõned peksti läbi, mõned olid sunnitud lahkuma suurlinnadesse. Nende organisatsioonide seisukohti ei avaldatud, sest pea kogu meedia oli võimude kontrolli all ning üksikud katsed luua oma ajalehed kukkusid läbi. Kord konfiskeeriti ajalehe tiraaž, kord ei saadud trükikojas maksimisega hakkama.

Selle tagajärjel hakati rahvuslikesse organisatsioonidesse kuulumist pidama häbi-, mitte auasjaks. Intelligentid lahkus neist ühendustest ja organisatsioonid ise marginaliseerusid. Praeguseks on alles jäänud vaid rahvuskongressid, sest neid on vaja. Eelkõige püütakse nende abil näidata, et Venemaal on rahvuspoliitikaga kõik korras. Esineb küll mõningaid probleeme, kuid üldiselt laulavad ja tantsivad soome-ugri rahvad hästi – järelikult Venemaa võimud muretsevad nende rahvaste keelte ja kultuuride pärast.

Praeguseks ongi kujunenud välja olukord, kus soome-ugri rahvaste rahvuskongressid enam kohalikke võime ei kritiseeri ning nad on muudetud nende kulekateks tööriistadeks. Seda tõestavad ilmekalt 2012. aasta aprillis toimunud mari rahva 9. kongressi dokumentides esitatavad nõudmised.

9. kongressi materjalid

Peamiseks dokumendiks oli kongressi otsus, mis võttis kokku aastatel 2008–2012 tehtu. Kõigepealt märgiti, et kongress on teinud tähelepanuväärset tööd mari rahva konsolideerimisel, paranenud on koostöö nii riigorganite kui ka kohalike omavalitsustega. Mari rahvuspühasid tähistatakse kõrgtasemel ning toimib koostöö noortega. Säilitatakse rahvusreligiooni, maausu organisatsioonid on juriidiliselt registreeritud. On otsitud võimalusi mari keele ja kultuuri säilitamiseks linnatingimustes, on antud välja rohkem marikeelseid raamatuid ja teisi trükiseid. Naiste roll ühiskonnas on tõusnud. Kahjuks aga on maride arv 2002. aastast kuni 2010. aastani vähenenud 56 000 võrra, mis nõuab kriitilist hinnangut.

Kongressi resolutsioonis on kirjas, et mari rahva peamiseks eesmärgiks on püsijäämine teiste rahvaste kõrval. Selle tagamiseks on tarvis aktiivselt tegutseda, aga eriti teha koostööd mari ühenduste ja võimuesindajate vahel. Erilist tähelepanu tuleks pöörata kultuurautonoomiate loomisele. Samuti seisab seal, et Mari Eli vabariigi osatähtsust mari rahvuse etnokultuurilises arengus tuleb

suurendada. Vaja on arendada regionaalset komponenti haridussüsteemis ja pöörata erilist tähelepanu mari keelele.

Tuleb edendada mari õpetajate koolitamist ning pidurdada mari koolide sulgemist külades, arendada võimalusi mari keele õppeks kaugõppe vormis. Lasteaedades tuleb luua marikeelseid rühmi ning tõsta mari keele prestiiži noorte seas. Noori tuleb enam kaasata ühiskondlik-poliitilisse liikumisse. Koostöös riigiasutustega tuleb osaleda Mari Eli vabariigi rahvuspoliitika programmi (2013–2020) kavandamises ja elluviimises. Tuleb jätkata rahvuslike tähtpäevade tähistamist ning osutada igakülgset toetust mari usuorganisatsioonile.

Mari rahva traditsioonilist kultuuri tuleb lugeda maailmanägemise aluseks. Tuleb arendada marikeelset meediat, kasutades aktiivselt ka interneti võimalusi. Suurendama peab mari perekonna osatähtsust ja arendama rahvasporti. Marid peavad aktiivselt osalema seadusandliku ja täitevvõimu organite töös, samuti soome-ugri rahvaste ühiskondlikes organisatsioonides.

Sektsioonide resolutsioonid

Konkreetsemalt esitati nõudmised otsustena, mis võeti vastu viies sektsioonis. Olulisemad neist valmisid sektsioonis „Keel, haridus ja perekond”. Soovitati, et Mari Eli vabariigi valitsus jätkaks marikeelsete õpikute väljaandmist ning keeleliselt ühtse haridussüsteemi väljaarendamist, et emakeele riiklik staatus saaks reaalseks. Samuti tehti ettepanek luua Joškar-Olasse rahvuskeelse hariduse probleemide lahendamiseks keskus, mis tegeleks keeleõpetuse küsimustega vabariigi kodanike keeleliste õiguste ja etnokultuuriliste vajaduste rahuldamiseks.

Mari kultuuriministeeriumil soovitati asutada mari rahvuskultuuri keskus, mis oleks mõeldud venekeelsele elanikkonnale mari keele ja kultuuri tutvustamiseks. Haridusministeeriumil soovitati arendada koostööd mari diasporaa huvides ning juurutada keeleõpet lasteaiast kõrgkoolini, Mari riiklikul ülikoolil jätkata mari keele õpetajate koolitamist.

Sektsioonis „Noored – mari rahva tulevik” pakuti, et kongressi täitevorgani juurde tuleb luua noortesektsioon ning leiti, et noored peavad olema aktiivsemad. Lähtudes 1995. aastal vastu võetud keelseadusest peavad noored lapsevanemad tähelepanelikumalt suhtuma oma laste kasvatamisse emakeeles. Sama seaduse alusel paluti haridusasutusi tähelepanelikult suhtuda emakeele õpetamisse. Kutseja kõrgkoolides soovitati hoiduda mari keele õppe mahtu vähendamast. Veel soovitati laiendada koostööd soome-ugri rahvaste noorteorganisatsioonidega.

Sektsiooni „Kultuur, traditsioonid ja meedia” esitatud ettepanekutes soovitati korraldada rohkem lavastusi lastele, kasutada enam nüüdistehnoloogiaid ja interneti võimalusi, paluti leida raha teatrite külalisetendusteks maakohtades ja luua telesari mari heliloojatest, leida raha uute muusikateoste jaoks. Veel paluti vabariigi valitsusel toetada kirjandusmuuseumi ja oma rahvusringhäälingu asutamist,

luua aunimetus „tekstiilikunsti meister” ja vähendada rahvusliku perioodika kojukandetariffe.

Sektsioon „Ühiskonnaelu ja rahvusliku liikumise tulevik” kujunes ainukeseks, kus tehti üksjagu kriitikat ja oldi vägagi murelikud. Selle tööst osavõtt kujunes ka kõige arvukamaks: osales üle 80 delegaadi. Sektsiooni soovitustes tuletati kõigepealt meelde mari rahvusliikumise pikka ajalugu. Nenditi, et marid on jäänud ühiskondlikult passiivsemaks ning rahvaarvu vähenemine ja üleilmastumine soodustab rahvuse venestumist. Praegune poliitika suretab välja külaelu, mis aga on mari rahvuskultuuri nurgakivi.

Leiti, et piisavalt pole tegeletud mari rahva konsolideerimisega, ehkki mõningaid positiivseid märke on, näiteks on loodud mari kultuurautonoomiate koordineerimiskomitee. Mari rahva rahvusteadvuse ja vaimse kultuuri arengule ei pöörata piisavat tähelepanu. Puudusi on ka mari rahvusliikumist koordineeriva nõukogu Mer Kangaši töös.

Ka mari rahvuskongressi enda staatus ning delegaatide valimise põhimõtted pole selged. Leiti, et Mer Kangaši juurde tuleb luua vabaühenduste esindajatest koosnev komisjon. Maride paremaks teavitamiseks tuleb maride suurematesse elupaikadesse luua keskajalehtede korrespondendipunktid (50% marisid elab väljaspool Mari Eli vabariiki). Tuleb kaasa aidata maride aktiivsemale osalemisele vabariigi ühiskondlikus ja poliitilises elus ning luua komisjon, kindlustamaks eelkooliealistele ja algkoolis õppivatele mari lastele mari keele õpetamist. Samuti tuleb moodustada komisjon, mis uuriks hüdroelektrijaama jaoks veetaseme tõstmise võimalikke katastroofilisi tagajärgi.

Kõige vähem ettepanekuid tehti ja probleeme tõstatati sektsioonis „Mari traditsiooniline religioon”. Kokkuvõttes on öeldud, et tuleb enam propageerida ja tutvustada maride traditsioonilist usku, elavdada maride loodususu keskorganisatsiooni ja hakata mari omausku koolides õpetama. Valitsusel paluti leida ruumid kohtumisteks rahvaga ja muude ürituste tarvis.

Kahe kongressi võrdlus

Kahe kongressi dokumente võrreldes on vahed väga suured. Nagu võib lugeda, ei pöörduta enam Venemaa presidendi administratsiooni poole, valitsusse pöördumistki ei peeta vajalikuks. Vaid ühel korral on otsustatud pöörduda vabariigi valitsuse poole ettepanekuga moodustada mari kirjaniku Sergei Tšavaini 125. sünniaastapäeva tähistamiseks komisjon, ning ühel korral palvega, et leitaks raha muuseumi ja ringhäälingu tarvis.

Samas puuduvad ka nõudmised, mis eeldaks poliitilisi valikuid. Ammugi ei räägita riigikeelte kohustuslikust valdamisest, kahekojalisest parlamendist, kodakondsusest jms. Sisuliselt on tunnetatav, et viimane kongress korraldati valitsuse kinnitatud stsenaariumi järgi eelkõige selleks, et keegi ei saaks öelda, nagu puudusid maridel võimalused rahvuslikke seisukohti välja öelda.

Paaris punktis kõlama jäänud üleskutse teha koostööd riigivõimude ja kohalike omavalitsustega kõlab kuidagi eriti kummaliselt ja tuletab meelde 2002. aastat, mil Mari Eli vabariigi president Leonid Markelov ütles: „Kui teil on kongress, siis asutan ma oma kongressi, kui teil on rahvusselts, asutan ma oma seltsi – ma loon organisatsioonid, kes oskavad teha minuga koostööd.” Seda fooni arvestades on ka selge, miks kongressi dokumentides pole näiteks märget, et valitsusel ja kohalikel omavalitsustel tuleks teha koostööd mari vabaühendustega. Seega on koostöö Mari Eli vabariigi valitsuse meelest pigem ühepoolne protsess ja mingit dialoogi ei peeta. Teisest küljest jällegi on maride palved ja väljaütlemised muutunud konkreetsemaks ning kes oskab lugeda ridade vahelt, võib välja lugeda nii mõndagi. Ka seda, et praeguses olukorras pole võimalik 1992. aasta nõudmisi esitada. Vangiminek oleks veel üsna leebe karistus.

Autor pidas selle ettekande novembris 2012 Tallinna Õismäe gümnaasiumi gümnaasistidele ja õpetajatele kooli 35. sünnipäeva tähistamisel.

Jaak Prozes on Fenno-Ugria Asutuse üks taasasutaja ja asutuse töötaja alates 1991. aastast. Ta on uurinud hõimuliikumise ja hõimurahvaste ajalugu, soome-ugri rahvaste ühiskondlik-poliitilisi organisatsioone ja rahvusprobleeme.

1992. aasta mari rahvuskongressi presiidium kuulab Eesti külalise Jaak Prozese esinemist. Kollaaž. Fotod: Ivan Retškin

Soome-ugri keeled on ELDIA luubi all

Kristiina Praakli
Kadri Koreinik

Siinne ülevaateartikkel seab eesmärgiks ELDIA projekti tutvustamise. 2009. aastal Euroopa Komisjonilt positiivse rahastusvastuse saanud ning 2010. aasta kevadkuudel tööd alustanud teadusuuringu ELDIA (European Language Diversity for All) keskmes on väikese kõnelejaskonnaga soome-ugri keeled tänapäeva mitmekeelsetes ühiskondades. Seitset Euroopa ülikooli siduva võrdlusuuringu peamine eesmärk on piirkonna- ja rahvuskeelte ning rahvusvaheliste vahendaja-keelte – peaaesjalikult inglise keele – vastastikuse toimimise, aktiivse keelekasutuse ja keelevelikute kirjeldamine ning analüüsimine Euroopa eri keelekeskkondades soome-ugri keelte kontaktsituatsioonide näitel.

Käsitlemaks mitmekeelsuse eri tahke, on keeleteadlaste kõrval projekti kaasatud ka õigus- ja ühiskonnateadlased ning statistikud. Eestist osaleb uuringus Tartu ülikool, kelle vastutusalasasse kuuluvad Eestis võru ja seto keel ning Soomes ja Saksamaal kõneldava eesti keele seisundi uuringud. Ühtekokku on ELDIAs vaatluse all 13 soome-ugri keelekogukonda Euroopa eri paigus. Uuringut rahastab Euroopa Liidu 7. raamprogramm.

ELDIA ligi nelja aasta pikkune tööperiood soome-ugri väikekeelte uurimisel koosneb, nagu raamprogrammide puhul tavaks, eri tööetappidest, olles ettevalmistavaks tööks uuringu põhieesmärkide – detailsete kogukonnapõhiste raportite ning kõiki kogukondi hõlmava võrdlusraporti – koostamisel. ELDIA pakub soome-ugri keeli käsitleva suurima käimasoleva teadusuuringuna nii mõnegi uuritava kogukonna kohta aktuaalseimat ja uusimat teavet. Mitme soome-ugri vähemuskeele kohta puuduvad varasemad uuringud või on neid keeli uuritud peamiselt soome-ugri keeleteaduse või traditsiooniliste rahvusfiloloogiate raames. Näiteks pole viimase kümne aasta jooksul Euroopa vastset „uusvähemuskeelt“, eesti keelt, jõutud veel kuigi palju uurida. Eesti keele kõnelejate arv eri riikides – nimetagem siinkohal Soomet, Suurbritanniat ja Belgia – on aga hüppeliselt kasvanud.

Soome-ugri keelte kõnelejate igapäevane mitmekeelsus

ELDIA peamine märksõna on kaasaja mitmekeelsus ning soome-ugri keeled mitmekeelsussituatsioonide esindajate ning nende peegeldajatena. Kirjeldamiseks eri keelesituatsioone, on ELDIA uurimisrühmade luubi all põlised, autohtoonsed vähemuskeeled: vepsa ja karjala keel Loode-Venemaal ning karjala keel Soomes, kveeni ja põhjasaami keel Põhja-Norras, meä keel Soome piiri vahetus läheduses Põhja-Rootsis ning Lõuna-Eesti murdestaatuses võru ja seto keeled, aga ka vanad ungari keele kõnelejate kogukonnad Austrias ning Sloveenias. Eestlased

ja eesti keel Soomes ning Saksamaal esindavad uusvähemuskeeltena allohtoonseid, väljaspool emamaa geograafilist ruumi moodustunud vähemusrühmi, kelle keeleolukorda võib nimetada pigem kujunemisel olevaks. ELDIA keeled ja nende asukohad on kujutatud kaardil nr 1.

Peale keelesuguluse ühendab uuritavaid keeli asjaolu, et üldjuhul on soome-ugri väikekeelte kontaktkeeleks indoeuroopa keelte perre kuuluvad suurkeeled vene ja saksa ning rootsi ja norra keel. Kõik uuritavad soome-ugri keeled kuuluvad rohkemal või vähemal määral ohustatud keelte hulka. Mõned uuritavatest keeltest kuuluvad tugevasti ohustatud keelte hulka, mille hetkeolukorda ning keelelist situatsiooni kirjeldavad kõige kõnekamalt uuringus osalenud respondentide subjektiivsed hinnangud oma emakeele suulisele või kirjalikule väljendusoskusele, mis võib olla üsnagi napp, nagu on uuringu käigus nii mõnegi väikekeele puhul selgunud.

Ühe väikekeele seisund ja selle kõnelejate keelesituatsioon võib eri piirkondades olla vägagi erinev, mida aitab ehk kõige paremini mõista näide eesti keele kohta: Eestis riigikeeleks olev keel on Soomes ja Saksamaal mitteametlik uusvähemuskeel, seejuures pole ka Soome ja Saksamaa eesti keele seisund ega keeleolud üheselt võrreldavad.

Mitmekeelsus, mis tähendab ilmselt väga suure osa eurooplaste jaoks mitme võõrkeele õppimist või oskamist, on vägagi erinev tegelikust mitmekeelsusest, näiteks soome-ugri väikekeelte kõnelejate keelelisest argipäevast. Kaasaja rahvusvahelises ning globaalses inglise keeles on soome-ugri väikekeelte kohta avaldatud üsnagi vähe. Küllap ollakse laiemas avalikkuses nii mõnegi soome-ugri keele käekäiguga kursiski, kuid ei teata täpselt, mida argipäeva mitmekeelsus väikekeelte kõnelejaile tegelikult tähendab.

ELDIA fookuses on mitmekeelsus kogukonna tasandil. See tähendab, et ELDIA uuringud ei keskendu üksikute keelejuhtide üksikute, juhuslike keeleilmingute kirjeldamisele, vaid kirjeldavad väikekeelte kõnelejate igapäevast mitmekeelsust laiemas plaanis. Niisamuti ei nähta mitmekeelsust kahe keele skaalal, „väike ja ohustatud” *versus* „suur ja dominantne”, vaid eri keelte, sh õpitavate ning kõneldavate võõrkeelte, nn vahendajakeelte (*vehicular language*) taustal ja kontekstis.

Vahendajakeelena võib defineerida keelt, mida kõnelejad kasutavad väljakujunenud, rääkijast lähtuvalt eri sotsiaalsete tegevustega seotud kontekstides. Vahendajakeel ei pruugi tähendada tingimata suuremat prestiiži kandvat või domineerivat keelt, olenevalt kontaktsituatsioonist võib vahendajakeeleks olla mis tahes keel, mis kõnelejaid ühendab ja vahendab. ELDIA uuringutulemuste järgi on peamiseks eri rühmi ning kõnelejaid siduvaks vahendajakeeleks üsnagi ootuspäraselt siiski inglise keel.

ELDIA keeled

Nagu eespool öeldud, esindavad ELDIA keeled vägagi erinevaid keelesituatsioone, markeerides nii piirialade mitmekeelsust, põliskeelte seisundit teiste kohalike väikekeelte ja/või ametlike riigikeelte sees ja kõrval ning uusvähemuskeelte olukorda. Põliskeelte puhul on ilmselt parimateks näideteks praeguse Karjala vabariigi territooriumil kõneldavad idapoolsed läänemeresoome keeled ja murded, aga ka sajanditetaguse väljarände tulemusena kujunenud kveeni keele kogukond Norras, kelle praegusel keelealal võib kontaktkeeltena nimetada vähemalt kolme keelt: soome (või põhjasoome dialektide) kõrval ka saami keel ning norra keel piirkonna enamuskeelena.

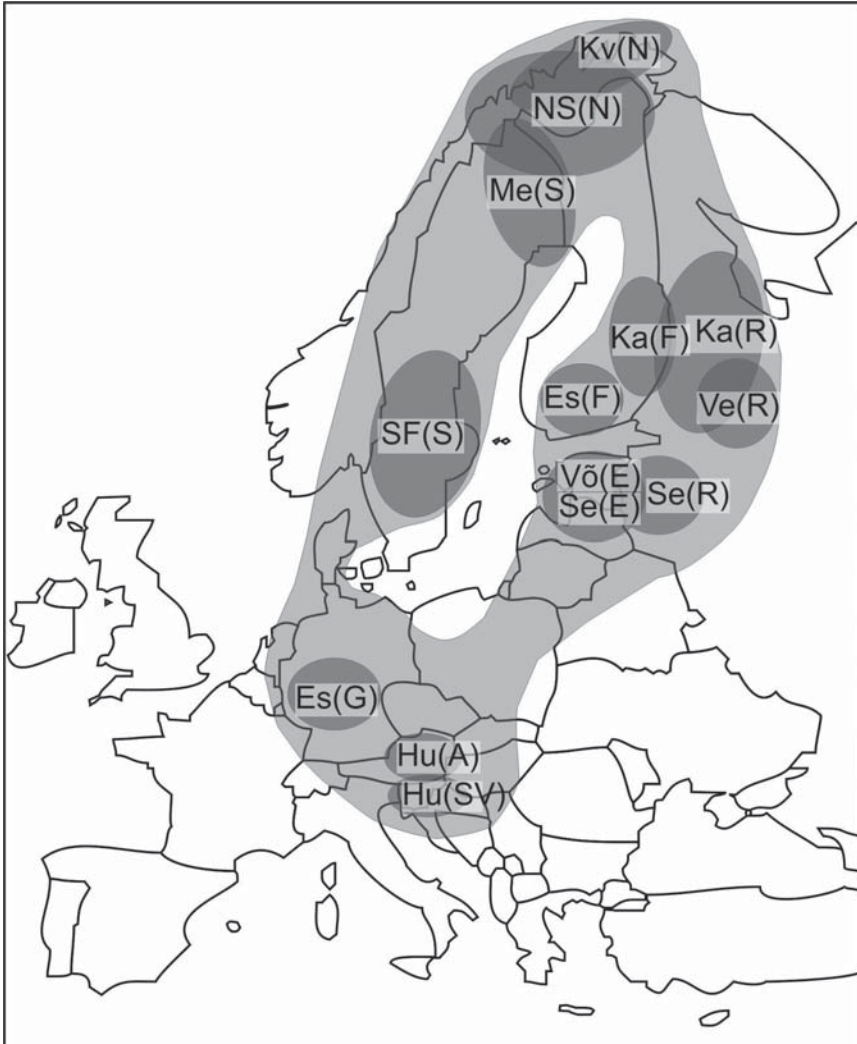
Nimetatuist erinevad on uusvähemuste keelesituatsioonid. Nii mõnelgi juhul saavad kõrvaltvaatajad osa nende aktuaalsetest arengutest ajas ja ruumis. Ilmekaimaks näiteks on siinkohal Soome eestikeelne kogukond ning teisel pool Soome lahte kõneldav eesti keel. Nii Soome kui Saksamaa eestlaskonnad esindavad hilis-tekkelist keelevähemust, ebastabiilseid keelesituatsioone ning üldjuhul riigi enamusrahva silmis veel üsnagi tundmatut uut keelerühma (eeskätt Saksamaal, Soome puhul on olukord teine). Alljärgnevalt kõigest ELDIA keeltest lühidalt.

Põhja-Rootsis Torniojoki piirkonnas, Soome ja Rootsi piiri vahetus läheduses kõneldava meä keele arengus mängib olulisimat rolli 1809. aasta, mil Rootsi ja tollase Venemaa vahelise uue riigipiirina kasutusele võetud Tornio jõgi jagas põhjasoome murdeala kaheks. Meä keel, mida on kaua aega peetud ka soome murdeks, on Rootsis ametlikult tunnustatud vähemuskeel, alates 2000. aastast on meä keelel ka ametliku keele staatus Rootsi viies põhjapoolseimas kohalikus omavalitsuses: Haparandas, Övertorneås, Pajalas, Kirunas ja Gällivares. Kuigi meä keele kõnelejate kohta puuduvad ametlikud andmed, on etniliste torniojokilaaksolaste arvuks arvatud olevat 40 000–70 000, kellest umbes 20 000 räägib meä keelt kodukeelena.

Kveeni keelt kõneldakse Põhja-Norras. Praeguse Tromsø ja Finnmarki (Ruija) maakonna aladele jõudsid esimesed soome keele (põhjasoome murrete) kõnelejad 16. sajandil – esimesed teated soomekeelse asustuse kohta pärinevad 1520. aastast –, eri põhjustest motiveeritud sisseränne jätkus kuni 18. sajandini. Kveeni keele rääkijad on traditsiooniliselt elanud kõrvuti koos saamide ja norralaste ning hilisemal ajal Soomest sisserännanutega. Kveeni keele rääkijate arvuks arvatakse olevat 12 000. Alates 2005. aastast on kveeni keel Norra ametlikult tunnustatud vähemuskeel.

Põhjasaaami keel ehk *davvisámegiella*, varasemalt nimetatud ka norralapi või tundrulapi keeleks, on saami keeltest elujõulisim. Nii Norras, Soomes kui ka Rootsis kõneldava põhjasaaami keele kõnelejaskonna suuruseks arvatakse olevat 17 000–30 000. Alates 1979. aastast on põhjasaaami keelel ühine kirjakeel ning kirjutusviis, põhjasaaami keel on ka ametlikult tunnustatud vähemuskeel kõigis eespool nimetatud riikides.

Kv(N): kainu (kveeni) keel Norras; NS(N): põhjasaami keel Norras; Me(S): meä keel Rootsis; SF(S): rootsisoomi keel Rootsis; Ka(F): karjala keel Soomes; Ka(R): karjala keel Venemaal; Es(F): eesti keel Soomes; Ve(R): vepsa keel Venemaal; Vö(E): võru keel Eestis; Se(E): seto keel Eestis; Se(R): seto keel Venemaal (jäi uuringust hiljem siiski välja); Es(G): eesti keel Saksamaal; Hu(A): ungari keel Austrias; Hu(SV): ungari keel Sloveenias.

Venemaa Föderatsioonis kõneldava karjala keele ja selle eri murrete (varsi-naiskarjala, sh põhja- ehk vienakarjala ning lõunamurded; aunuse ehk livvi ning lüüdi) kõnelejate koguarv on hinnanguliselt 60 000–95 000. Soome ajaloolisel territooriumil on karjala keelt kõneldud niisama kaua kui soome keeltki. Praeguse Soome karjala keele kõnelejad on enamasti ümber asustatud piiriäärsete

Kristiina Praakli, Johanna Laakso, Helle Metslang, Kadri Koreinik ja Tiia Margus
Ahvenamaal ELDIA töökoosolekul, september 2012. Foto: Karl Pajusalu

karjalaste järeltulijad, pärit sõjaeelse Soome kõige idapoolsematelt aladelt, mis pärast Teist maailmasõda läksid Nõukogude Liidule. Kuigi Soome karjala keele rääkijaskonna kohta puuduvad ametlikud andmed, on Karjala Keele Selts hinnanud karjala keele kõnelejate arvuks umbes 5000 inimest, karjala keelt mingil määral oskajaid võib olla umbes 20 000. Loode-Venemaal kõneldavatest teistest läänemeresoome keeltest on projektis vaatluse all ka vepsa keel. Viimase, 2010. aasta rahvaloenduse andmetel peab vepsa keelt oma emakeeleks 5936 inimest.

Ungari keele olukord väljaspool Ungari piire on võetud vaatluse alla Austrias ning Sloveenias. 2001. aasta rahvaloenduse andmeil elas Austrias ligi 40 000 ungarlast (neist umbes neljandik riigi idaosas Burgenlandi liidumaal). Mõned aastad hiljem tehtud uuringu järgi oskab ungari keelt umbes 90 000 austerlast – arvatavasti on suuremal osal vastuist ungari juured. Ungarlaste on Austria territooriumil elanud kogu aeg ning nende sissetulek Austriasse on aktuaalne tänapäevalgi. Austria ungarlased on ametlikult tunnustatud rahvusvähemus (sks *Volksgruppe*). Sloveenia 1,9 miljoni suurusest rahvastikust määratleb end ungarlasena 6243 inimest, emakeeleks ungari keelt pidavaid inimesi oli eelmise, 2002. aasta rahvaloenduse andmeil 7713. Valdav osa Sloveenia ungarlastest elab Prekmurjes (ung Muravidék) – regionis, mis kuni 1919. aastani (ja ka ajavahemikul 1941–1945) kuulus Ungarile. Ungari keel on Prekmurjes juriidilises mõttes ametlik piirkondlik keel.

Soome ja Saksamaa eestikeelsete kogukondade puhul pole tegu põliste või pikkade traditsioonidega keelerühmadega, vaid allohtoonsete, eri põhjustel väljaspool emamaa geograafilisi piire kujunenud hilistekkeliste immigrandirühmadega, kelle lugu saab alguse Teise maailmasõja aastatest (eeskätt Saksamaa puhul),

Eesti Vabariigi taasiseseisvumisest või Euroopa Liidu idalaienemisest. Saksamaa statistikaameti andmetel elas riigis 2011. aasta lõpus 4840 inimest, kelle päritoluriigiks on Eesti Vabariik, Soome statistikaameti uuematel andmetel elab Soomes juba ligi 33 076 emakeelena eesti keele kõnelejat.

Rootsis kõneldavatest läänemeresoome keeltest on ELDIAs meä keele kõrval vaatluse all ka rootsisooime keel. Valdav osa praeguste rootsisoomlaste vanematest ja/või vanavanematest emigreerus Rootsi 1950.–1980. aastatel, kuid Soomest on Rootsi elama siirdunud kogu Soome ja Rootsi pika ühise ajaloo vältel, ning sellepärast saigi soome keel Rootsis 2000. aastal teiste vanade vähemuskeeltega võrdse ametliku vähemuskeele staatuse. Tänapäeval arvatakse rootsisoomlasi olevat kokku umbes 675 000, kellest üle 400 000 räägib soome keelt või saab sellest vähemalt aru.

Seto ja võru keele kasutajaid võib pidada põlisteks Eesti keelekogukondadeks. Mõlemal juhul on tegu kakskeelsete eestlastega, kes eesti keele standardiseerimise edenedes ja ühiskeele tugevnedes on säilitanud oma kohapealse kõnepruugi ning identifitseerivad ennast suuremal või vähemal määral lokaalselt. Viimase, 2011. aasta rahvaloenduse andmetel on ennast Võru murde (sh Seto murraku) kasutajatena määratlenud üle 87 000 eesti emakeelega püsielaniku.

Välitööd ja keeleainestikud

ELDIA üheks olulisimaks tööks oli kõikides kogukondades üldjuhul samadel põhimõtetel ning sarnase meetoodika alusel keeleainestiku kogumine. Kõikides uuritavates kogukondades korraldati seitset alateemat hõlmav detailne 63 küsimusega (posti)küsitlus. Küsimusplokid hõlmasid põlvkondadevahelisi ja -siseseid keelevalikuid, respondentide aktuaalseid keelevalikuid, võõrkeeleoskust, omaning võõrkeelset kultuuri- ja meediatarbimist ning kultuuri- ja meedialoomet, aga ka kogukonnaliikmete (keele)hoiakuid, stereotüüpe ning keelte tulevikku selgitavaid küsimusi.

Küsitlusuuringu valimi aluseks oli enamikul juhtudel rahvastikuregister, mille andmete põhjal moodustati juhuvalim. Seal olid esindatud täisealised isikud nelja vanuserühma lõikes: 18–29, 30–49, 50–64 ning vanemad kui 65aastased. Küsitlus korraldati kõikides riikides samadel põhimõtetel. Kahjuks ei olnud kõikjal võimalik saada rahvastikuregistril põhinevat terviklikku ülevaadet vähemuskeelt emakeelena rääkivate inimeste arvust, vanuselisest, soolisest ning piirkondlikust jaotusest.

Näiteks Saksamaal raskendas küsitluse korraldamist Saksamaa range andmekaitseeadus. Saksamaa eestlaste küsitluses ning intervjuudes osalejate leidmiseks kasutati lõpuks nn lumepallimeetodit (*snowballmethod*), kohalike eesti seltside ja ka sotsiaalmeedia (Facebook) abi ning uurijate isiklike kontakte. Seega tuleb Saksamaa eesti kogukondades tehtud küsitluse puhul võtta arvesse asjaolu, et

valim on mittetõenäosuslik ega pruugi esindada üldkogumit (Saksamaal elavad emakeelena eesti keelt rääkivad isikud) tervikuna.

Kuigi valim pole representatiivne Saksamaa eestlaste suhtes tervikuna, võib see kogemuslikult olla küllalt lähedal tegelikule soo- ja vanusjaotusele Saksamaa suurlinnades (München, Hamburg, Berliin). Lähtuvalt küsitluse metoodikast tuleks valimit vaadata eesti aktivistide valimina ning lähtuda uuringu tulemusi analüüsisides ning järeldusi ja kokkuvõtteid tehes sellest, et need kajastavad tegusamate inimeste seisukohti.

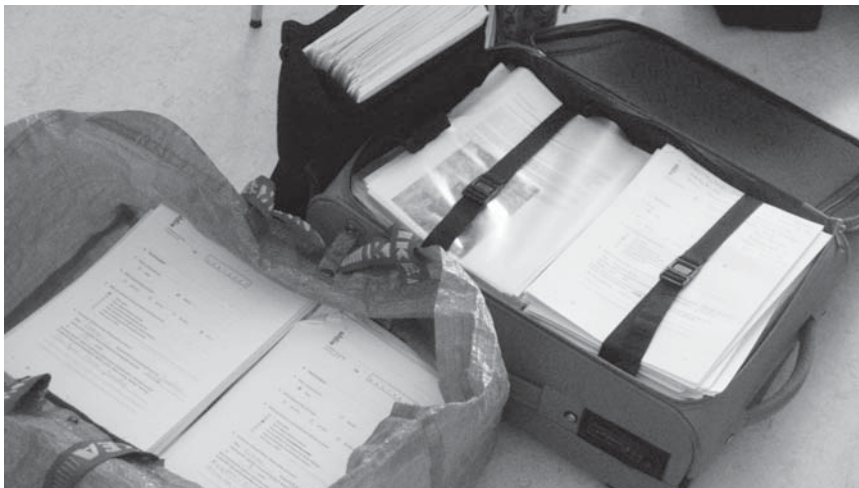
Üldjuhul teostati küsitlusuuring postiküsitlusena, välja arvatud Venemaal karjalaste ja vepslaste juures ning Eestis Võru- ja Setomaal, kus kasutati küsitlajate abi. Eestis toimus küsitlus 1783.–1920. aasta Võru maakonna ligikaudsetes piirides ja neljas seto elanikkonnaga tänapäeva vallas. Soome eestlaste küsitlus hõlmas kogu Soomet tervikuna, Saksamaa puhul oli metoodikast johtuvalt enamik respondente pärit suurlinnadest ning eesti kogukondade keskustest. Saksamaal osales küsitluses 70, Soomes 171, seto- ja võrukeelsetest vastavalt 294 ja 296 inimest.

Peale vähemuskeele kõnelejate küsitluse korraldati analoogne küsitlusuuring enamusrühma (nn kontrollrühm) hulgas, juhuslikul teel valitud respondentide seas (v.a Saksamaal, kus, pidades tõenäoliseks enamusrühma vähest teadlikkust eesti keelse vähemuse olemasolust riigis, loobuti kontrollrühmauringust). Kontrollrühma küsitleti järgmistel eesmärkidel: selgitada keelevelikuid samal territooriumil või samas riigis võrdlusuuringu eesmärgil, aga ka uurida enamusrühma teadlikkust ning hoiakuid vähemuskeele tuleviku ning keele toetamise vajaduse suhtes.

Küsitlusuuringu kõrval moodustasid välitööde teise etapi ühtsetel põhimõtetel ning küsitlusuuringule analoogselt samades vanuserühmades tehtud temaatilised individuaal- ja fookusrühmaintervjuud. Intervjuuainestikud pakuvad rikkalikku uurimismaterjali eri teemade uurimiseks. Saksamaa eestlaskonna hulgas korraldatud intervjuudest pakuvad edasiseks väärtuslikku uurimismaterjali näiteks keelejuhtide arutelud väliseestluse teemadel, rahvuslik ja keeleline identiteet ning individuaalsed mitmekeelsuse kontseptsioonid. Intervjuud annavad üksikasjalikku teavet mitme seni puudulikult käsitletud teema kohta (nt kohalike eesti seltside tegevus). Kõik intervjuud Saksamaa eestlastega tehti eranditult eesti keeles.

Intervjuuainestik pakub rikkalikku materjali ka keelekontaktidest johtuvate keelemuutuste uurimiseks. Saksamaa eestlasi taas kord näiteks tuues iseloomustab mitme respondendi suulist keelekasutust saksa suulisele kõnele omaste diskursuspartiklite (*naja, also, klar*) kasutamine ning saksa keele hääldusmallide ülekandmine eesti keelde. Koodivahetuse esinemine on üsna marginaalne ning pigem keelejuhtide teadlik keelelise käitumise viis (siinkohal on kindlasti oma mõju avaldanud keeleainestiku kogumine, intervjuueerimine, mida tuleb aines-tikku analüüsisides kindlasti arvesse võtta).

Üleminekud saksa keelele on valdavalt ühesõnalised ning toimuvad lausesiseselt. Sõnaliikidest alluvad koodivahetusele ootuspäraselt substantiivid, üksik-

ELDIA küsitlusankeetid enne laialisaatmist. Foto: ELDIA

juhtudel esineb ka verbe ning adverbide. Kohanimede ning internatsionalismide (rahvusvaheliste võõrsõnade) kasutuses lähtuvad keelejuhid ootuspäraselt nende saksapärasest hääldusest. Tüüpilise joonena võib nimetada saksa keele süntaktiliste konstruktsioonide otsetõlkimist eesti keelde. Esineb morfoloogilist lihtsustumist, mis avaldub näiteks astmevahelduse vältimises, võrdlusastmete normist erinevas kasutuses; *sid*-lõpulise osastava asemel *si*-lõpulise kasutamises, arhailiste või väärade vormide kasutust mõnede substantiivide käänamisel ning normist erinevat tüvevokaali kasutamist.

Eri kogukondades tehtud välitöid ja keeleainestikke kirjeldatakse detailselt kogukonnapõhistes raportites. Huvilistel tasub aga tutvuda ka ELDIA projekti uudiskirjadega projekti kodulehel.

ELDIA uurimisraportid

ELDIA põhitulemus ning ühtlasi olulisim panus soome-ugri väikekeelte hetkeseisu uurimisse ning nende kõnelejate mitmekeelsuse selgitamiseks on kogukonnapõhised detailsed uurimisraportid. ELDIA raportid koosnevad neljast põhipeatükist: sotsio-ajalooline ning keeleline kontekst, ainekogumise ja meetodid, uued andmed seaduste, haridusküsimuste ning keelekasutuse kohta ning kogukonnapõhine keele elujõulisuse baromeeter. Olulisimaks peatükiks tuleb ilmselt pidada raporti kolmandat peatükki, uuringu peamist analüüsipeatükki, mis annab ülevaate nii küsitlus- kui ka intervjuuainestiku tulemustest. Peatükk koosneb kolmest alapeatükist, kus analüüsitakse ja kõrvutatakse nii vähemus- kui ka enamusrühma uuringu tulemusi.

Uuringu esimesed tulemused esitati Euroopa Komisjonile juba septembris 2012, lõplikud tulemused avaldatakse 2013. aasta jooksul nii inglise keeles kui ka kõigisse uuritavatesse keeltesse tõlgitud raportite vormis.

Kristiina Praakli on kaitsnud doktoritöö Soome eestlaste kakskeelsest keelekasutusest ning töötab Tartu ülikoolis mitmekeelsusuuringute teadurina.

Kadri Koreinik on õppinud sotsioloogiat ning kaitsnud doktoritöö keeleideoloogiatest lõunaeesti keeles. Ta on töötanud Võru instituudis ning Tartu ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudis.

Kirjandus

Laakso, Johanna 2013 (ilmumas). Who needs Karelian, Kven, or Austrian Hungarian – and why? Language and Identity. Eds. Virve-Anneli Vihman ja Kristiina Praakli. Peter Lang.

Koreinik, Kadri, Kristiina Praakli 2013 (ilmumas). Keele kestlikkuse ja -kao konstrueerimine poolavalikes diskursustes. Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat.

Praakli, Kristiina 2013 (ilmumas). Case-Specific Report on Estonian in Germany. With contributions by Eva Kühhirt, Anneli Sarhimaa, Sia Spiliopoulou-Åkermark, and Reetta Toivanen. ELDIA Working Papers. (European Language Diversity for All).

Internet: www.eldia-project.org

Konverents väikerahvaste keeltest tõi esile varjatud seosed

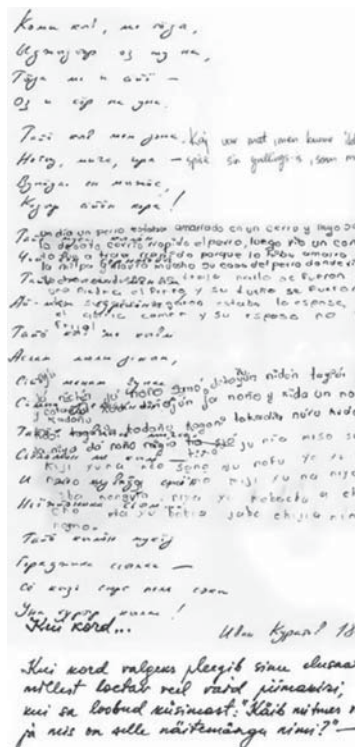
Urmas Bereczki

16.–17. märtsil 2012 toimus Eesti rahvusraamatukogus rahvusvaheline ja interdistsiplinaarne konverents, mille pealkirjaks ja teemaks oli „Väikerahvaste keelte riskid ja võimalused“. Konverents sai teoks Ungari instituudi eestvedamisel, kaasorganiseerijad olid haridus- ja teadusministeerium, MTÜ Feno-Ugria Asutus ja Euroopa Komisjoni esindus Eestis. Ettevõtmist toetasid ka mõned Eestis tegutsevad kultuuriinstituudid ja välissaatkonnad.

Konverentsil osales kokku 20 teadlast üheksast riigist: peale Eesti Gröönimaalt (Taani), Walesist (Suurbritannia), Prantsusmaalt, Itaaliast, Ungarist, Lätist, Soomest ja Venemaalt. Ettekanded käsitlesid osalt väikerahvaste keelte ellujäämisstrateegiaid, osalt aga keele ja kultuuri eri ilmnemismorme ning nende omavahealiste seoste dünaamikat, millest keelte jätkusuutlikkus pikapeale paljuski oleneb.

Osa ettekandeid käsitles eri soome-ugri rahvaste (János Puszty Ungarist, Annika Pasanen Soomest, Irina Kuldkepp ja Nikolai Kuznetsov, Sven-Erik Soosaar, Andres Heinapuu), osa aga teistesse keelerühmadesse kuuluvate rahvaste keeli, keeleseisundit ja staatust. Nende rööbitine vaatlemine tõi selgelt esile konverentsi pealkirjas tõstatatud teemade globaalse ulatuse ning pea kõiki väikerahvaid puudutavate probleemide sarnasuse.

Saime kuulda ülevaateid ja analüüse näiteks Mehhiko indiaani, burgundi (Jean-Léo Leonard, Prantsusmaa ja Vittorio d' Aquila, Itaalia), Gröönimaa (Arnaq Grove) ja friiuli keelte (Franco Finco, Itaalia) hetkeseisust ja tulevikuperspektiividest, waleslanna Delyth Prys ja liivlane Valts Ernštreits jagasid aga kõmri ja liivi keele taaselustamise kogemusi, üks keeletehnoloogiate, teine pigem ulatusliku kultuuritöö ja ühise ajalooteadvuse taastamise abil. Mitmele välismaa osalejatest pakkus suurt huvi Jüri Valge ettekanne Eesti keelestrategiast ja üldse väikeriigi meetmetest oma keele hoidmise ja kaitsmise valdkonnas.

Inga Heamägi kujundatud kongressi logo osalejate saadetud emakeelsetest lausetest.

Keele ja kultuuri vahelistest varjatud seostest kõnelesid Martin Ehala õnne arusaamade ning Rein Veidemann eesti kultuuri keelekesksuse põhjal. Jaan Undusk valgustas seda, kuidas mitmed meie praegused mõisted ja arusaamad keelest ja kultuurist on seotud Eesti ajaloo baltisaksa lademetega. Etnoloog Mihály Hoppál uuris usundi, keele ja identiteedi omavahelisi seoseid Kaug-Ida rahvaste näitel, folklorist Vilmos Voigt Ungarist käsitles kultuurilise kontinuiteedi katkemise keelelisi aspekte, Rainer Kuuba rääkis vanavanemate kodukeele aussetõstmise vajadusest keelelise identiteedi mitmekesistamise osana ja seeläbi keele tugevdamise kontseptsioonist.

Oma 12–13 miljoni kõnelejaga kõige arvukamat soome-ugri rahvast ungarlasi puudutas tõstatatud teema sellegi pärast, et üle kahe miljoni ungarlase elab Ungari naaberriikides vähemusrahvuse staatuses, tundes oma keelt ohustatuna. György Schöpflin, Euroopa Parlamendi Ungari esindaja, väitis ajaloolistele paralleelidele vihjates, et pikemaajaliselt pole vähemusrahvaste keelte säilitamine mõeldav ilma poliitilise esindatuse ja keele juriidilise staatuse tagamiseta. Teisisõnu on keele säilimise ja demokraatia tugevdamise vahel tugev korrelatsioon.

Kokkuvõtteks võib tõdeda, et geograafiliselt laia territooriumi ja väga erineva ajaloolise taustaga ning sotsiaalse, ühiskondliku ja poliitilise staatusega keeli hõlmav interdistsiplinaarne konverents, mis tegeles samas ka keele ja kultuuri vastastikuse mõjutamise ning üksteisest sõltuvuse mehhanismide selgitamisega, laiendas märkimisväärselt meie arusaamu selle kohta, kui paljudest teguritest väikerahvaste keelte tulevane saatus tegelikult oleneb.

Konverentsi lõpul kõlas ka praegu veel utoopilisena tunduv üleskutse, et nüüd, mil rahvusvahelisel tasandil on saadud juba aru bioloogilise mitmekesisuse hoidmise majanduslikust tasuvusest, oleks viimane aeg anda endale aru maailma keelelise mitmekesisuse säilitamise väärtusest. Kui maailma juhid on suutnud leppida omavahel kokku saastekvootides (mis ju ka otsest tulu ei tooda), miks ei võiks nad siis anda oma panuse ka maailma keelelise mitmekesisuse säilitamisse, toetades riiklike kanalite kaudu neid vanemaid, kes aitavad kaasa mõne väljasuremisohus oleva keele alleshoidmisele, õpetades seda oma lastele.

Konverentsil oli keskmiselt 50 kuulajat. Rahvusringhäälingu, Tallinna Televisiooni ja Ungari Raadio saatetes kanti üle kümnekond keelekonverentsi puhul valminud intervjuud, Sirbis ilmusid tutvustavad artiklid ja intervjuud ning kaks konverentsi ettekannet avaldati Postimehe võrguväljaandes.

Urmas Bereczki on keraamik, ajaloolane ja kultuuridiplomaat, Eestis asuva Ungari instituudi juht (alates 2011 ning ka aastatel 1999–2005).

Soome-ugri keeled ja eesti etümoloogiasõnaraamat

Sven-Erik Soosaar

2012. aasta maikuu ilmumus pärast aastatepikkust tööd „Eesti etümoloogiasõnaraamat“, eesti sõnade päritolu seletav sõnaraamat. Selle koostasid Eesti Keele instituudi kogude põhjal instituudi töötajad Iris Metsmägi, Meeli Sedrik ja allakirjutanu.

Kõigi eesti keele ja selle ajaloo huviliste kõrval võiks sõnaraamat huvi pakuda ka soome-ugri rahvaste sõpradele, kuna see on esimene sõnaraamat, kus on süstemaatiliselt esitatud kõikide eesti kirjakeele tüvede genuiinsed vasted meie sugulaskeeltes selle väikese mööndusega, kui üheks keeleks lugeda erinevad saami keeled (esitatud on olemasolu korral põhjasaami vaste, selle puududes mõne teise saami keele vaste), samuti niidumari ja mäemari, sürja- ja permikomi ning handi ja mansi eri keelekujud.

Sõnaraamatu põhiosale eelneb lühike ülevaade etümoloogiateaduse põhimõtetest ja eesti tüvevara ajaloost, sõnaraamatu ülesehituse tutvustus ning olulismate allikate loend.

Sõnaraamatu põhiosa koosneb 6641 märksõnast, millest 1238 on viitemärksõnad (viitavad vaid teisele märksõnale). Märksõnade seast on välja jäetud vaid võõr- ja mõned hilised laensõnad. Samuti ei leia sõnartiklitest sugulaskeelte paralleellaene. Nende all peetakse silmas tüvesid, mis on laenatud eri keeltesse sõltumatult, sageli ka eri allikatest, kuid lähevad kaugemas ajaloos tagasi ühe allika juurde.

Näiteks on soome keeles palju rootsi laene ja eesti keeles alamsaksa ning saksa laene. Kuna rootsi ja saksa keel on sugulaskeeled ja rootsi keeles on palju saksa laene, on mitmed vastavalt soome või eesti keelde laenatud tüved laenuallika keeltes väga sarnased. Seetõttu on ka vastavad eesti ja soome tüved sarnased. Näiteks on eesti *pintsel* laenatud alamsaksa või saksa sõnast *Pinsel*, kuid soome *pensseli* allikaks on rootsi *pänsel* või *pensel*, mis samuti on laenatud saksa keelest. Eesti *malm* ja soome *malmi* on aga mõlemad laenatud rootsi keelest (*malm*).

Paralleellaene esineb palju ka idapoolsetes sugulaskeeltes, seal on allikaks

Sven-Erik Soosaar etümoloogiasõnaraamatu-
Foto: Viktoria Tšugajeva

enamasti vene keel. Näiteks on eesti sõna *tõkat* allikaks vene дѣгот (*děgot*). Sama tüvi on laenatud ka näiteks mari keelde, kus see on kujul тегыт. Seega ei ole tegu genuiinsete vastetega, vaid mõlemad (eesti ja mari) sõnad on laenatud vene keelest. Selliste paralleelide esitamine jääb tuleviku sõnaraamatute jaoks, kuna nõuab mahukat tööd paljude keelte sõnaraamatutega. Küll on aga esitatud varaste laenude vasted, sest laenamise ajal ei pruukinud läänemeresoome keelte ühtsus veel täielikult lagunened olla. Nii näiteks on vanavene keelest laenatud tüve *raamat* vastena esitatud ka soome *raamattu*.

Et paremini esile tuua sugulaskeelte vastete sarnasusi ja erisusi, on vasted antud üksteise all ning keelenimetused on välja kirjutatud. See võtab küll palju ruumi, kuid peaks tegema raamatu kasutamise tunduvalt lihtsamaks ning paremini esile tooma häälikulisi vastavusi.

Sõnaraamatu lõpus asub kõigi võõrkeelsete sõnade register keelte kaupa. Iga võõrkeelse sõna juures on toodud eestikeelne märksõna, mille all leidub vastav võõrkeelne sõna. Mõeldes nooremale põlvkonnale, kes sageli vene keelt ja tähtigi ei tunne, on ersa, mokša, mari, komi, udmurdi, handi, mansi ja samojeedi keelte vasted antud ladina kirjas, mitte kirillitsas, mida kasutavad nende kirjakeeled.

Nii saab kergesti leida üles näiteks kõik komi keele sõnatüved, millel on vaste eesti keeles või on seda oletatud. Ühtekokku on 264 eesti tüvel vaste komi keeles, neist 192 on kindlat ja 72 vähem või rohkem kaheldavat (sõnaraamatus eelneb neile küsimärk). Tegelikult on sõnaraamatus komi sõnu üle 320, sest mõnel vastel on mitu varianti ja sugulaskeelte sõnu esineb ka sõnaartikli kommentaariosas, kui neid on peetud liiga kahtlaseks, et vastete osas esitada.

Kaheldavad on vasted sageli selle tõttu, et esitatud tüvede häälikuline vastavus ei ole ideaalne, kuid parema seletuse puudumisel on sellised vasted sageli siiski esitatud. Sõnaartiklite kommentaariosas mõnikord toodud välja ka sugulaskeelte sõnu, mida varem on peetud genuiinseteks vasteteks, aga mis sõnaraamatu koostajate arvates või tänapäeval levinud seisukoha järgi on teist päritolu, sageli hiljem rööpselt tekkinud. Kommentaarides on tavakasutaja huve silmas pidades välditud lingvistilisi termineid. Nii on näiteks *metateesi* asemel öeldud „häälikud on kohad vahetanud”.

Sõnaraamatu toimetajad on asunud koostama juba järgmist, täiendatud väljaannet, kus on rohkem tuletisi ja murdetüvesid ning esinduslik valik võõrsõnu. See peaks valmima viie aasta jooksul. Seniks peaks jätkuma kõigile avastamisrõõmu „Eesti etümoloogiasõnaraamatust”.

Sven-Erik Soosaar töötab Eesti Keele instituudi soome-ugri keelte ja murrete osakonnas, ta on lähemalt uurinud samojeedi keeli.

Soome-ugri rahvad võtku tagasi oma nimed

Arvo Valton

Üks Venemaa väikerahvaste venestamise vahendeid läbi sajandite on olnud see, et nendelt on ära võetud traditsioonilised nimed. Suuremate rahvaste puhul on see praeguseks peaaegu täielikult korda läinud, vaid mõned väiksemad etnilised rühmad on suutnud osaliselt säilitada oma rahvuslikud eesnimed, kuid mitte perekonnanimed.

Vene õigeusu kirik muutis nimed venepäraseks rahvaste ristiusustamise protsessi käigus. Et inimest riiklikku registrisse kanda, ignoreerisid õigeusu papid mittevenelase traditsioonilist nime ning andsid talle suvalise vene eesnime. Nõukogude võimu ajal, mil papid istusid kas vangilaagrites või olid julgeolekuorganite kuulekad teenrid, tegid sama perekonnaseisuametid. Selleks ajaks olid vene nimed aga ka piisavalt juurdunud, nõnda et inimesed andsid neid oma lastele ka vabatahtlikult. Küllap oli selle alateadlikuks põhjuseks soov mitte rõhutada oma rahvust, mitte saada külge natsionalisti silti ning mitte seada ohtu nii enda kui ka lapse tulevast saatust.

Perekonnanimed määrasid koloniseeriva administratsiooni ametnikud kunagi kas suvaliselt või siis kleepisid omanimele külge venepärase lõpu. Nõnda ei ole hulgaliselt Ivanove, Petrove ja Sidorove mitte ainuüksi venelaste hulgas, vaid ka impeeriumi kõigi väikerahvaste seas. Samuti on juurdunud isanimede kui viisakusvormeli tarvitamine rahvastel, kellel see kunagi varem pole kombeks olnud.

Perekonnanimed on kõikide rahvaste puhul suhteliselt hilisem nähtus ning paljudel rahvastel on need kunagi tööpoolest tuletatud kas isa või harvemal juhul ema nimest, kuid too algne esivanema nimi on kaotanud oma isanimelise tähenduse, mõnedel puhkudel saanud ka klanninimeks.

Peale ümberrahvastamise salakavala poliitika on vene nimede kasutamisel ka tahk, mida võiks nimetada vaesestavaks: käibel olevaid vene nimesid, enamasti piiblinimedest tuletatud, on väga piiratud arv: paarkümmend mehe- ja paarkümmend naisenime. Neist erinevad nimed on juba midagi haruldast ja venelastelegi harjumatu. Kusjuures ka venelastel endil oli kristianiseerumise algusaegadel hoopis suurem nimede valik, mida võib näha ajaloolistest ürikutest, sealhulgas Novgorodi kasetohukirjadest. Nõnda korduvad impeeriumi rahvastikul tänapäeval aina ühed ja samad nimed, mis on ka esteetilises mõttes vaesestav.

Omanimede olulisust on rahvuslased ikka hoomanud. Nii näiteks avaldas udmurdi tuline patrioot Kuzebai Gerd udmurdi traditsiooniliste nimede põhjaliku loetelu, nõnda on udmurdi õigeusu vaimulik (!), kuid tubli rahvuslane Atamanov välja andnud udmurdi nimede raamatu.

Rahvuskultuuri säilitamise üheks – võib-olla mitte kõige olulisemaks, kuid siiski tähtsaks – vahendiks oleks tagasipöördumine oma traditsiooniliste nimede juurde. See tähendaks näiteks soome-ugri rahvaste puhul ennekõike seda, et vanemad annaksid lastele oma rahva traditsioonilised eesnimed ning jääksid nende juurde kindlaks administratiivsest survest hoolimata. Järgmiseks sammuks oleks isanimede tarvitamisest loobumine – kogu ülejäänud maailm saab ilma selleta hakkama ega mineta sellega viisakat pöördumist teise inimese poole. Kolmandaks ja vahest kõige olulisemaks oleks käivitada perekonnanimede muutmine omakeelseks – nagu toimus näiteks eestistamine Eestis 20. sajandi 30. aastatel, aga ka mitmel pool mujal rahvusliku ärkamise või riikluse kinnistumise aegadel.

Ajaloo palge ees on Vene impeeriumi muulaste – valdavalt vägivaldne – kristianiseerimine kestnud siiski suhteliselt lühikest aega, mälestus kunagistest nimedest on säilinud ning oma nimed on ikka olnud ka rahvusliku uhkuse asjaks. Tagasipöördumine nende juurde oleks rahvusliku identiteedi säilitamise oluliseks tunnuseks, aga kindlasti ka väärkuse ja vaimse iseseisvuse märgiks.

Rahvuslikult mõllevatel soomeugrilastel, aga kindlasti ka teiste väikerahvaste esindajatel tasuks kõigi nende käsutuses olevate meediavahenditega alustada omanimede propagandat ning ulatuslikku kampaaniat tagasipöördumiseks traditsiooniliste nimede juurde. Tundub, et aeg selleks on küps. Ka venelaste huvi oma rahva nimearsenali laiendamise vastu globaliseeruva maailma tingimustes võiks olla sellisele kampaaniale toeks.

Arvo Valton (Vallikivi) on Eesti kirjanik ja tõlkija, soome-ugri kirjandusühenduse asutaja. Ta korraldab ilukirjanduse tõlkimist soome-ugri keelte vahel ning õpetab soome-ugri rahvaste kultuurilugu.

Arvo Valton ja Muš Nadii soome-ugri proosakogumikega IFUSCO tudengikonverentsil.
Foto: Madis Tuuder

Soome-ugri rahvaste proosa jõudis eesti lugejate ette

Viimase aasta-pooleteise jooksul on järjestikku ilmavalgust näinud mahukad tõlkekogumikud, mis tutvustavad eesti keeles idapoolsete hõimurahvaste kirjandust. Esimese pääsukesena ilmus valik mari proosat „Vana maja monoloog”, järgnesid komi kogumik „Seal kaugel-kaugel” ning udmurdi koguteos „Varsti on jälle kevad”. Raamatute ilmumise taga on eelkõige Arvo Valtoni järjekindel töö, tema on ka suurema osa lühijuttudest või katkenditest tõlkinud.

Küsisime Eestis elavatelt soome-ugri rahvaste esindajatelt, mida nemad proosakogumikest ning oma rahva kirjandusest ja lugemistavadeist arvavad. Küsimustele vastasid komi folklorist, Eesti Kirjandusmuuseumi teadur Nikolai Kuznetsov, uudisteportaali MariUver toimetaja Vasli Nikolajev ning Tallinna ülikooli doktorant, udmurdi luuletaja ja tõlkija Muš Nadii (Nadežda Ptšelovodova).

Iseloomustage, kuivõrd annab kogumik üldpildi teie rahva kirjandusest.

Nikolai Kuznetsov: Arvan, et see annab hea ülevaate komi kirjanduse ühest kihist – lühizanrist. Mul pole põhjust kahelda koostaja Nina Obrezkova valiku õigsuses, kuigi kogumikus esindatud autoritel on kindlasti teisigi samaväärseid teoseid.

Vasli Nikolajev: Kogumikus on 23 autori teost või katkendit eri žanrites, M. Šketani humoristlikest lugudest kuni Vjatšeslav Abukajev-Emgaki traagilise novellini „Ošketša”. Raamatus on esindatud peaaegu kõik tuntud mari proosakirjanikud, alates esimestest mari kirjandusele alusepanijatest (Sergei Tšavain) kuni tänapäeval tuntud ja elus oleva M. Akašini. Kuid nüüdisproosat esindavad ainult vanemad autorid, kes on juba üle neljakümne aasta vanad. Ma ei arva, et noorte, alla kolmekümneaastaste hulgas poleks selle kogumiku väärilisi kirjanikke. Seda leidis ka tõlkija, kuid tema abiline Marimaalt arvas ilmselt teisiti.

Muš Nadii: Minu arvates saab kogumikku nimetada antoloogiaks. Koostaja – Udmurdimaa silmapaistev kirjandusteadlane Viktor Šibanov – on paljude aastate jooksul koostanud udmurdi kirjanduse õpikuid ja lugemikke. Eesti lugeja jaoks

kokku pandud valik udmurdi proosast on väga suur, ära on tõlgitud udmurdi kirjanduse tüviteksid. Siin on nii klassikute tuntud lugusid kui ka noorte omi.

Milliseid autoreid te esile tõstate, kes on teie isiklikud lemmikud?

Nikolai Kuznetsov: Raske on kedagi esile tõsta. Siiski nimetaksin 20. sajandi esimese poole kirjameestest Nöbdinsa Vittori, teisest poolest võib-olla Ivan Toropovi, Niina Kuratovat ja teisigi. Praegustest tõstaks esile Oleg Uljaševit. See pole küll lühiproosa, kuid mulle on alati meeldinud Gennadi Juškovi romaanid. Romaanikirjanikuna on ta komi kirjanduses sama tähtis kui Jaan Kross eesti kirjanduses.

Vasli Nikolajev: Koolis ja noorukina olen muidugi lugenud Sergei Tšavaini, samuti Šabdar Ossõpi romaani „Naisterahva saatus”. Tõelist naudingut olen tundnud M. Šketani naljalugusid lugedes, mõnikord end kõveraks naerdes. Meeldisid Kurmuzak Zervika ehk Zinaida Katkova teosed, Aleksandr Juzõkaini ajalooramaanid. 1990. aastate alguses hämmastas mind meeldivalt tol ajal veel noor Vjatšeslav Abukajev-Emgak oma uuendusliku pilgu ja ebatavalisusega. Arvan, et ta oli üks parimaid, aga kahjuks jäi tema elu liiga lühikeseks. Hiljuti rõõmustas mari külaelu suurepärase tundmise ja ilusa mari keelega Maria Ilibajeva (M. Akaš) oma romaani-tetraloogias „Kugu tünja – šögör tünja” (Suur maailm – kitsas maailm).

Muš Nadii: Udmurdi filoloogina meeldivad mulle kõik autorid ja tekstid. Kui oleksin koostaja, lisaksin kindlasti veel kümne autori kakskümmend teksti. Mina tõstaksin esile hoopis koostaja ja tõlkija koostööd. Tõlkisin oma üliõpilaste Laini Liepa ja Maire Iro ning tõlkija Lauri Pilteriga selle raamatu jaoks mõned tekstid. See oli väga huvitav, aga raske ja aeganõudev töö. Minu lemmikuteks selles antoloogias on kindlasti nooremad prosaistid. Samuti vanemate kirjanike uued teosed, näiteks Pjotr Zahharovi filosoofiline proosa udmurdi keelest.

Kuivõrd on omakeelse ilukirjanduse lugemine rahva seas levinud, kas rahvas tunneb oma kirjanikke?

Nikolai Kuznetsov: See, et lugemus on langemas, on üldisem tendents ega puuduta vaid komiseid. Siiski on tõsi, et komid võõrduvad järjest enam emakeeles lugemisest. Need vanema põlvkonna esindajad, kes on ennegi komi ilukirjandust lugenud, loevad seda ka edasi. Noori lugejaid ei tule palju juurde, kas või seepärast, et emakeele oskajate osakaal noorte seas on kiiresti langemas.

Lugemuse vähenemises on ehk natukene süüdi ka kirjandus või kirjanikud ise. Nüüdisaegset noortele suunatud kirjandust on vähe, kui üldse on. Kogu komi proosa on pigem agraarne, puudub näiteks linnakirjandus, rääkimata ulmest ja muust sellisest. Mul on eriti kahju sellest, et liiga vähe on kvaliteetseid värvikalt illustreeritud lõbusaid lasteraamatuid, mis oleksid lastele huvitavad ja köidaksid neid. Nii ei tekigi lastel harjumust komikeelseid raamatuid lugeda. Kirjanikest aga tuntakse minu arvates rohkem neid, kelle looming on kooliprogrammis.

Vasli Nikolajev: Mingil määral on kirjanduse lugemine levinud, eriti Mariimaal. Aga probleemiks jääb see, et suurem osa maridest ei oska kirjakeelt, eriti need marid, kes elavad väljaspool Marimaad. Isegi Mariimaal õpib mari keelt ema-keelena ainult 30% õpilastest. Seega marid oma kirjanikke eriti ei tea ega loe raamatuid.

Muš Nadii: Udmurdi rahvas on alati olnud sõna austav ja sõnumit ilusa jutu või lauluga edasiandev rahvas. Räägitakse, et iga teine udmurt on kirjanik. Kuna udmurdi kirjandust müüvad raamatupoed on praegu ainult suuremates külates ja linnades, loevad inimesed ajakirju ja ajalehti. Kõige populaarsem ajakiri vanemate hulgas on kirjandusajakiri Keneš, mille toimetuskolleegiumis on ka Viktor Šibanov. Palju tellitakse ka lasteajakirja Kizili, ajalehti Udmurt Dunne ja Džetšbur, mis sisaldavad ka palju kirjandust. Samuti on suureks abiks kohalikud raamatukogud, kus aga uuemaid raamatuid ei ole. Raadio ja televisioon võtavad sageli kirjanikelt intervjuusid.

Külainimesed tõstavad muidugi esile neid kirjanikke, kes on nende külast pärit. Alati on koolis või raamatukogus olemas stend või tuba, mis räägib selles külas sündinud ja kasvanud kirjaniku eluloost. Alnaši külas, kust mina pärit olen, on kahe kirjaniku majamuuseumid. Sizgurti külas, kus mu pere praegu elab, on muuseum, kus on igale selles külas sündinud ja tuntuks saanud inimesele pühendatud koht.

Raamatu avaldamine on raske ja kallis. Seepärast kirjutavad noored tänapäeval internetis. Kirjandusele pühendatud blogisid ja suhtlusvõrgustike rühmi on väga palju. Noorte lugejate jaoks, kellel on ligipääs internetile, on avatud ka Udmurdi rahvusraamatukogu ressursid, kus saab raamatuid, ajakirju ja ajalehti tasuta lugeda.

Udmurdi ühiskonna ülifiloloogiseeritus on vist seotud ka sellega, et udmurdi keeles on paljude aastate jooksul kõrgharidust andnud ainult Udmurdi riikliku ülikooli udmurdi filoloogia osakond, kus koolitatakse filolooge ning udmurdi keele ja kirjanduse õpetajaid.

Kuidas hindate oma rahva kirjanduse tulevikuväljavaateid, kas peale on kasvamas noorte põlvkond?

Nikolai Kuznetsov: Uusi noori kirjanikke tuleb juurde küll. Paistab silma see, et noorem komi kirjandus on naisepalgeline ja spetsialiseerutaks justkui rohkem luulele. Ma väga loodan, et ei katke ka romaanikirjutamise traditsioon.

Vasli Nikolajev: Mari kirjanduse tulevik on murettekitav. Et kirjutada marikeelseid teoseid, peab valdama suurepäraselt mari keelt. Kahjuks räägivad vanemad paljudes mari peredes lastega ainult vene keelt, koolis õpetatakse mari keelt vähe ja aastast aastasse väheneb mari keele ning kirjanduse tundide maht. Arvan, et mari keelt ja kirjandust õpib Venemaal alla poole mari rahvusest õpilastest, neistki suurem osa puhtformaalselt: Mariimaal riigikeelena koos venelastega, väljaspool fakultatiivselt.

Muš Nadii: Noori on palju ja nad on väga huvitavad, julged ja andekad. Vaadake kas või blogisid vk.com/udmkulburchi või vanmondyr.ru. Ma püüdsin miljalgi kõik läbi lugeda, aga viimasel ajal ei jõua kõike fikseeridagi. Viimati rõõmistas mind tellimus kirjutada laulusõnad etteantud teemal ühele udmurdi noorele lauljatarile.

Mulle teeb aga muret see, et paljud hakkavad ka vene keeles kirjutama. Tunnud kirjanikud tõlgivad oma teoseid vene keelde ja avaldavad neid vene keeles. Ma arvan, et ka seepärast on tähtis udmurdi teose ilmumine eesti, soome, ungari või koguni prantsuse keeles. See lisab prestiiži, annab kirjanikule jõudu oma udmurdikeelse loominguga edasi minna. Mulle meeldib väga Arvo Valtoni kreedo tõlkijana: ta tõlgib ainult neid teoseid, mis on originaalis udmurdi keeles kirjutatud.

Praegu areneb hoogsalt maailma ilukirjanduse tõlkimine udmurdi keelde tänu Ungari ja Soome uralistikakateedrite üliõpilaste tööle. Tuleks ka rohkem tööd teha nende noorte udmurdi kirjanike heaks, avaldada nende raamatuid, tõlkida need kohe eesti keelde või muudesse maailma keeltesse. Sooviksin, et oleks palju udmurdi keelt oskavaid tõlkijaid, palju huvilisi, palju välismaa huvi udmurdi kirjanduse vastu. Udmurdi keel ja kirjandus on huvitavad, seda on näha kas või käesolevast kogumikust.

Küsis Üve Maloverjan

Soome-ugri luuletajad laval: mari Albertina Ivanova, komi Nina Obrezkova ja udmurt Muš Nadii festivalil HeadRead 2012. aasta juunis. Foto: Kärt Kukkur

Looduse Omnibuss vastas Karjala kutsele

Heiko Kruusi

Nõukogude ajal oli Karjala eestlaste seas popp rännusiht. Seljakott selga, bussi või rongiga Leningradi, ning sealt järgmise rongiga edasi. Tundus olevat lähedal ega maksnud ka suurt midagi. Võis matkata jalgsi, suuskadel või veesõidukitega. Praegu eestlased Karjalas eriti ei käi. Ometi võib käes olla viimane aeg näha elavaid külasid, kus räägitakse karjala keelt. Seepärast valisidki Fenno-Ugria Asutus ja Looduse Omnibuss ühise suvise avastusretke sihiks praeguseks üsna raskesti ligipääsetava Karjala põhjaosa. Kümnapäevase teekonna vältel sai 56liikmeline reisiseltskond osa ka kahest olulisest kultuurisündmusest: Sommelo rahvamuusikafestivalist ja Sortavala laulupeost.

„Kui ma noor olin, kuulus Kalevala rahvusrajooni 56 täies elujõus küla, kus elanikkonna enamuse moodustasid karjalased,” räägib Helmi Koršunova kaunis soome keeles teelaua taga oma kodumajas Jyskyjärvi (Juškozero) külas karestikulise Tširkkakemi jõe kaldal. Praegu võib neid külasid kahe käe sõrmedel kokku lugeda. Helmile tulevad meelde Jyskyjärvi, rajoonikeskus Uhtua (Kalevala), Paanajärvi (Panozero), Vuonninen (Voinitsa), ja siis veel Vuokkiniemi (Voknavolok), mis nüüd liideti administratiivselt Kostamuse (Kostomukša) piirkonnaga.

Tõepoolest – enamik külasid Karjala kaardil kannab lisamärget *nežiloje* – mahajäetud. Üksikuid metsatalusid selles kandis ei tunta, sest Soome piiri läheduse tõttu sunniti nende asukad juba enne Teist maailmasõda küladesse ümber asuma. Hruštšovi ajal kuulutati paljud väiksemad külad perspektiivituteks, need likvideeriti ja elanikud koondati väevõimul suurematesse keskustesse. Ajastule iseloomulikult toodi põhjenduseks, et suuremates asulates saab luua inimestele kaasaegsemad ja mugavamad elamistingimused. Jyskyjärvi ongi suur küla, kus elab 1300 inimest. Eriliseks teeb paiga asjaolu, et kaks kolmandikku selle elanikest nimetab end ikka karjalasteks. Jyskyjärvi koolis õpetatakse karjala keelt kohustusliku ja soome keelt fakultatiivse ainena. Helmi, kes enne pensionile jäämist pidas pikalt geograafiaõpetaja ametit, arvab aga, et asi võiks olla pigem vastupidi. „Karjala keelega pole tänapäeval midagi peale hakata, küll on aga kasu soome keele oskusest,” leiab ta.

Jyskyjärvis pole hotelli, aga kohalikud memmed pakuvad kodumajutust ning suudavad kamba peale öömajale võtta märksa suurema hulga turiste, kui külas enamasti käib. Igatahes leidis meie suur bussitais rahvast vaevata ulualuse. Muidu aga tulevad külalised peamiselt Soomest. „Jyskyjärvi pakub puhkusevõimalusi neile, kellele meeldib paadisõit, kalapüük, korralik saunaskäik ja lihtsalt toredate maainimestega suhtlemine. Seal ei pea viibima keset mõttetut laga, käestlastud elu ja ilmselgelt allamäge veerevat elukorraldust, otse vastupidi. See ei ole paik, kus sa

midagi taga nutad, vaid see on paik, kus sa kaasa elad,” võtab Jyskyjärvi kogemuse kokku meie retkejuht Ott Sandrak.

Kalevala vestab lugusid Karjalast

Geograafiliselt nimetatakse Valge mere Karjalaks ehk soomepäraselt Viena-Karjalaks Venemaale kuuluvat ala, mis jääb Valge mere rannikust läände. Viena külad on Soome kultuuriloo seisukohalt olulised, sest just sealt koguti 19. sajandil suurem osa runodest, mille põhjal pani Elias Lönnrot kokku rahvuseepose „Kalevala”.

Meie teekond viib läbi mitme tänapäevani säilinud runoküla. Mida lähemal Soomele, seda tugevamini on tuntavad ka Soome mõjud. Vuokkiniemi külas hakkavad esimesena silma uus soomlaste ehitatud lasteaed ja koolimaja. Olgugi uued, on hooned ehitatud traditsiooniliselt ümarpalkidest, mitte betoonist ega kipsist. Küla vahel jalutades kohtab Soome numbrimärkidega autosid, mitu majapidamist kannab soomekeelseid nimesid: Kuitinpirtti, Kuitin Torppa, Kova Pirtti. Viimane neist on küll räämas ja hüljatud. Peatänava ääres seisab runolaulja Miihkali Perttunen mälestuseks püstitatud skulptuur, mille ümber lustivad vene keelt kõnelevad tüdrukutirtsud. Ent 85% külaelanikest peab end karjalasteks.

Piirkonna keskuseks on Uhtua, mis 1963. aastal nimetati ametlikult ümber Kalevalaks. Soomeugrilastele on selline paikade ümbernimetamine (olgu siis õilsal või vähemõilsal eesmärgil) võõras ning paljud nimetavad asulat endiselt algse nimega. Üheks Uhtua vaatamisväärsuseks peetakse kuivanud Lönnroti-mändi, mille all olla

Karjala runolauljatele pühendatud kivi Soomes Kuhmos Juminkeko kultuurikeskuse ees. Esiplaanil reisijuht Ott Sandrak. Foto: Heiko Kruusi

lauluisa runosid kirja pannud. Legend ei vasta siiski tõele, sest kohalik giid näitab fotot, kus veel kuuskümmend aastat tagasi seisab samas paigas Stalini ausammas.

Kuni küla veel elab...

Soome raha toel üritatakse elu sisse puhuda ka mõnele vahepeal hüljatud külale. Haikola (Haikolja) on üks nendest küladest, mis läinud sajandi 60ndatel inimestest tühjendati. Sellest hoolimata on küla kui tervik suures osas säilinud – algsest üheteistkümnest majapidamisest on alles seitse. Peamiselt on need kasutuses suvekodudena, kuid paaris elatakse ka alaliselt. Küla tuntuimaks asukaks on rahvalaulikute perest pärit kirjanik Ortjo Stepanov (1920–1998), kes käsitleb oma kuueosalises romaanisarjas „Koduvalla lugu” Viena-Karjala ajalugu möödunud sajandil. Praegu asub tema kodutalus kirjandusmuuseum. Haikolas asub ka Viena kauneim kalmistu. Juminkeko fondi toel rajatakse külla etnokultuurikeskust ja korra aastas peetakse seal Sommelo festivali raames rahvamuusikapäeva.

Kõige idapoolsem runoküla on Paanajärvi, mis paikneb saarel keset Kemi jõge. Sinna pääsemiseks tuleb jõeharu ületada kaldalt trossidega üleveetaval parvel. Küla on mitmel korral kuulunud maailma kultuuripärandi saja ohustatuma objekti nimekirja. Ohu põhjuseks on piirkonna metallitööstuse järjest suurenev energiavajadus. Kahjuks ei ole siimaani vett peale tõmmatud plaanidele rajada Kemi jõele veel üks hüdroelektrijaam; selle ehitamine tähendaks aga Paanajärvi külale sõna otseses mõttes vee peale tõmbamist. Vana Paanajärvi on üks ehedamalt säilinud suuri Karjala külasid. Sinna ei ole nõukogude ajal ehitatud midagi säärast, mis rikuks vana kultuurmaastikku. Praegu näeb mitmel pool hoopis märke vilkast restaureerimistööst, mille peamiseks eesmärgiks on päästa küla vee alla jäämisest.

Karmid paigad

Kemi linn Valge mere rannal samanimelise jõe suudmes on olnud Solovetsi saarte põhiliseks ühenduslüliks mandriga juba alates 15. sajandist, mil sealseid maad kingiti Solovetsi kloostrile. Pärast 1917. aasta revolutsiooni, mil bolševikud sulgesid kloostril ja asutasid selle hoonetesse vangilaagri, sai Kemist oluline peatuspunkt poliitvangide teekonnal saartele.

Rahvusromantiline Koli maastik Karjalas. Foto: Heiko Kruusi

Paanajärvi meeste üks vanu kunste on oskus ehitada kärestikulistel jõgedel sõitmiseks sobilikke paate. Foto: Heiko Kruusi

„Valgel merel, kus ööd on pool aastat valged, kerkivad Suur-Solovetski saarel veest valged kirikud, neid piirab Kremli samblikest roostepunane maakivist müür – ja hallvalged Solovetski kajakad muudkui lendlevad kiljudes Kremli kohal.” See kirjeldus pärineb Aleksandr Solženitsõni raamatust „Gulagi arhipelaag” ja vastab tõele ka tänapäeval. Õnneks ei vasta kõik muu enam sellele, mis järgneb Solženitsõni raamatus sissejuhatavale looduskirjeldusele.

Kuid jätkan siiski veel natukeseks tsiteerimist: „Vanglamõte. Eks ole see ju tore – üksildasel saarel on püsti tublid kivimüürid. Kohe on koht olemas, kuhu tähtsaid kurjategijaid paigutada...” Juba tsaariajal pandi sinna kinni usu- ja poliitketsereid: dekabristidele kaasaatundmise eest istus Solovetsi saartel Puškini onu Hannibal, muldvana mehena viidi sinna Zaporozje kasakate viimane ataman Petro Kalniševski, kes pääses vabadusse enam kui saja aasta vanuses, kuid ei lahkunud enam saarelt. Tõelised koledused algasid läinud sajandi 20. aastatel, mil Solovetsidelt sai alguse Gulagi vangilaagrite süsteem. Nende õuduste kirjeldamiseks läheks tarvis kordades enam ruumi, kui see raamat suudab pakkuda. Seepärast soovitan raamatukokku minna ja sealt Solženitsõni suurteos lugemiseks võtta.

Solovetsid on Valge mere suurim saarestik üldpindalaga 347 km². Suuremaid saari pindalaga üle ruutkilomeetri on saarestikus kuus, väiksemaid karisid üle saja. Üsna lähestikku paiknevate saarte loodus võib olla üsna eriilmeline. Kui peasaare Solovetsi looduslik ilme ei erine oluliselt meie silmale harjumuspärasest, on ehk veidi kaljusem, siis sellest vaid kümme-konnan kilomeetri kaugusel Suurel Jänissaarel (Bolšoi Zajatski) on valdavad tundramaastikud. Madala taimestiku sees jäävad silma ürgsed kivilabürintid, mille loojateks peetakse algselt saarestikku asustanud saame. Teadlased pakuvad, et labürintid pärinevad 2.–1. sajandist e.m.a ning

on seotud surnumaailmaga: labürinti sattunud vaimud ei leia enam tagasiteed ega tule elavaid häirima.

Solovetsi klooster on üks võimsamaid Venemaal. Seda vägevust hinnates tasub meeles pidada, kui kaugel põhjas saared paiknevad. Ainuüksi kloostrikompleksiga tutvumiseks kulub suur osa päevast. Solovetsidele minnes tasub varuda piisavalt aega, et mitmele imelisele ehitisele, mis munkade poolt sajandite jooksul rajatud, kas või pilk peale heita. Paljud neist – näiteks järvi ühendav kanalite süsteem ja Muksalama saare tamm – jäävad keskusest eemale, ning nende külastamiseks on võimalik laenutada jalgratas. Kohalikud pakuvad agaralt ka laevareise väiksematele naabersaartele.

Jäljed lähemast ja kaugemast minevikust

Pärast Solovetsidelt lahkumist õnnestus Belomorski linna lähedal näha ka kurikuulsat Valge mere kanalit. 227 kilomeetri pikkune Valget merd Äänisjärvega ühendav kanal ehitati aastatel 1931–1933 ning see valmis vaid 21 kuuga Gulagi vangide jõul. Eri andmetel hukkus kanali ehitusel 50 000 kuni 200 000 vangi, kuigi ametlik statistika väidab hukkunute arvuks olevat 11 000 inimest. Hoolimata sellest, et kanal on algusest peale liiga madal ja kitsas suurte merelaevade jaoks, istub iga lüüsi juures relvastatud valvur. Pildistada ei ole lubatud.

Belomorski ümbrusesse sattudes tasub vaatama minna Valge mere kaljujooniseid. Leitud on mitu jooniste rühma enam kui tuhande joonistusega. Selle ülemillal need joonised tehti, vaidlevad teadlased tänini. On neil vanust tuhat aastat või rohkem, koguni 4000 aastat? Mis keelt kõnelesid need inimesed, kes vaieldamatu visadusega pildid kaljusse kraapisid? Miks nad seda tegid? Teada on aga, et enamik jooniseid kujutab jahistseene, ning joonistel võib näha vaid loomi ja meesterahvaid, ei ühtki naist ega last. Miks? Nõukogude ajal ehitati kõige kuulsamate, suisa suure maantee ääres asuvate kaljujoonistuste kaitseks betoonist paviljon. Praegu neid jooniseid aga vaatama minna ei saa, sest kaitserajatis on kuulutatud varisemisohtlikuks.

Laulupidude linn Sortavala

Enne Teist maailmasõda kuulus Sortavala Soome riigi koosseisu. Selle määrgina seisab peatänavas ääres Eliel Saarineni projekteeritud pangahoone, häid kahe ilmasõja vahelise arhitektuuri näiteid leidub veelgi. Hämmastav on aga see, et kõik ilus ja vaatamist vääriiv ongi ehitatud sel ajajärgul. Hilisem aeg pole lisanud midagi pillkupüüdvat.

Sortavala esimene laulu- ja mängupidu peeti Eesti laulupidudest innustatuna 1896. aastal. Sellest laulupeost on linna mälestuseks jäänud Kuhavuorile ehitatud vaatetorn, kuid arhitekt Yrjö Blomstedti kavandatud stiilne laululava on kahjuks hävinud. Eriti suure ja uhke peoga tähistati 1935. aastal „Kalevala“ väljaandmise

Kuldjala Lauluselts Sortavalasse 1935. aasta laulupeo aegu püstitatud runolaulja kuju juures. Foto: Heiko Kruusi

100. aastapäeva, laulupidude reas oli see neljas ning seal osales koore ka Eestist ja Ungarist. Kui tollal elas linnas 4000 inimest, siis peo ajaks see arv viiekordistus.

„Erinevalt meie laulupidudest, mis on läbi aegade pannud pearõhu mitmehäälsele koorimuusikale, püüdsid Sortavala laulupeod elustada ja tutvustada ka Kalevala runotraditsioone – rahvalaulu ja kandlemängu,“ räägib Fenno-Ugria Asutuse juhataja Viia-Kadi Raudalainen, kes ise osales tänavusel, 67aastase vaheaja järel toimunud Sortavala laulupeol Kuldjala Lauluseltsi koosseisus. „Kunagiste hiilgeaegadega tänavust laulupidu võrrelda ei saa, seekord oli esinejaid paarisaja ringis, kuulajaid-vaatajaid vast tuhatkond,“ iseloomustab ettevõtmist Raudalainen.

Kõik toimus politseinike (jah, ka Venemaal on miilitsast saanud politsei) valvsa pilgu all. Ainuke rahvuslipp peoplatsil (peale laval lehivate Venemaa, Soome ja Karjala lippude) kuulus eestlastele. Erinevalt meie laulupidudest oli vähe

ühislaule, enamasti astusid osalevad koorid üles ühekaupa. Märkatava osa programmist sisustasid professionaalsed pseudofolkansamblid. Kohe pärast viimaste akordide helisemist pandi suurtest kõlaritest mängima estraadimuusika. Meenusid meie nõukogudeaegsed laulupeod, kus kiivalt jälgiti, et „Mu isamaa on minu arm” kordamisele ei läheks.

„Positiivne oli siiski see, et kogu pidu peeti kolmes – karjala, soome ja vene – keeles. Ja loomulikult tuleb tunnustada inimeste tahet seda traditsiooni jätkata, sest kogu pidu korraldati peaaegu olematu eelarvega. 2013. aastal kavatsetakse laulupeodu pidada Karjala pealinnas Petroskois, seejärel Soomes Joensuu, ja 2015. aastal, mil möödub 70 aastat 1935. aasta peost, taas Sortavalas,” on Raudalainen optimistlik. „Laulupeotraditsiooni kujundamisel loodetakse teha koostööd ka Eestiga.”

Kahekümne iseseisvusaasta järel tuletab Karjalas käimine meelde asju, mida igapäevaelus kiputakse unustama. Ennekõike seda, kuidas meil, eestlastel, on tegelikult vedanud, ja seda, mis oleks võinud juhtuda, kui asjalood oleksid arenenud mõnda teist rada pidi.

Looduse Omnibussi ja Fenno-Ugria ühisekspeditsioonid

2009 – liivlaste juurde

2010 – ingerlaste, vepslaste ja karjalaste aladele

2011 – kadunud merjalaste jälgedes

2012 – Karjala runoküladesse ja pomooride maale

Sommelo festivali tantsud öises Uhtuas.
Foto: Heiko Kruusi

Looduse Omnibuss on saanud Paanajärvi bussipeatusse. Nii hullu teed kui see, mis sinna viis, ei oska Eesti bussijuhid ette kujutada ka oma halvemates öudusunenägudes.
Foto: Heiko Kruusi

Karjala teed

„Võite oma kosmoselaevaga edasi sõita,” naljatleb noor Vene tolliametnik Vartiuse piiripunktis meie kahekordse bussi läbivaatust lõpetades. Kuigi piiripunkt ühendab Venemaad Soomega, ei nähta siin nii suuri busse eriti sageli. Kui ütleme, et tahame sõita Karjala vabariigi rahvusrajooni keskusesse Kalevalasse ja uurime eesootavaid teelolusid, ametnik tõsineb. „Alguses on kehv tee, siis tuleb natuke head teed, aga varsti pärast Kostomukšat ei ole üldse teed,” teatab ta. Seda, et üldse teed ei ole, kogeme oma reisi jooksul veel mitmel korral. Tüüpiline Karjala tee on asfaltkatteta, muhklik, kohati ka kitsas ja käänuline. Kunagi aegade hämaruses asfaldiga kaetud teelõigud kubisevad löökaukudest, nii et tundub parem, kui sinna poleks musta katet kunagi pandudki. Et teolud on ettearvamatud, ei saa ka sihtkohta jõudmise aega eriti täpselt prognoosida. Sõidukiirus kõigub 10 ja 70 kilomeetri vahel tunnis. On truubikohti, kus meie suure bussi nina või köht künnavad teekatet. Kõige hullem on Paanajärvi küla poole viiv tee, mis osaliselt on rajatud palkidest soosildadele. Üsna heas korras on Vene riigile oluline Peterburi-Murmanski trass.

Heiko Kruusi töötab fotograafi ja kujundajana Linnalehes. Ta on kolmel korral osalenud Fenno-Ugria ja Looduse Omnibussi ühisekspeditsioonidel Venemaal asuvatele soome-ugri aladele.

Eesti Rahva Muuseum käis Marimaal välitöödel

Svetlana Karm
Piret Koosa

Eesti Rahva Muuseumi (ERM) algusaegadest peale on siin kodumaise rahvakultuuri kõrval tähtsustatud ka soome-ugri kultuuride uurimist. Eriti hoogne kogumistöö sel suunal sai alguse 1960. aastatel. Kuni 1990. aastateni korraldati arvukalt ekspeditsioone meie sugulasrahvaste juurde, mille tulemusena on moodustunud praegused rikkalikud kogud. ERMi soome-ugri kollektsioon sisaldab umbes 10 000 eset, peale selle jooniseid, foto- ja videomaterjali, etnograafilisi kirjeldusi ja retki kajastavaid välitööpäevikuid. Alates 1990. aastatest on välitöid soome-ugri rahvaste juures korraldatud oluliselt harvem ja juhuslikumalt, seda peajasjalikult muutunud poliitiliste olude tõttu – elab ju suurem osa meie hõimlastest praeguse Venemaa Föderatsiooni piires.

Seoses soome-ugri püsinäituse ettevalmistamisega, millega ERMis uue muuseumihoone ootuses tegeletakse, on viimastel aastatel aktiivsemalt värskendatud kontakte teiste soome-ugri maade rahvusmuuseumide ja uurimiskeskustega. 2010. aastal käisid ERMi töötajad välitöödel Udmurtias ja 2011. aastal Karjalas. 2012. aasta septembris otsustasid aga allakirjutanud – ERMi teadustöötajad Svetlana Karm ja Piret Koosa – võtta koos fotograaf Arp Karmi ning videooperaator Maido Selgmäega ette reisi Marimaale. Enne on ERMist maride juures ekspeditsioonidel käidud kümme korda, esimene uurimisreis toimus 1973. aastal ja

Maido Selgmäe, Sergei Tanõgin, Piret Koosa. Foto: Svetlana Karm

Pulmamelu Tšodrajali külas. Peigmehe saatjaskond külastab pruudi sugulasi, kes pulmalisi hea-pareмага kostitavad. Foto: Arp Karm

viimane 1994. aastal. Arp oli marisid külastanud ka ERMi 1990. aasta ekspeditsiooni koosseisus, teistele oli see esmaseks lähitutvuseks Marimaaga.

Eesti saadikud Marimaal

Korraldasime välitöid koostöös Mari Eli vabariigi Jevsejevi-nimelise rahvusmuuseumiga, seepärast ühinesid suuremaks osaks külades veedetud ajast meiega ka kohapealne koordinaator Zinaida Ivanova, teadustöötaja Anastassia Aiguzina ning arvutispetsialist Vladimir Petuhhov autojuhi rollis. Selle üle, et võõrustajad meile külades liikumiseks auto loovutasid, olime mõistagi õnnelikud, ega kujutanud hiljem ettegi, kuidas ilma hakkama oleks saanud. Ehkki päevinäinud masin ajuti ähvardas elust lahkuda, teenis ta meid hästi, mahutades ekstreemsematel juhtudel üheksa inimest, filmi- ja videotehnika ning muu välitöökraami.

Ametlikumas suhtluses oli korduvalt tunda, et välismaise muuseumi esindajatenasuhutati meisse kui oma riigi saadikutesse. Nii näiteks oli välitööde lõppemisel rahvusmuuseumis korraldatud ümarlaul kultuuriministeeriumi poolt kohal aseminister. Meile endile oli nii kõrgetasemeline tähelepanu mõneti üllatav.

Koostöö kohaliku muuseumiga tähendas muu hulgas seda, et enne Marimaale sõitmist oodati meilt kavandatava marsruudi ja uurimisplaani esitamist, need kooskõlastati ministeeriumi tasemel. Et detailse kava koostamisel võeti arvesse kõiki meie soove ja ettepanekuid, oli tulemuseks sedavõrd tihe programm, et selle üksühene järgimine poleks eriti kusagil pikemat peatumist võimaldanud.

Tartust Joškar-Olasse

Millise eesmärgiga me Marimaale sõitsime? Kui aastatetaguste välitööde põhiliseks sihiks oli etnograafiliste esemete kogumine, siis praeguste ekspeditsioonide peamiseks „saagiks” on foto- ja videomaterjali kõrval intervjuusalvestised. Tänapäeva etnolooge ei huvita ainult see, kuidas elati varem ja mida endisaegsest elust mäletatakse. Pigem on välitööde eesmärgiks koguda teadmisi, kuidas inimesed praegu oma igapäevast elu elavad ning ümbritsevat maailma mõistavad ja mõtestavad. Argielu (kartulivõtt, turul kauplemine, igapäevased tööd) ja pidupäevade (tunnustatud kirjaniku juubelikontsert, pulm) jäädvustamise kõrval pöörasime tähelepanu ka traditsioonilise rahvakultuuri tänapäevastele vormidele, külastades näiteks käsitöökodukusi.

Oma retke Marimaa poole alustasime Tartust, kust sõitsime bussiga Peterburisse.

Neevalinnast suundusime rongiga Kaasanisse, sealt väikese elektrirongiga Joškar-Olasse. Sihtpunkti jõudmisele kulus ühtekokku pisut alla kahe ööpäeva.

Joškar-Olasse saabusime öhtupimeduses, õnneks oli Zinaida Petrovna abikaasaga meil vastas ning peagi olime hotelli Turist administraatorilaua taga registreerumas. Paberimajanduse saime üsna kiiresti korda ja võisime end tubades sisse seada. Zinaida Petrovna oli meile õunakoogi küpsetanud ja rääkis, et kui saabus 1990. aasta ERMi ekspeditsioon, olnud neil külakostiks sama küpsetis.

Joškar-Ola oma laiade tänavate ja suurte ehitistega mõjub suurlinlikult. Uusehitisi on palju, eriti ohtralt on viimastel aastatel kerkinud õigeusu kirikuid ja spordikomplekse. Viimaseid oli meie hotelli vahetus läheduses kohe mitu tükki ning kirikuidki hakkas kesklinnas rohkelt silma, mis on ju pisut ootamatu, arvestades, et marid on tuntud Euroopa viimaste paganatena.

Omalaadi elamuse jättis meile Joškar-Ola uusehitiste kompleks Naberežnaja (Kaldapealne), nagu sellele lühidalt viidatakse, mis on kerkinud vabariigi juhi eestvedamisel ja püüab järele aimata talle imponeerivat Itaalia renessanss-stiili. Marimaalased suhtuvad Naberežnajassee erinevalt – kui näiteks kunstnikkonna esindajad on võtnud pigem põlglikkust väljendava seisukoha, siis paljud tavainimesed peavad piirkonda ilusaks. Tuleb tunnistada, et meis tekitasid need justkui legoklotsidest laotud elusuuruses muinasjutulosse meenutavad hooned suurt

Kohusetruu etnoloog ei söösta ka tühja kõhuga kohe isuäratavaid roogi maitsma – esmalt tuleb need fotole jäädvustada ja üles kirjutada.

Foto: Piret Koosa

Stiilinäide Jožkar-Ola uusarhitektuurist. Foto: Arp Karm

kummastust. Marimaa praegusel juhil on teinegi omapärane hobi: tema ameisolemise ajal on korduvalt ümber disainitud vabariigi lipp ja vapp.

Pealinnas tutvusime rahvusmuuseumi ekspositsiooniga, mari kunstnike tööde väljapanekuga rahvusgaleriis ja presidendikooli tegevusega. Viimatinime-tatu oli parasjagu alustamas ümberkolimist uude hoonesse Naberežnajal. Kool pakub andekatele lastele võimalust õppida süvendatult traditsioonilise käsitöö, muusika või koreograafia erialal. Selle õppeasutuse vilistlaste hulka kuulub mitmeid tuntud kultuuritegelasi, nende hulgas Sergei Tanõgin, kes on Mari rahvus-teatri peakunstnik ja etnofuturist.

Esimese väljasõidu linnast tegime Sovetski rajooni. Sergei Tanõgin viis meid oma kodukülla Kolokudosse. Ametlikus toponüümikas on küla nimi omandanud kuju Kolokuda ning see oli Sergeil kõvasti hinge peal, sest muutunud on ka nime tähendus. Algsel kujul tähendab Kolokudo 20 koda. Sergeil, kes osutus äärmiselt sümpaatseks ja vahetuks inimeseks, on Eestiga mitmeid kokkupuutepunkte. Ta meenutas heldimusega 1990. aastatel Piirissaarel toimunud etnofuturistlike kunstnike laagrit, Eestis on eksponeeritud tema näitust ning Sergei õde on kunsti-hariduse omandanud Tallinnas.

Kolleegide jälgedel

Pikemaks peatumiseks valisime kaks rajooni: Morki ja Mäemari. See otsus ei olnud juhuslik. Muuseumis olevat mari fotokogu läbi vaadates kujunes mõte valida peatuspaikadeks piirkonnad, kus ERMi välitöölised on varemgi korduvalt käinud, ning püüda üles leida kohad ja objektid, mida meie kolleegid on ennegi jäädvusta-misväärsaks pidanud. Selle omamoodi detektiivitöö tulemusena, milles kohalikud elanikud meile suureks abiks olid, panime hiljem kokku väikese fotonäituse.

Kui kaht nimetatud rajooni omavahel võrrelda, siis kultuuriliselt on peamiseks erinevuseks vast usuline kuuluvus: Morki rajooni niidumaridest elanikud on traditsiooniliselt olnud põlisusu järgijad, mäemarid aga õigeusklikud. Külade üldilme kahes piirkonnas oli suhteliselt sarnane. Aknaraamide, aedade ja muu taolise disainimisel hinnatakse eredaid värve. Ehitatakse üsna palju või siis vähemasti püütakse olemasolevat kaasaegsete materjalidega täiustada – kui jõukamad ehitavad endale tellistest punase-valgekirjusid kahekordseid maju, siis tagasihoidlikumal järjel majaomanikud laovad tellistest karbi ümber oma vanale palkmajale. Traditsiooniliste kõrgete väravate ehitusmaterjalina on levinud katusepleki kasutamine. Iseloomulikuks nähtuseks külades on tänavaid pidi umbes kahe meetri kõrgusel jooksvad torud, mis maju gaasiga varustavad. Hoopis meeldivamalt ilmestasisid külapilti ringiuitavad hane- ja pardiparved, kodulinde peetakse suhteliselt palju.

Ilmselt seostuvad marid nii mõnelegi soome-ugri huvilisele esmajoones suurte hiiepalvuste ja võrdlemisi hästi säilinud traditsioonilise omausuga, mis on õigeusu ja islami kõrval isegi riiklikult tunnustatud. Ühes Morki rajooni külas käisime küll teejuhtide saatel hiies, kuid keskse tähelepanu alla põlisusuga seonduvat ei võtnud, kuna leidsime, et seda teemat on arvukate filmide ja muu vahendusel viimasel ajal niigi piisavalt kajastatud. Kuuldavasti olevat mõnel avalikul palvusel foto- ja videokaameratega (välismaiseid) paganlusehuvilisi ja turiste juba pea sama palju kui palvusel osalejaid endid. Ühelt poolt ollakse selliste arengute suhtes kriitilised ja taunitakse neid, teisalt kasutatakse omausku teadlikult kaubamärgi ja müügiartiklina. Õigupoolest käisime meiega hiies kohalike ettepanekul ning hiljem lisandus selle eest väike summa meie majutusarvele. Nii avastasime end mõneti ootamatult etnoturistide rollis. Kui traditsiooni järgi ei tohiks hiies niisama üldse käia, siis see oli selles külas juba kolmas taoline karti ehk hiiepapi nõusolekul korraldatud ekskursioon.

Vana ja uus kõrvuti. Foto: Piret Koosa

Mari keel ja diskomuusika

Marimaal ja eriti külades ringi liikudes tegi meele rõõmsaks see, et oma keelt ja eripärast identiteeti peetakse oluliseks. Jah, mõistagi on maridel nagu teistelgi Venemaa soomeugrilastel küllalt raskusi oma keele ja kultuuri alalhoidmisega suuresti venekeelsena toimivas keskkonnas. Kuid mari keele oskust peetakse Marimaal tähtsaks. Külatänavail liikudes tuli ette, et meie poole pöördui mari keeles, mida ERMi välitöölistest paraku keegi ei vullanud. Kui oma keeleoskamatust vabandasime, tehti meid marimaalasteks pidades etteheiteid: „Kuidas siis nii, miks ei oska, kui Marimaal elate?”

Päris üllatavalt mõjusid rahvuslikku identiteeti uhkelt kuulutavad kirjad „Mari ulam” (olen mari) autodel, sarnase sõnumiga T-särke kandsid ka mitmed noored mari aktivistid Joškar-Olas toimunud etnodiskol. Neil iganädalastel üritustel mängitakse ainult marikeelset tantsumuusikat, tantsimas ei käi korraldajate sõnul aga mitte ainult mari, vaid ka vene noored.

Rohket omakeelset pop- ja estraadimuusikat võib samuti pidada keele elujõulisuse märgiks. Marikeelsest estraadimuusikast sai päris hea ülevaate pidulikul kontsertõhtul Mari rahvusteatri, kus tähistati kirjanik Vassili Regež-Gorohhovi juubelit. Seda üritust külastades saime aru, kui erinevatesse olukordadesse sattumist võib välitöödel ette tulla ning et valmis tuleb olla kõigeks. Eesti külalistele olid reserveeritud istekohad esireas, mis tegi meid mõneti kohmetuks. Et välitöödele rõivavarusid kaasa pakkides olime arvestanud pigem poriste külavaheteede kui teatri külastamisega, oli tulemuseks see, et pidurietes külaliste kõrval kandis meie seltskond kampsuneid, teksasid ja ketse.

Niisama vaatlemisest ja jälgimisest on etnoloogidele olulisem inimestega suhelda ja selle tegi maride vahetu ja aval sõbralikkus eesti hõimlaste suhtes lihtsaks ja väga meeldivaks. Muide see, et eestlased ja marid on sugulasrahvad, tundus Marimaal olevat elementaarne teadmine. On ikka meeldiv küll, kui sind nõnda tervitatakse: „Sugulased tulid külla!” Ekspeditsiooni õnnestumisele aitas palju kaasa ka üle ootuste hea ilm. Õigupoolest oleks pidevad vihmasajud ja seetõttu mülkaks muutunud külated septembri keskpaigas olnud üsna ootuspärased. Meie aga võisime suurema osa ajast nautida päikesepaistelilt ilma ega pidanud kordagi oma kaasataritud kummikuid kasutama.

Svetlana Karm on ERMi teadur ja uude hoonesse kavandatava soome-ugri püsinäituse koordinaator. Ta uurib peamiselt eesti-udmurdi teaduskontakte (etnoloogia alal) ja ERMi soome-ugri uuringute ajalugu.

Piret Koosa on ERMi teadur-kuraator, ta on uurinud Komimaa usuelu arenguid pärast nõukogude aega.

Kevadel ja suvel Komimaal

Art Leete
Piret Koosa

2012. aastal käisime Komimaal kaks korda, mais ja augustis. Viibisime Komimaa pealinnas Söktövkaris (ehk Linnas, nagu komid kõnelevad) ja sellest paar-sada kilomeetrit itta jäävas Kulömdini rajoonis. Meie eesmärgiks oli teha etnograafilisi välitöid komide igapäevaelu uurimiseks, põhirõhuga viimaste aastate usulistel protsessidel komi külades. Sõidud leidsid aset religiooni ja identiteediga seotud teadusprojektide raames¹.

Varasem kogemus

Meie viimaste aastate Komimaa-sõitude peamiseks eesmärgiks on olnud nõukogude ajale järgnenud perioodi usuliste muutuste uurimine. Oleme tegelenud nii institutsionaalse kui ka rahvaliku õigeusuga, ent paar viimast aastat oleme põhiliselt keskendunud eri protestantlike kirikute tegevuse jälgimisele. Usklike tegeviste vaatlus pole siiski kunagi olnud meie ainus huvi seoses Komimaaga. Aastate vältel oleme leidnud komide seas palju sõpru, keda püüame külastada võimalikult tihti. Igapäevatöö kõrvalt oleme viimastel aastatel ikka leidnud vähemalt kaks hetke aastas, et Komimaal käia ja oma pideva saabumisega näidata, et me pole kedagi unustanud. Samuti võimaldavad kujunenud tutvusringkonnad hankida uurimiseks vajalikku taustateavet igasuguste teemade kohta, mida meil mitme projekti raames aastate vältel uurida on tulnud. Ka on sõbrad tõhusaimaks toeks komi kultuuri üldisemal mõistmisel.

Ametlikud asjad

Konverentsidel ja koostööprojektidel on vahel selline positiivne kõrvalefekt, et need võimaldavad ligipääsu lihtsamatele ja stimuleerivamatele, ent teaduslikult ning bürokraatlikult raskemini määratletavatele suhtlemisvormidele. Teisiti öeldes: kabinetitöösse mattunult on vaja leida konverents õiges maailma paigas, et meelitada end tugitoolist lahkuma ning inimestele natuke lähemale suunduda.

---

¹ Kirjeldatavaid välitöid ja käesoleva artikli valmimist toetasid Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Kultuuriteooria tippkeskus), Eesti Teadusfond (projekt nr 8335 „Religioossed muutused postkoloniaalses maailmas”) ning Venemaa nelipühilaste ja karismaatiliste usuliikumiste uurimiskeskus (Lõuna-California ülikooli ja John Templetoni Fondi grandid kaudu). Käesolevas artiklis esitatavad arvamused kuuluvad autoritele ning võivad erineda Lõuna-California ülikooli ja John Templetoni Fondi seisukohtadest.

Artur esitleb toobrit Doni külamuuseumis. Foto: Piret Koosa

Meie maikuisse sõidu raamistasid kaks konverentsi (Peterburis „Desekulariseerides nõukogude-järgset maailma: religiooni leiutamine” ja Sõktõvkaris „Semioosis ja kultuur”) ning ühe rahvusvahelise projekti seminar (Euroopa ülikoolis Peterburis). Nii mais kui ka augustis arendasime hõimurahvaste programmi toel koostööd Komi vabariigi rahvusmuuseumiga². Et sellest oli veel vähe, vahendasime mais Peterburis peatudes ka Eesti Rahva Muuseumi ja Venemaa Etnograafiamuuseumi koostöölepingu ettevalmistamist. Kogu muu aja olime vabad tegelema etnograafia või lihtsalt suhtlemisega, nagu mõned meie komi sõbrad armastavad väljenduda.

Evangeelsed kristlased Doni külas

Meie põhiliseks huviks oli Kulõmdini rajoonikeskusest 15 kilomeetri kaugusel Doni külas tegutseva evangeelsete kristlaste kogukonna uurimine. Õigeuskliku enamusega Komimaal võrdsustatakse protestantlikud kirikud tihti mis tahes muude uute usuliikumistega ja neisse suhtutakse suure kahtlusega. Doni kogukonnale pani aluse kümnekond aastat tagasi sinna elama asunud ameeriklasest misjonär, kelle saabumine tekitas külas ootuspäraselt kõiksugu kuulujutte – küll kahtlustati teda spioneerimises, küll peeti lausa terroristiks. Tagasihoidlik Ameerika onuke piirdus siiski tõlgi vahendusel jumalasõna levitamise ja heategevusliku sotsiaaltööga. Olles põhjalikult varustatud mitmesuguste peenemat sorti tööriistadega, mida ta vajadusel lahkelt ka külarahvale laenutas, kogus ta aastate jooksul teatavat populaarsustki, nii et inimesed nentisid: „Sektant küll, aga meie sektant.”

² Koostöö puudutas hõimurahvaste programmi projekti nr 406 „Komi rahvaluulel põhineva animafilmide seeria „Metsalood” ettevalmistamine”. Projekti raames valminud esimene animafilm „Tšuklja” on leidnud tee ka YouTube’i.

Doni külamuuseumi hoone, 120 aasta vanune elamu. Foto: Art Leete

Augustis kohtusime ühel teenistusel Arturiga, kes oli Linnast kodukülas käimas. Selgus, et Arturi nõbu on kohalik etnograafiaentusiast – ta oli ühes 120aastases majas sisse seadnud omamoodi muuseumi, kuhu ta mitmesuguseid vanu esemeid kogus. Muuseumiskäigu muutsid elamuslikuks Arturi selgitused etnograafiliste esemete varasema kasutuse kohta: leivalabidat näidates kiitis ta esivanemate taibukust lumega võitlemisel, sõnnikuhargi kohta teatas, et sellega käidi vanasti karujahil.

Käisime igal võimalusel ka evangelistide teenistustel palvemajas, kus toimus nii jutlus kui ka laste pühapäevakool. Ükskord tegi Anna³ pühapäevakoolis alla viieaastaste lastega loodusteaduslikke katseid, mis tõestasid, et patuse inimese hing hävib, see aga, kellel on Jeesus südames, pääseb. Alustuseks võttis Anna Kolja käest punaka õhupalli ja lapsed juba teadsid, et see on patuse inimese süda, mis on seest tühi. Anna põletas välgumihkliga õhupalli ning see tõmbus mustaks ja kortsu. „Vaata mis juhtub patuse inimese hingega!” teatas Anna. Kolja nuttis. Siis võttis Anna lilla õhupalli, kus oli natuke vett sees. Ilmnes, et see sümboliseeris südant, milles on Jeesus. Põletas siis palli, aga sellega ei juhtunud midagi. Seega oli selge, et patuta inimesed, kellel Jeesus südames, pääsevad. Lilla pall anti nutvale Koljale ja ta rahunes natuke. „Kumb pall teile rohkem meeldis?” küsis Anna. Lapsed: „Roosa!”

Mitmel puhul käisime ka usklikel külas. Meid toideti ohtrasti ehk nagu Komi maal öeldakse: „Jõime teed.” Mõnikord kutsuti meie saabumise puhul kokku ka suurem hulk sõpru. Siis ka lauldi meile ja arutati maailma asjade üle. Ükskord näiteks oli arutelu sellest, kuidas tõelised usklikud ei karda musta kassi, sest Jumal on nendega. Ning kuidas sensitiivid ei saa evangeelseid kristlasi sondeerida, sest

³ Mainitud usklike nimed on muudetud (v.a pastorid ja misjonärid).

Evangeelsed kristlased baptistide juures teed joomas. Foto: Piret Koosa

nende süda on Jeesuse verega kaitstud. Loomulikult ka sellest, kuidas usklik käib komi peldikus koos Jumalaga. Meile on mitmel aastal räägitud näitlikku lugu sellest, et komi kempseud asuvad õues ning neis on kohutav käia, eriti pimedal ajal. Ent tõelise usklikuga on Jumal ning seetõttu võib Jeesust südames hoides julgelt käimlasse minna.

Timšeri baptistid

Timšer on viimane küla Kulömdini rajooni idaservas, Donist saja kilomeetri kaugusel. Edasi sealt enam tee ei lähe. Külas elab 2000 inimest ja tegu on endise jõuka metsamajandi keskusega, mis nüüd kiiresti alla käib. Et küla tähistab kohalikus mõttes (ja pisut ka kogu Komimaa tasemel, Linnast ida poole liikuma hakates) maailma lõppu, pole ka imestada, et seal tegutsevad peale õigeusukiriku nelipühilaste kogudus, adventistid ja registreerimata baptistid⁴.

Ühel päeval otsustasid meie sõbrad evangelistid, et on vaja kohe minna külla Timšeri baptistidele. Et anda baptistidele aimu usulise demokraatia võidukäigust, jätsid naised pearätid koju ning relvastusid pükstega. Nagu ilmnes, välja meid ei visatud. Doni omadel lasti isegi laulda ning oma usku tunnistada.

Pärast teenistust kutsus Timšeri pastor Nikolai kõiki külalisi „teed jooma“. Nikolai on gagauus ja tema naine bulgaarlane, seega tuli valmis olla tavaliseks karpaatia-balkani eineks. Esimestes ringides lauale tõstetud me liigse hooga ei rünnanud ning tänu sellele jäime ka ellu. Seejärel sõitis meie seltskond veel ka kohaliku saksa usuõe Dorise juurde, kus samuti oli laud lookas. Jõime teed, rahvas näkitseis süüa.

⁴ 1960. aastatel peavoolu baptismist eraldunud suund, mida iseloomustab suurem usuline rangus.

Timšeri baptistidel oli külas kohalikku päritolu, ent 1990ndatel Saksamaale kolinud Hans, kes oli rahastanud ka uue palvemaja ehitust. Hansul oli kaasas väimees, kes soovis esimest korda elus Komimaad näha. Väimehelt küsiti, mis talle Komimaal kõige huvitavam tundub. Arusaadavalt olid teda erutanud komi peldikud ja külalislahkus. Samuti see, mida siinkandis teejoomise all silmas peetakse. Kui Saksamaal palutakse teed jooma, siis juuakse lihtsalt teed, siin aga tähendab see söögiorgiat. Nad olid käinud Hansu tuttavaid vaatamas ja pidid ühe enne-lõuna jooksul neli korda „teed jooma”. See paistis noormehele liig mis liig. Nagu aimata võis, ega Doriski, kelle juures nad ööbisid, komi kombe kohaselt kellelgi hetkekski paastuda lubanud.

Kulömdini nelipühilased

Mais käisime külas Kulömdini nelipühilasest misjonäril Alekseil, kes on ise komi ning samast külast pärit. Pärast sõjaväeteenistust oli ta mõned aastad mööda Komimaad rännanud, leidnud nelipühi õpetuses tõe ning 2000. aastal, pärast misjonärikursuste läbimist, Vorkutast tagasi kodualevikku saadetud nelipühilust edendama. Kohtusime Alekseiga esimest korda 2009. aastal, seega kvalifitseerusime seekord juba vanadeks tuttavateks.

Aleksei nelipühilaste rakukesed tegutsevad seitsmes külas, mis jäävad Kulömdinist igasse ilmakaarde 80 kilomeetri raadiuses. Oma usklikega kohtumise viise on Aleksei aastate vältel muutnud. Varem sõitis ta autoga peaaegu iga nädal igasse külla. Siis müüs auto maha ja käis bussiga, et olla inimestele lähemal. Et aga külladesse käib päevas tavaliselt vaid üks buss, tuli Alekseil ka kohapeal ööbida. See aga muutis tema misjonitegevuse vähem paindlikuks, külastuskordade intervallid pikenesid. Lõpuks otsustas Aleksei, et ta ei sõida enam üldse kuhugi. Et kes soovib, võib ise tulla temaga suhtlema. „Mõtlesin, et vaatan, kui tugev nende usk on,” selgitas Aleksei. Ilmnes, et nelipühilaste usuline kirk jahtus seepeale kiiresti. Alles jäi kümmekond usklikku, nende seas Aleksei ema ja õde.

Ühtlasi ilmnes, et tabasime Aleksei keset pakkimistuhinat, sest nädal pärast meiega kohtumist kolis ta üldse Kulömdinist minema, Vladimiri oblastisse naise vanemate juurde. Augustis oli Aleksei nelipühilaste eest hoolitsemise üle võtnud Doni pastor Andrei, vähemalt ajutiselt, kuni nelipühilased uue misjonäri leiavad.

Taaskohtumised vanade sõpradega

Sõktõvkaris tuulutasime end vabal ajal kohalikes raamatupoodides ning õhtuti saime sõpradega kokku. Kuna meie rännakute eesmärgid on rangelt teaduslikud, koosneb ka sõprade ring teadusega suuremal või vähemal määral seotud inimestest. Õhtuti istusime Komi muuseumi teaduri Vladimir Lipini juures, kelle neljateistaastasest kassist Jaškast on kujunenud meie retkede maskott. Samasse kogunesid tihtipeale ka Sõktõvkari riikliku ülikooli etnoloogiaprofessor Viktor

Pastor Andrei ja Piret vestlevad Doni palvemajas pärast issandamuutmise püha jumalateenistust. Foto: Art Leete

Semjonov, Venemaa teaduste akadeemia Komimaa teaduskeskuse keele, kirjanduse ja ajaloo instituudi teadussekretär Igor Vaskul ja teadur Valeri Šarapov. Aegajalt oli rahvast rohkemgi. Arvata võib, et teaduslikud diskussioonid ei tahtnud vaibuda isegi õhtuhämaruse saabudes.

Kulömdinis oleme juba palju aastaid põhiliselt elanud Domna Petrovna pool. Domna-memm elab oma äia Dmitri poolt 1928. aastal ehitatud NEPi majas⁵. Peagi pärast maja valmimist ilmnes, et äi oli kulak, ta tõsteti koos naisega majast välja ning seal hakkas tegutsema kolhoosi lasteaed. Vahepeal käis äi sõjas. Rahvavaenlasena saadeti ta lahingusse paljakäsi. Sakslastel oli relvi küll. Äi sai sakslastelt relvad kätte, taples rahulikult sõja lõpuni ja tuli koju tagasi. Siis ilmnes, et Dmitri oli ainult natuke kulak. Ta tohtis oma maja kolhoosilt ära osta ja nii elab tema pere seal siiani. Otseselt küll ainult Domna Petrovna, aga lapsed elavad läheduses ning lapselapsed käivad iga päev külas, tihtipeale Domna-memme juures ööbideski.

Domna Petrovna juhib oma sugulaste klanni vaikselt, ent kindlakäeliselt. Tundub ka, et Domna-memm on isegi üle aleviku kuulsus. Igatahes, kui mainisime kuskil, et elame tema juures, paistis meiega staatus otsemaid paari pügala võrra tõusvat. Et Domna Petrovnast ei jääks muljet kui Gorgost, kes kogu rajooni oma hirmuvalitsuse all hoiab, peame ütleva, et tegu on tasase ning üsna häbeliku memmega. Tõele au andes tuleb tunnistada, et kärbestele teeb ta ikkagi liiga, kui mõni neist üritab tupp tungida.

Domna Petrovna maja on nagu staap ja seda mitte ainult meie jaoks oma kodinate hoidmisel ning päevaste lühiretkede koordineerimisel. Külanaised käivad

⁵ NEP – 1921–1928 Nõukogude Venemaal ja NSV Liidus kehtinud uus majanduspoliitika (venekeelne lühend), mille raames oli lubatud väikese ja keskmise suurusega ettevõtlus.

Domna Petrovna küpsetab šangsisid. Foto: Art Leete

Domna-memmel piima ostmas ja istuvad tihtipeale köögis, arutades maailma asju. Kalurid käivad ja pakuvad värsket kala. Jahilt naasvad sugulased toovad tetri ja laanepüüsid. Et sel aastal oli hea seenesaak, tassisid tuttavad Domnale meeleheaks ka pangede viisi kaseriisikaid, mis ta siis sisse soolas. Elu käib täie hooga.

Üldiselt ei olegi nii lihtne öelda, millised on meie igapäevased muljed. Oleme käinud Komimaal nii mõnelgi aastal ja kõik tundub juba ammu lihtsalt loomulik. Selline tavaline komi elu. Et aga midagi siiski rõhutada, valisime välja kolm teemat, mis peegeldavad Komimaa olukorda, inimeste hoiakuid ja traditsioone.

Kohalikud teed

Vanasti ühendas Kulömdini Ust-Sössolskiga (praeguse Söktõvkariga) ainult Ežva ehk Võtšegda jõgi. Hiljem rajati tee, mis läbis ka vahepealseid külasid ning tekitas vajaduse siin-seal praamiga jõge ületada. Paarkümmend aastat tagasi rajati küladest mööda minev maantee. Seega saab tänapäeval Kulömdini sõites bussist nautida peamiselt loodusvaateid.

Teede seisundis ja sellest tulenevas kultuurilises kogemuses on võimalik siiski ka lühikeses ajalises perspektiivis muutusi täheldada. Augustis tabas meid paras üllatus, kui bussiga Söktõvkarist Kulömdini sõitsime. Ilmnes, et pärast maikuud oli maanteed remonditud. Eeldatud sõidumugavusele andis see omajagu juurde. Varem lasid masinad kogu tee aukude vahel slaalomit, nüüd lihtsalt sõitsime. Sõiduplaani järgi (mis lähtus ilmselt aukude olemasolust) pidi reis kestma kolm ja pool tundi, me saime hakkama kahe ja poolega. See kõik oli mõistagi päris mugav, ent mõtlesime muidugi natuke, et kuidas küll inimesed ära peavad arvama, millal kuskil peatustes bussi passida. Igatahes nii mõnedki tulid siin ja seal peale, seda võrd, kuidas otsast inimesi maha läks. Inimesed võib-olla juba teadsid, et lõpuks

Art sillal Doni küla lähistel.
Foto: Piret Koosa

on buss graafikust tunni ees. Ja arvestasid siis teatud koefitsiendi järgi, millal buss tegelikult mingis peatuses on.

Reisid Kulömdini vahet teeb meeleolukaks seegi, et kõik bussid ja taksod teevad peatuse trahteris, mis asub 120 kilomeetri kaugusel Söktövkarist – Kulömdini sõites 2/3 tee peal ja tagasiteel siis, kui 1/3 teest läbitud. Trahteri peatuse korraldamine on tava, mida ükski sõitjateveoga tegelev juht ei eira. Inimesed käivad trahteris, teevad suitsu. Keegi ei kiirusta kuhugi. See peatus liigendab sõitu mõnusal moel ning näitab, et kirjutamata seadused on palju võimsamad kui ametlikud reeglid.

Kohalikel teedel võis täheldada siiski ka üsna traditsioonilise tee-ehitusliku disaini rakendamist. Näiteks juba mainitud sõit Timšeri, mis oli ettearvatult vaevaline, sest tee sinna pole just kõige sujuvam. Muidugi ei saanud seda võrrelda vanade käijate meenutustega 1960.–1970. aastate traditsioonilisest teedestandardist Vepsamaal, kus seisva mehe peanupp teerööpast välja ei tohtinud paista. Aga tänapäeva kontekstis oli sõit piisavalt hull. Kokkuvõttes kulus meil saja kilomeetri kaugusele Timšeri jõudmiseks natuke alla kahe ja poole tunni. (Ja mõelge, et samal öhtul sõitsime veel ka tagasi.)

Üldiselt tajume Komimaal elu rahulikumat kulgemist. Inimesed ei kiirusta, neil on kõigeks aega. Tahaks väita, et oma osa sellise rahuliku eluviisi püsimisel võib olla ka teedel, mis ei võimalda või ei motiveeri inimesi palju ringi liikuma, aga kui seda tehakse, siis planeeritakse selleks oma aeg, mis võib olla arvatav või arvamatu.

Teejoomine

Sellestki kultuurinähtusest oleme eespool rääkinud, ent kohane oleks küsimust vaagida pisut põhjalikumalt. Teejoomine tähendab tihti mitmekäigulist einet. Kui seda ette teada, saab vaimu valmis panna ning töötada välja adekvaatne taktika teejoomisega toimetulekuks. Samas võis pideva toitumissurve all ägamise kõrval jälgida ka huvitavaid toite ja tavasid. Nagu etnograafiliste välitööde puhul kohane, tuleb vapralt ja osalevalt vaadelda, ning kui on vaja kogu aeg teed juua, siis tuleb seda teha. Näljasolek on Komimaal kultuuriline põhimõte. Nii me siis vohmisime igasuguseid keeduseid ja küpsetisi, mida meile pidevalt ette kanti.

Aeg-ajalt tegi Domna Petrovna meile retrotoite. Kord tegi ta mustrõikast, kartulist ja kaljast söögi, mida kolhoosi ajal heinateol anti päeva esimese toiduna (ainult sibulat ta ei pannud, mis originaalis ka pidanuks asja juurde käima).

Domna Petrovna sai selle tarvis Kristalli poest 16 rubla (0,40 euro) eest hankida pooleteistliitrise kalja ja saatis Ardi kohe veel kahte pudelit ostma. Ise ei tahtnud ta seal ahnitsejana paista. Teinekord vaaritas Domna-memm herne-tanguputru, mida tema vanaema olevat tihtipeale valmistanud.

Õhtuti kontrollis Domna Petrovna pidevalt, kas oleme ikka kõik päeva jooksul ettevalmistatu ära söönud. Tuli ette, et jäime vahele sellega, et püüdsime ühest oma põhikohustusest kõrvale hiilida. Siis lasi ta meil enne magamaheitmist kõik hävitada, mis pliidi ümbrusest leida oli. Piima tuli ka kogu aeg juua, sest põranda all elav lehm pidi oma olemasolu õigustama.

Kuigi Domna Petrovna armastab oma lehma väga, ei lähe ta selles kiindumuses üle piiri. Vahel võib lehm olla ka väljapressimisvahend. Kord jõime täiesti iseseisvalt teed. Domna Petrovna saabus ja hakkas kohe meile veel toitu soojendamada. Ta oli kelleltki saanud ka suure kausitäie õunu, mis anti talle lehmasöödaks. Domna Petrovnal polnud küll erilist kavatsust lehma poputama hakata. Ta keetis õuntest kohe kompotti ja leidis, et need kuluvad endalegi teejoomise puhuks ära.

Jaht

Komi jahimeeste uurimine on olnud Ardi huviks alates 1990ndate keskpaigast. Et mitmed meie sõbrad on suuremal või vähemal määral jahipidamisega seotud, tuleb välitöödel ikka ette üht-teist, mis küttimisega haakub. Seda juhtus piisavalt isegi siis, kui välitööde fookus oli muudel eluvaldkondadel. Meie sõbrad lihtsalt peavad küttimist üheks olulisemaks asjaks ning jahipidamisega seotut kõnelemisväärasemaks teemaks teejoomise kõrvale.

Kui arutasime ühe jahimehest sõbraga, et asutame sõitma Timšeri, rääkis ta, et on olnud Timšeris ainult korra elus, läbisõidul ühe jahiretke ajal. Nende jahiseltskonnal Kuk-Ju jõel oli leib otsa saanud ja nad siirdusid Timšeri sisseoste tegema. Nad olid kaua metsas olnud – habemed ja juuksed pikad ning sassis, kuuseokkaid täis. Üks jahimees oli vahetult enne sõitu ahmi nülginud ja käed küll ära pesnud, ent ainult randmeteni. Kui ta siis müüjale raha ulatas ja ta verised käsivarred paljastusid, pidi müüja minestama. „Mul on tast siia maani kahju,“ nentis meie sõber. Poe ees seisnud mehed, kuulnud autost koerte haukumist, rääkisid, et mendid on käinud põgenenud vange püüdmas. Seega külvasid meie sõbrad jahimehed lühikese ajaga kogu Timšeris paraja paanika.

Jahipidamise puhul ei hiilga kütid eriti täpse planeerimisega. Seega tuleb kogu aeg kõigeiks valmis olla. Maikuise retke ajal juhtuski, et äkitselt helistas Domna Petrovna väimees Parmuš ja teatas, et neljakümne minuti pärast toimub väljasõit Parma külla, kus tal on uhke kahekorruseline luksjahionn. Peagi saabuski Domna-memme väimees, kaasas kolmeaastane laika Laska ja tolle mõnekuune kutsikas Buska. Too on täielik Laska kloon (nii välimuselt kui ka jahiantelt). Peremehe väitel olevat Buska juba ühe pardigi püüdnud, kuid see üritus pidi küll peaaegu lõppema sellega, et part oleks koos oma jala küljes ripneva Buskaga minema lennanud.

Käisime Parmušiga karjääris, kus tal oli kaks mõrda jõkke pandud. Harju-seid polnud mõrras just üleliia palju, aga leidus ka üks luts. Kui Parmasse tagasi jõudsimel, jõime teed. Parmuš puhastas püssi. Käskis Ardil pildistada teise korruse karunahka. Nad olid talvel Laskaga karu kätte saanud. „Me isegi riskisime tsi-pake eluga,” oli Parmuš kommentaar. Jahimees peab alati jääma tagasihoidlikuks. Uhkustada ei tohi, seega on ka jutustatud risk alati minimaalne.

Lahkumised

Kuigi oleme aastatega Komimaal palju sõpru leidnud, ei ilmutanud keegi meie lahkumise puhul erilist kurbust. Küllap eeldatakse, et mõne kuu pärast oleme nii-kuinii taas platsis. Karta on, et neil pole ka edaspidi meist pääsu.

Mida öelda kokkuvõttes komide elu kohta? Lähtume empiirilisest materjalist. Augustis sattusime Komi riikluse aastapäeval Kulõmdini kultuurimaja ees platsil „Komimaa uue laulu” kohalikku võistlusvooru kuulama. Seal laulsid meile kohalikud eksperdid:

Me laulame ja tantsime,
kirjutame ise laule,
jagame inimestele rõõmu,
sest elame Zimstani külas!

Art Leete on etnoloogia professor Tartu ülikoolis. Ta on tegelenud hantide, manside, neenetsite ja komide uurimisega. Peamiselt on tema uurimisteemad seotud uurali põhjarahvaste kuvandi kujunemise, 20. sajandi ühiskondlike muutuste ning usundiga.

Piret Koosa on teadur-kuraator Eesti Rahva Muuseumis. Ta on tegelenud usu-elu muu-
tuste uurimisega komide seas ja kirjutab Komimaa usuarengute teemal doktoriväitekirja.

Külas Komi rahvusraamatukogul

Krõõt Liivak

Komi rahvusraamatukogu tähistas mullu oktoobri lõpus ja novembri algul oma 175. aastapäeva rahvusvahelise konverentsi ning teiste pidulike üritustega. Komi rahvusraamatukogul on pikk ajalugu ja üsna ebatavaline algus: see loodi 1837. aastal Sõktõvkaris kohalike haritlaste algatusel avaliku raamatukoguna ja oli üldse Komimaa esimene avalik raamatukogu. 1992. aastal sai asutus rahvusraamatukogu nime. Raamatukogul on esinduslik hoone, mis ootab üsna pea kapitaalremonti. Teavikuid on 2,4 miljonit (neist komikeelseid 9000), lugejaid 31 600. Jõudsalt arendatakse e-raamatukogu: olemas on elektronkataloog, komi artiklite andmebaas ja digitaalkogu.

Väga sisukas on komi kultuuri virtuaalne kaart raamatukogu kodulehel, mis teostus tänu 2011. aastal saadud M. A. Castréni Seltsi toetusele Soomest. Projekti üks eesmärke on komi kultuuripärandi ja keele säilitamine ning edendamine. Tekst on vene, komi ja inglise keeles. Kaarti saab vaadata Komimaa 19 rajooni kaupa, mis omakorda on jaotatud temaatiliselt. Materjali leiab Komimaa ajaloo, ainulaadse looduse ja looduskaitsealade, kultuuri ja kultuuritegelaste kohta (kunstnikud, kirjanikud, heliloojad jt), on ka kutseliste ja harrastuskollektiivide salvestisi, fotosid ja videoid Komimaa ainulaadsest loodusest (näiteks pühapaik Manpupuneri mäel). Näidatud on ka kohalepääsemise võimalused. Kaardil on rohkem kui 50 eri temaatikaga turismimarsruudi kirjeldus, millest on kavas teha ka virtuaaltuurid. Eraldi on välja toodud Gulagi temaatika: haruldased dokumendid laagritest ja väljasaatmispaikadest, väljapaistvate represseeritute saatused ja mälestused.

Komi rahvusraamatukogus on ka ekspeditsioonidel salvestatud mahukas autentse komi rahvamuusika andmebaas, mida autoriõiguse piirangute tõttu saab kasutada ainult kohapeal. Hoolega digiteeritakse komi kirjanduspärandit. Raamatukogu on välja andnud väljaspool Komimaad asuvate komi keele uurijate bibliograafiaid. Ka Eesti rahvusraamatukogu koostas mõni aasta tagasi selle tarvis bibliograafia eesti keeleteadlastest, kes komi keelt uurivad.

1. novembril toimunud konverentsil tutvustasid rahvus- ja teadusraamatukogude esindajad oma e-raamatukogusid. Esinejad olid Venemaa Föderatsioonist (Moskvast, Peterburist, Arhangelskist, Murmanskist, Tšeljabinskist, Karjalast, Marimaalt ja muidugi Komimaalt); väliskülalised olid saabunud Norrast ja Soomest (Helsingist, Turust ja Rovaniemist), kutsutute seas oli ka Eesti rahvusraamatukogu. Seega ei olnud tegemist üksnes soome-ugri raamatukoguhoidjate konverentsiga, vaid külalisi oli kutsutud kogu Põhjala regioonist.

Ettekannetest selgus, et kõik osalenud raamatukogud on oma e-raamatukogudega kes rohkem, kes vähem edenenu, aga põhisuunad on sarnased: e-kataloog, konsortsiumid, digiteerimine, ühiste platvormide loomine. Ise tutvustasin Eesti rahvusraamatukogus loodud andmebaase, sh Eesti rahvusbibliograafiat,

ning näitasin ühtlasi, kuidas ID-kaardiga lugejaks registreeruda ja milliseid andmebaaside isikustatud teenuseid väljaspool meie raamatukogu saab kasutada. Idapoolsete soome-ugri maade rahvusraamatukogude töö üks tahk on küll oma keelse kirjanduse kogumine ja digiteerimine, ent see pole valdav ja seda tehakse koduloo- ja rahvuskirjanduse osakondades.

Külalistele tutvustati peale Komi rahvusraamatukogu ka Komi lasteraamatukogu (ainus laste rahvusraamatukogu Venemaal ja üks väheseid maailmas). Selle komilannast direktor paneb suurt rõhku komi kirjanduse ja kultuuri tutvustamisele ning komikeelsete raamatute lugemisele. Raamatukogu edendab komi keeles kõnelemist ja lugemist laste seas. Märkimisväärselt palju tehakse tööd erivajadustega lastega ja lastekodulastega.

Käisime ka Komi pimedate raamatukogus, mis kannab punkt kirja looja Louis Braille'i nime. See komimeelne raamatukogu on projektide toel tehniliselt hästi varustatud ja organiseerib ise punkt kirja kursusi, samuti helindab ja transkribeerib punkt kirja palju komi kirjandust. Raamatukogu pälvis Komi vabariigi rahvuspoliitikaministeeriumi korraldatud konkursil Etnoalgatus 2012 ühe võitlust komi kirjaniku Sergei Žuravljovi raamatu väljaandmise eest nägemispuudega lastele.

Komi rahvusgaleriis sai vaadata tõeliselt põnevat komi kunsti. Väga köitvad olid Komi rahvusmuuseumi väljapanekud. Selle alla on koondatud kirjandusmuuseum, ajaloo-, etnograafia- ja loodusosakond. Värskest remonditud Komi

Komi tähestik on alates 1930. aastatest kirillitsas, aga selles on ka ö-täht, millele püstitati 2011. aastal Söktövkari mälestusmärk. Foto: Internet

kirjandusmuuseum, mis kannab komi kirjanduse rajaja ja esimese komi luuletaja Ivan Kuratovi nime, asub 19. sajandi alguse restaureeritud kaupmehemajas ja avaldas muljet maitsekalt kujundatud ekspositsiooniga. Kirjandusloo eri perioodide toad on ajastutruult sisustatud, originaaldokumentid asuvad vitriinisahtlites, virtuaalne pool on väljapanekusse märkamatult sulandunud. Siin hoitakse muu hulgas ka vanemaid komikeelseid käsikirju. Komi keeles on ungari keele järel säilinud vanimad soome-ugri kirjalikud mälestised. Kirjakeel kujunes seoses ristiusu levikuga välja 14. sajandi teisel poolel ja selle loojaks oli misjonär Stefan Hrap ehk Permi Stefan. Aastatel 1372–1375 koostas ta vanapermi tähestiku ja tõlkis komi keelde mõned palved ja vaimulikud laulud.

Kaugemalt tulnud külalisele torkasid Komimaal silma kontrastid. Rahvusraamatukogu fuajees vaatab vastu Lenini büst ja tänavanimed on nõukogude ajast, samas kogub hoogu Gulagi uurimine, taastatakse kirikuid või märgitakse nende kunagisi asemekohti. Ehkki komi kultuuri talletamiseks ja keele edendamiseks tehakse pingutusi ning on olemas komikeelne tele- ja raadioprogramm ja trükiajakirjandus, väheneb komi keele kasutajate hulk pidevalt. Kuulsin komi keelt kahel korral: kui lasteraamatukogu direktor ja kirjandusmuuseumi töötaja lugesid meile komikeelset luulet. Keslinna raamatukaupluses oli komikeelse kirjanduse all vaid lühike riulilaud, Eesti rahvusraamatukogule vajalikud raamatud sain komikeelse kirjanduse kauplusest, mis asub südalinnast kaugemal. Samas aga nägin oma lühikesel külaskäigul oma tööle väga pühendunud inimesi, mis jättis lootusriikka mulje.

Krõõt Liivak on Eesti rahvusraamatukogu humanitaarteaduste saali juhataja.

Isetekkeline turg Söktövkari kesklinnas. Foto: Rein Sikk

Märkmeid konverentsireisilt Kudõmkari

Indrek Jääts

2012. aasta septembri lõpupäevadel avanes mul võimalus osaleda Permikomi ringkonna pealinnas Kudõmkaris rahvusvahelisel teaduslik-praktilisel konverentsil „Kohalikud ajalood ühiskonna universaalsuse peegeldusena”. Üritus oli pühendatud väljapaistva permikomi ajaloolase ja ühiskonnategelase Anatoli Konšini 60. juubelile. Kuna sünnipäevalaps oli mänginud võtmerolli dokumentaalfilmi „Permikomi sügis” (ERM 2009) võtete õnnestumisel, lugesin oma aukohuseks kohale sõita, ettekande pidada, pirukaid vitsutada ja viina juua. Pealegi oli huvitav nelja aasta möödudes taas kohtuda filmivõtete käigus tuttavaks saanud inimestega ning vaadata, mis permikomide maal on muutunud.

Konverents oli selline, nagu teadusüritused Venemaa provintsidest ikka olema kipuvad. Kuna paljud ettekandjad ei saa kohale sõita, siis pudeneb varem paika pandud ajakava suuresti koost ning päevad kujunevad tasemelt kõikumate sõnavõtude kaootiliseks ja eklektiliseks seguks. Meie paneelis näiteks esinesid üksteise järel küpses keskeas karedavõitu kodu-uurija ringkonna põhjaosast, keda paelus omakandi asustusajalugu, ning trenditeadlik linnabeibe Permist, kes tegi edeva *powerpoint*-ettekande moodsast loomemajandusest. Mille üle oleks neil koos arutada? Neil pole isegi ühist sõnavara. Seda kummastavam, et konverentsi lõpuks võttis iga seksioon vastu mingisuguse resolutsiooni ning nende põhjal koostati ühine

lõppresolutsioon, mida pisut arutati ning siis ühehäälselt heaks kiideti.

Esimene plenaarettekande oli siiski tähelepanuväärne. Selle tegi Permi krai kubernerite administratsiooni sisepoliitikaosakonna juhataja Sergei Neganov. Pealkiri kõlas tõlkes järgmiselt: „Multiprogrammilise projekti „Permikomi rahvas: ühiskondliku optimismi psühholoogia kujundamine” realiseerimisest”. Tähtis ametnik rääkis hoogsas stiilis permikomide ees laiuvaatest perspektiividest. Põhisõnum oli see, et kohalikku kultuurilist eripära tuleb nüüdisaegse liberaalse turumajanduse tingimustes käsitada ressursina, mille põhjal saab arendada näiteks etnoturismi, korraldada mitmesuguseid laiade rahvahulkade

Metsastuvate kolhoosipõldude viimane saak – kuuseriisikad. Vasakul seisab juubilar Anatoli Konšin. Foto: Indrek Jääts

jaoks atraktiivseid festivale ja muid üritusi. Miks mitte püstitada pronksist ausamas pelmeenile – permikomide panusele maailma kulinaariasse?! (Tõsi küll, pelmeenide leiutamise aule pretendeerivad ka udmurdid ja sürjakomid.) Rahvuslikumalt mõtleb osa permikomidest paistab sellist turunduspõhist lähenemist oma kultuurile ja keelele umbusaldavat. Võib-olla saab aga võimude rahastatavate programmide abil ka midagi permikomi asja jaoks tõeliselt kasulikku ära teha?

Muuseas väljendas Neganov toetust Permi kraisis ringlevale ideele, et permikomid peaksid loobuma maailmas üpris haruldasest kaheosalisest etnonüümist „permikomid” (*komi-permjaki*) ning asendama selle lühema ja suupärasema enesenimetusega „permjakid” (vene keeles *permjaki*). Rahvuslikumalt meelestatud permikomi haritlased seisavad sellisele muutusele muidugi vastu, kuna see rõhutaks suhete katkemist Komi vabariigis elavate sürjakomidega ning seoks permikomisid sümboliliselt senisest veelgi enam Permi kraiga. Rahva enesenimetuse selline muutmine tähendaks vastutulekut venekeelsetele ning see mõte saab tulla vaid venekeelse või venestunud permikomi pähe. Emakeele säilitanud permikomid räägivad endist ja oma keelest pigem kui komidest ja komi keelest. Seegi oleks üks võimalus kohmakavõitu kaheosalisest etnonüümist loobuda, ent seda keegi siiski tõemeeli ei aruta. Üldiselt räägib ettepanek permikomide jätkuvast venestumisest. Loodetavasti ei jää rahvuslik vastuseis liiga nõrgaks ning muudatus ei juurdu.

Konverentsil osales ka paar permikomi Kirovi oblastist. 1925. aastal, mil Permi rahvusringkond loodi, jäid Kaama jõe ülemjooksul, tollase Vjatka kubermangu idaservas elanud umbes 5000 permikomi autonoomia piiridest välja ja hakkasid suhteliselt kiiresti assimileeruma. Nüüd on seal mõnede aktiivsemate inimeste eestvõttel kuuldavasti toimumas teatav etniline ärkamine. Ühe sellise aktivistiga, keskealise ajalooõpetajana Afanasjevo rajooni Bisserovo külast ajasin veidi juttu. Larissa Selezņova rääkis, et 2010. aasta rahvaloenduse andmeil elas Kirovi oblastis vaid 378 permikomi, ent tegelikult on Kaama ülemjooksul permikomi keele oskajaid umbes 2000. Need on peamiselt vanemad inimesed, kes on oma etnilist tausta eluaeg hängenud, kuid nüüd, muutunud oludes, seda taas julgelt välja näitavad. Sealsetel aktivistidel on plaan koostada kohalikul murdel põhinev aabits. Keelelt seistakse küll permikomidele väga lähedal, ent identiteedilt ollakse lahku kasvanud ning permikomi kirjakeel tundub Kaama ülemjooksu komidele võõras. Paistab, et osa sealseid permikomi juurtega inimesi on taibanud, et nende etniline eripära on ressurss, mille abil Kirovi oblasti karukolkast välja maailma, konverentsidele ja festivalidele pääseb, ning tasapisi õnnestub neil ehk teisi kaasa tõmmata. Nii teebki üks (permi)komide kild, keda vene keeles tähistatakse etnonüümi *zjuzdintsõ* (tuletatud rajoonikeskuse Afanasjevo vanast nimest *Zjuzdino*), läbi vaikset uuestisündi.

Kudõmkaris on viimase nelja aasta jooksul vähe muutunud. Vaid kaubandus on pisut edasi arenenud, eeskätt tänu permikomi ettevõtja Aleksei Petrovi laiendamisele. See permikomi toidukultuuri väärtustaja ja populariseerija on muuseas oma poodidesse ja kohvikutesse paigutanud stendid fotodega soome-ugri

6. maailmakongressist Siófokis. Paljude piltide peal on ka härra Petrov ise. Niisiis propageerib ta ühelt poolt soome-ugri liikumist ning teisalt permikomisid ja iseenast selle aktiivsete osalistena. Igati kiiduväärne sümbioos!

Hoolimata linna väiksusest tegutseb Kudõmkaris juba 1931. aastast professionaalne teater, kus lavastatakse ka permikomikeelseid näitemänge. Vana teatrimaja on nüüdseks lammutatud ja teater tegutseb juba aastaid ajutistes ruumides. Liikuisid jutud teatri sulgemisest, mis tekitasid kohalike haritlaste seas ärevust. Nüüdseks on uus esinduslik teatrihoone kesklinnas peaaegu valmis ning selle ümber rajatakse parki. Uues hoones saab Kudõmkar võõrustada senisest suurejoonelisemaid üritusi, ka rahvusvahelisi. Rajatava pargi vahetus naabruses, murukamarauga kaetud linnaväljaku ühes servas seisab hall Lenini kuju mõlkis profiilplekiga vooderdatud postamendil. Väljaku teises servas on üles seatud millalgi stagnaajal linnale antud ordenite nüüdseks luitunud kujutised. Kas seoses linnasüdame ümberkujundamisega sõandatakse lõpuks ära koristada ka need kohatud kollid möödunud ajastust?

Uus, Moskva poolt ametisse pandud Permi kuberner suhtub permikomidesse kuuldavasti sõbralikult ning toetab nende keele ja kultuuri kestmist, nähes neis siiski vist eeskätt ressursse etnoturismi arendamiseks. Kuberneri administratsiooni toel on lõpuks hakanud ilmuma kauaoodatud permikomikeelne ajaleht Kama Kõtšõn (Kaama ülemjooks), peatoimetajaks varem Kudõmkari rajoonilehele omal initsiatiivil permikomikeelset vahelehte teinud Jelena Konšina. Ajalehte saab tellida tasuta ja see peaks olema kättesaadav kõigile huvilistele. Korraldatakse

permikomi keele päevi. Rahva suhtumine olevat neutraalne, isegi positiivne.

Permi krai Permikomi ringkonna asjade minister Viktor Rõtškov on permikomi, nagu ka Kudõmkari linnapea ning Kudõmkari rajooni ülem. Kõik kohalikud võimupositsioonid on niisiis omade meeste käes ning üldisemgi poliitiline olukord oleks justkui toetav, kuid mingit optimismi, entusiasmi või lootust asjade (kiirele) paranemisele ma selles väikeses ühiskonnas ei täheldanud. Aastakümneid kohaliku initsiatiivi allasurumist on jätnud oma jälje. Inimesed on tardunud apaatiasse ning mõjuvad pigem hallilt ja väsinult.

Lenin jääb ajale jalgu. Tagaplaanil uus teatrihoone. Foto: Indrek Jääts

Fenno-Ugria jututuba: Sugrierroriga Saranskis

Mõtteid soome-ugri teatrite olevikust, tulevikust ja eesmärkidest

Eha Viluoja

Novembri lõpus kogunes Fenno-Ugria Asutuse jututuppa äsja Mordvamaa pealinnas Saranskis 9. rahvusvahelisel soome-ugri teatrifestivalil Maiatul käinud Sugrierror.com projekti näitemänguseltskond, et vahetada huvilistega mõtteid soome-ugri teatri hetkeolukorrast ja võimalikest arengusuundadest. Saranski muljeid jagasid lavastajad Anne Törnpu ja Eva Klemets, handi näitleja Anna Rando ja Helsingin Sanomate ajakirjanik Kirsikka Moring.

Saranskis etendunud lavastust „Sugrierror.com” valmistati ette mitu aastat. Rahvusvaheline trupp oli umbes kaks kuud koos aastatel 2010 ja 2011 ning andis neli etendust Tallinnas Põhuteatris kultuuriprogrammi Tallinn 2011 raames. Saranski etenduses ei saanud osaleda marid, handi noormees ja seto, kuid nende puudumine tekitas osalejate sõnul huvitavat *error*’it. Lavastus sai festivalil eriauhinna julge lavaeksperimendi eest.

Soome-ugri teatrifestivalidega tehti algust 1992. aastal Udmurdimaal Ižkaris (Iževsk), jätkati Soomes Nurmese ja edaspidi kuuel korral Marimaal Joškar-Olas. Saranskist liigub festival taas Ižkarisse ja kahe aasta pärast kohtutakse Udmurtias.

Osalejad rääkisid, et festival oli pikaks venitatud ning päevas toimus ainult üks etendus. Teatrid tulid aga enamasti kohale vaid esinemispäevaks, mistõttu polnud võimalik olla koos, vaadata üksteise etendusi ega korraldada töötubasid. Pealegi olid inimesed majutatud eri kohtadesse. Eva Klemets kahetses, et ei saanud tekkida isiklikke kontakte. Anne Törnpu kahtlustas, et korraldajate eesmärgiks võiski olla festivalil osalejate omavahelist suhtlemist piirata.

Anne Törnpu, lavastaja: Soome-ugri teatrid käivad festivalil nagu ülevaatusel. Sama küsimus oli päevakorral ka eelmisel soome-ugri teatrite festivalil Mariimaal, mille viimastel päevadel moodustati soome-ugri teatrite liit. Aga olukord pole paranenud ja Mordvas oli asi pigem hullem.

Kirsikka Moring, Helsingin Sanomat: Udmurtide teatrijuht lubas, et järgmine festival kestab vaid viis päeva ja kõik teatrid on algusest lõpuni kohal. Iga päev on vähemalt kolm etendust. See on suur muutus.

Ma olin žüriis ja mul oli raske argumenteerida, miks „Sugrierror.com” peaks saama auhinna. Öeldi, et sellist teatrit ei mõista keegi. Ütlesin, et see on ainuke lavastus, kus on üritatud leida sünteesi, mis on soome-ugri maailm ja kuidas seda võib näidata teatrilaval. Peaauhinna sai obiugri teatri „Must laul”, ainus venekeelne etendus festivalil. Ainult laulud olid handi keeles ja ilma tõlketa.

Jessenja Moldanova ja Risto Kübar teatrilaval. Foto: Epp Kubu

Anne Tärnpu: See oli vene stiilis tehtud lavastus, kriitikud said narratiivist aru. Seepärast anti sellele peaauhind. Soome-ugri festivalidel on tegemist olnud enamasti enesekolonisatsiooniga, mille kõrval on nüüd võtnud maad imperialistlik vaateviis: tarvitatakse väiksemate vendade autoreid või kultuuri enda asjade vedamiseks. Härgade asemel rakendatakse ette handid ja lastakse neil koormat vedada. See on uus suund võrreldes teiste festivalidega. Eelmisel korral ei olnud obiugri rahvaste teater Päike soome-ugri teemas tõsiseltvõetavalt sees, nüüd aga oli. See on kõige parem näide imperialismi kohta pealt. Teine näide oli soomlaste lavastus. Meie mängisime „Sugrierroris” teadlikult selle aspektiga, soomlastel kukkus see aga kogemata välja. Soomlased ei saanud aru, milles nende imperialismi hantide suhtes seisneb. Näiteks oli soomlastel piisavalt vahendeid, et osta handi rahvapille. Need olid lava peal, väga hea soome muusik tarvitas neid, aga ta ei osanud nendega mängida.

Kirsikka Moring: See on meie parim etnomusikoloog. Ta on õppinud Hantõ-Mansiiskis ja ostnud sealt need ehtsad pillid.

Anne Tärnpu: See ongi minu meelest imperialismi tunnus, et sa võtad teise rahva instrumenti ja teed selle peal kolks-kolks, pinn-pinn, aga ei tee muusikat, vaid tarvitad instrumenti kui kõlavahendit. Seesugune teise kultuuri käsitus ongi minu meelest imperialistlik.

Eva Klemets, lavastaja: Tatjana Moldanova seadis oma varem ilmunud novelli obiugri rahvaste teatritele. Me käisime Hantõ-Mansiiskis kevadel, kui neil oli „Musta laulu” prooviprotsess. Nad tegid läbimängu. Anne esitas küsimusi, kuidas handi kultuuris surmaga ümber käiakse. Noored näitlejad hakkasid rääkima, et jah, me teame, et niimoodi ei tehta, tegelikult on paljud asjad teisiti. Nad polnud

prooviperioodil sellest omavahel üldse rääkinud. Asi läks traagiliseks, lavastaja lubas ära minna. Aga ei juhtunud midagi, ta ikkagi lavastas. Kõik oli väga ilus.

Anne Törnpu: Me nägime seda tükki kaks korda: prooviperioodil ja pärast videolt. Andsime mõlemal korral tagasisidet, mille Anna Randoma vahendas trupile ja lavastajale. Sellest oli üsna palju kasu. Kõige jõhkramad asjad olid lõpuks välja võetud.

Kirsikka Moring: Selle laua ümber on kõige tähtsam rääkida sellest, millises suunas soome-ugri teatrid on minemas. Seni on nad üritanud kirjutada midagi oma, mängida klassikuid oma keeles. Nüüd ühtäkki on nad leidnud folkooperi, etnomuusikali päris Bollywoodi stiilis. Seal on toredad rahvariided, vägevad orkestrid ja koorid, vanad müüdid ja legendid. Keremetid tulevad otsekui *Star Wars*'i tegelased. Ja kõik need rahvad usuvad, et on nüüd leidnud oma kultuuri juured. Venelased ei taipa seda.

Kui Anne Törnpu oli juba lahkunud, palusin, et mulle antaks soome, inglise või mõne muu maailmakeele tõlk. Seda ma ei saanud. Ütlesin, et rahvusvahelisel festivalil ei saa eeldada, et kõik räägivad sujuvat vene keelt. Ungarlasi festivalil ei olnud. Eestlased olid juba läinud. Saame ei kutsutud, kuigi Kautokeino teater oleks tahtnud tulla. Karjala soome teater pidi tulema Petroskoist, aga neil tuli midagi vahele. Soomlased olid kohal – järjekindla võitluse järel saime osalemiseks vajaliku raha. See ei olnud rahvusvaheline, vaid umbvene festival. Ma palusin võimalust keskusteluks. Moskvalasest žürii esimees ütles, et keegi ei taha arutleda, näitlejad on väsinud. Ütlesin, et tuleb anda aega, soomeugrilane tahab natuke mõelda, enne kui räägib.

Anne Törnpu: See on andami kogumine. Ainult etenduse üleandmise akt. Pole mõtet teha illusioone. Ka varasematel festivalidel ei lastud arutelul tekkida. Tegelik arutelu toimus hiljem öösel eraldi ühe või teise trupiga. Näitlejad ei ole enamasti valmis oma ülemuste juuresolekul mõtteid väljendama. Sellest sõltub nende töökoht. Juhtkonnas on kas venelased või venemeelsed inimesed.

Kirsikka Moring: Trupid on erinevad. Mõned rühmad on vabamad mõtteid avaldama.

Anne Törnpu: Kui pidin arutlema hantide-manside lavastuse üle, sain aru, et seda, mida peaksin ütleva lavastajale, ei peaks kuulma näitlejad, ning see, mida tahaksin öelda handi näitlejatele, pole see, mida peaks kuulma teatri direktor. Direktorile rääkisin hoopis midagi muud. Nende inimestega ei saa korraga samas ruumis aru pidada. Lõppkokkuvõttes ei ole küsimus, kas parandada pisikesed vead, mis kontekstuaalselt osutavad sellele, et lavastaja on venelane.

Jaak Prozes, MTÜ Fenno-Ugria Asutus: Kas venelane võib lavastaja olla?

Anne Törnpu: Venelane võib olla lavastaja küll, aga mitte soome-ugri teatris.

Jaak Prozes: Aga eesti teatris?

Anne Törnpu: Eesti teater on hoopis teine loom. Tahaksin tuua sisse termini „folklorism” – see on folkloori kasutamine väljaspool konteksti, kus tekst ja tekstuuri omandavad teistsuguse tähenduse. Meil on nõukogude kogemus, mis tähendab seda, et on ансамбль песни и пляски *versus* külafolkloori ansambel. Sama lugu on soome-ugri teatriga Venemaal – ka selle annab kategoriseerida folkloorismi alla.

Kirsikka Moring: Mul on järgmine ettepanek. Meil on Soomes väike rühm inimesi koos produtsendiga. Koneen Säätiö on suur Soome sihtasutus, millel on palju raha ja mis on innustunud mõttest, milline võiks olla soome-ugri teater. Oleme taotlenud raha planeerimisrühma tegevuseks. Peaksime arutama, mida me võiksime teha eestlaste ja soomlaste koostöös. Peaksime looma uue – mitte festivali, vaid tööpaja, keskustelufoorumi, kuhu inimesed tuleksid Venemaa eri paigust, Eestist, Soomest, Ungarist, Saamimaalt. Foorum võiks olla vähemalt kolmeaastane. Trupid saaksid teha etendusi oma keeles ja oma kontekstis ning tuua need seejärel Soome. Võib korraldada lõppfestivali, mida ei saa nimetada Maiatuli festivaliks, kuna seda see kindlasti poleks, vaid see oleks katse leida mingeid uusi vorme. Sest Vene soome-ugri rahvaste teatrikäsitus on nii teiselt planeedilt, seda peaks raputama nagu kuivatustrumlis. Võiks alustada nullist ja vaadata, kas on võimalik luua midagi uut.

Anne Törnpu: See pole kahjuks mõeldav. Asi pole rahas, nende teatrikäsitus pole võimalik muuta. See tuleb üles ehitada mingi teise asja pealt. Teater on soomeugrilastel ideoloogiline asutus, mis mängib puhvrit oma traditsiooni ja vene kultuuri vahel. Niisuguses olukorras ei saagi teater võtta teistsuguseid funktsioone. Iga teatritöötaja on astunud välja oma kultuuri paradigmast. Teatri kaudu muutusi juurutada on peaaegu võimatu. Teine küsimus on see, kas soomeugrilastel ongi teatrit vaja, kuni neil on oma traditsioonid, mis on teatrimad kui teater, mida nad teevad. Vene teatri tegemine sööb ära nende oma traditsioonid, kui nad hakkavad neid lavale tassima.

Jaak Prozes: Kui palju lavastusi aastas ühe rahvusteatri lavale tuleb, on seal muudatusi?

Anne Törnpu: Eks nad on ka kapitalismiga kaasa läinud, neil on suured kohustused. Kõige lihtsamalt saavad nad publiku saali muusikalidega. Miks peaksid ühe küla või väikelinna venelased jälgima kõrvaklappidega suvalist Shakespeare'i või Wuolijoki näidendit? Ja miks peaksid soome-ugri vanaisade ja vanaemadega väikelinna näitlejad õppima ühe tüki jaoks mokša või ersa keelt? Enamik trupist ju ei valda oma rahvuskeelt. Olukord on absurdne.

Natalia Ermakov, Eesti-Mordva Selts: Aga Mordvas on probleem suurem: meil on ersad ja mokšad.

Anne Törnpu: Ning hantidel on mansid ja mansidel on handid.

Sugrierrori tekitajad Saranski peaväljakul. Foto: Epp Kubu

Margarita Kondrakova, Eesti-Mordva Selts: Mina elasin nõukogude ajal Mordvas. Praegu võivad kõik lapsed koolis õppida oma emakeelt, ersa või mokša keelt. Kui mina seal elasin, siis ma ei saanud rääkida oma keeles. Praegu aga ersa ja mokša kultuur ikkagi areneb. Muidugi on Mordvamaa Venemaa osa ja vene kultuur avaldab tugevat mõju. Siin ei saa midagi parandada.

Kirsikka Moring: Kui soomeugrilased ei suuda luua oma teatrit vene traditsiooni mõju all, tuleks kutsuda kaasa need rahvad, kes on suutnud seda teha: jakuudid, kalmõkid. Turgi rahvastel on palju teatreid, mis suudavad oma keele ja kultuuri kaudu luua uut.

Anne Tärnpu: Kaukaaslastel samuti.

Kirsikka Moring: Olen näinud etendusi, mis on toonud oma kultuuri nii jõuliselt esile, et sellest ei käi keegi üle. Kui soomeugrilased isegi ei taha seda üritada, tuleks vaadata, milline on rahvusteatri positsioon tänapäeva maailmas. On see ülepea olemas? Meil Soomes on viimased kümme aastat arutletud ja kogu aeg pekstud pead vastu seina, et kas soome kultuur on üldse olemas. Muidugi on. Tuleb lahendada küsimus, mis on soome-ugri kultuur. Lähtekohaks ei tohi olla see, et tõstame käed üles: venelased koolitavad näitlejaid, räägime vene keelt... Sellisel juhul ei ole meie teatrit olemas.

Teatritrupi proov Saranskis, keskel lavastaja Anne Tärnpu. Foto: Epp Kubu

Anne Tärnpu: Probleem on keerulisem. Eestis ja Soomes on rahvuse mõistmine eelkõige keelepõhine. Paljud kultuurid ei ole keelepõhised. Keel ei määra kultuuri. Meile on keel oluline.

Jaak Prozes: Kui populaarne on soomeugrilastel rahvuskeelne teater? Kas rahvusesti on erinevusi? Kellel on rohkem lavastusi, rohkem publikut?

Kirsikka Moring: Küsisin inimestelt, miks nad teevad rokkoopereid. Nad ütlevad, et saavad nii kõige hõlpsamini vaatajaid. Nad lähevad sealtkaudu, kus aed on madalam. Kujutavad ette, et teevad vanast rituaalist rokkooperi ja tuleb noori vaatajaid. Kõik on riietatud etnorokki nagu udupilve.

Natalia Ermakov: Kas te räägite mokšakeelsest rokkooperist?

Kirsikka Moring: See oli tõesti kole. Lootusetu.

Anne Tärnpu: See oli puhtalt tuhandenda aasta rahadega tehtud. [Vihje mordva rahva Venemaa rahvastega ühinemise 1000. aastapäeva tähistamise pidustustele 2012. aastal.] Võtke see narratiiv ette, see on uskumatu!

Natalia Ermakov: Mulle meeldisid mõned osad, mis olid pulmadega seotud ja mokšakeelsed. Muu oli segane, ma ei saanud kõigest arugi. Seost ei olnud. Vist oli tahetud näidata rahvaste sõprust.

Nadežda Ptšelovodova, udmurdi doktorant: Maridel on ooper „Aldiar”. See on vene õigeusu vastu ja selle näitamine keelati ära. Meile, kirjanikele, etendati seda üks kord. Väga hea etendus, mul tõusid lausa juuksed peas püsti. Pole õige rääkida, et midagi ei ole.

Anne Tärnpu: Ega ma ei ütle, et midagi ei ole. Kõik need teatrid, kes seal olid, näitasid ühte võimalikku rada soome-ugri teatrite jaoks. Seeläbi on neil kõigil eluõigus. Ma saan öelda ainult seda, et teatrini on sealt veel väga pikk maa ja seda

maad selle kelguga ei sõida. Neil on teatrist väga vale arusaam. Teater on Venemaal ideoloogiline nähtus. Nii nagu kool ja kogu haridussüsteem. Tsaariajal ehitati soome-ugri aladele Venemaal kloostrid ja kirikuid, nõukogude ajal vanglaid ja kolooniaid, et soome-ugri maailma muuta. Nüüd ehitatakse samal moel kõikidesse soome-ugri maadesse *etnoland*e ja näidiskülasid ja teatreid. Ei maksa teha nägu, nagu need oleksid erinevad asjad. See on üks ja sama. Need on ideoloogilised asutused. Küsimus ei ole rahva rumaluses, vaid valikuvõimalustes. Ükskõik, mis sa valid, igal juhul oled ideoloogiatöötaja. Omad ei salli ideoloogiatöötajaid.

Nadežda Ptšelovodova: Tuleks uurida, mis hoidis 450 aastat udmurtlust kolonisatsiooni all elus. Mis seda võimaldas, et udmurdi keel on veel praegu olemas? Ma arvan, et selle saab üles leida. Kuidas seda aga teatris teha, seda ma ei tea.

Natalia Ermakov: Ma õppisin 1998. aastal Saranskis ülikooli filoloogiaosakonna ersa rühmas. Meie rühm pidi minema teatrisse. Mina olin rühmajuht ja pidin kõigiga rääkima. Maalt pärit üliõpilased ei teadnudki, mis on teater. Meie kultuuris seda ei ole.

Probleem oli ka selles, et ersad ei tahtnud minna mokša etendustele ja vastu pidi. Peaks olema selline idee, millega need noored inimesed hea meelega kaasa läheksid. Et oleks mingi uhkus: „Ma nägin seda!” Tuleks leida see, mis noortes tundeid tekitaks. Seda on vaja varem kasvatada.

Anne Törnpu: Oleneb, kelle jaoks teatrit tehakse. Kui tehakse teatrit omade jaoks, siis see ka mõjub omadele. Etendustega saaks käia külades ja näidata neid igal pool.

Jaak Prozes: Kas teatrid ei käi maakohtades külalisetendusi andmas?

Natalia Ermakov: Minu ajal küll ei käinud. Arvan, et külainimesed läheksid hea meelega vaatama ja tuleksid pärast ütlema, et seda oleks parem nii või naa teha.

Margarita Kondrakova: Kui etendus oleks külas, siis ma arvan, et terve küla läheks vaatama. Saranskis elavad eri rahvused, seal käiakse väga vähe teatris.

Anne Törnpu: Udmurdi lavastaja Olga Aleksandrova etendusi, mida ta tegi Handi-Mansimaal hantide ja mansidega, ei olnud võimalik küladesse viia. Külaraahas ei võta vastu valesti tehtud asju. Valel ajal kindad käes, valel ajal käest ära. Vale laul, vale meloodia, valed sõnad, valed kostüümid. Räägitakse liiga palju häälega, kasutatakse lauldes vale viisi. Soome-ugri teatrit tehakse väljaspool traditsioonilist kultuuriruumi. Nende vahenditega, mida oma kultuuriruumist välja poole tassida saab ja mis enese jaoks enam midagi ei tähenda. Nende vahenditega, mis on maha lõigatavad oma identiteeti muutmata. Soome-ugri näitlejad Venemaal ei lase ühelgi asjal minna isiklikuks ega puudutavaks. Sest see on ideoloogiline värk. Nad püüavad oma pead ja südamed tühjaks jätta. Venelane ei pea saama soomeugrilase käest ei südant ega pead.

Nadežda Ptšelovodova: Aga selles olukorras püütakse ikkagi elada ja ellu jääda. Monoetendused on ju olemas. Udmurdi näitleja, kes „Sugrierroris” mängis – töötage temaga.

Anne Tüرنpu: Küsimus pole kellegi kasvatamises. Udmurdid ja teised peavad ise lavastama. Nad peavad ise tegema. Mina ainult näitan, et võimalusi on rohkem. Meil siin on see rõõm, et on seitse teed.

Viia-Kadi Raudalainen, MTÜ Fenno-Ugria Asutus: Kui ma küsitlesin „Sugrierroris” osalenud näitlejaid, siis oli nende positiivne tagasiside, et nad tahavad projektist inspireerituna hakata külades ja loomulikus keskkonnas tegelikule publikule midagi samasugust tegema.

Anne Tüرنpu: See ongi see, mida Eesti, Soome ja Ungari võiksid rahastada. Kuna soome-ugri teater Venemaal on ideoloogiline nähtus, siis vabaturpid ei saagi kuskilt raha. Vabaturppe tõenäoliselt tekiks. Näiteks meie näitlejad oleksid tõenäoliselt nõus riskima ja proovima, kui oleks võimalus nende tegevust rahastada. Teatri näitlejad elavad rahastamise mõttes, siidinöör ümber kaela, kaljunukil: üks vale liigutus ja sind ei ole. Nad on hullusti alarahastatud ja teevad tavaliselt mitut tööd korraga.

Natalia Ermakov: Minul kui mordva seltsi esinaisal tekkis selline mõte. Kas on võimalik, et need inimesed, kes ei ole näitlejad, aga tunnevad väga hästi oma kultuuri, lavastaksid?

Anne Tüرنpu: Võimalik. Teisalt võiksid nad ka teatrispetsiifikat tunda. Aga kui on väga hea trupp, kes aitab ja toetab lavastajat, siis saab ka vähema oskusega hakkama. See võimalus algab teist endist. Võtke ersa või mokša filoloog. Teil on seal ka teatrikursus ülikooli juures, küll ainult kaks inimest, kes räägivad emakeelt. Aga võtke need kaks. Ja võtke filolooge ja kunstnikke.

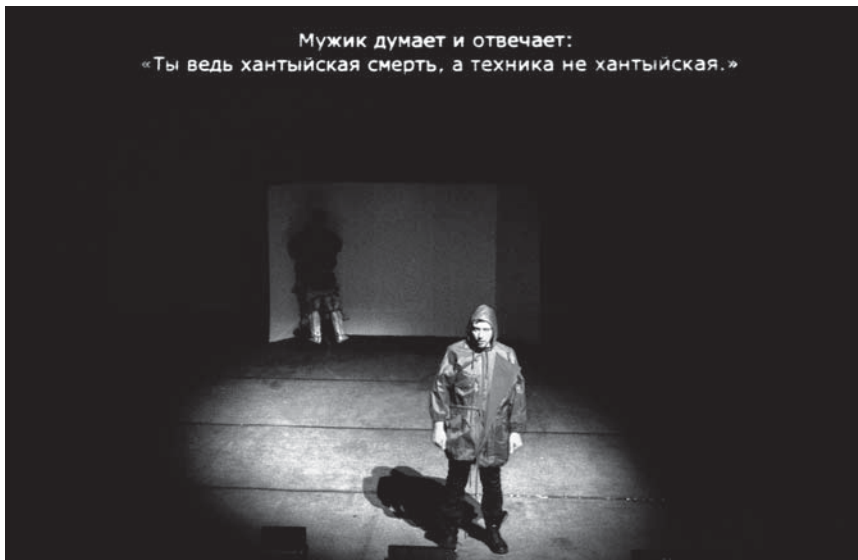
Mina ei lavasta enam ühtegi soome-ugri etendust. See on põhimõtteline asi. Minu meelest ei ole õige, et venelased või eestlased lavastavad neid. Aga ma võin appi tulla. Ma võin nõu anda, kuidas seda teatrikeelde panna, milliste vahenditega. Eestis on veel minu õpilasi, kes on valmis aitama. Tehke projekt.

Nadežda Ptšelovodova: Sama jututuba tuleks teha teatriinimestega, kes õpivad teatritegemist või tegelevad teatriga Venemaal.

Anne Tüرنpu: Teil on praegu terve punt inimesi Moskvast õppimas. Mis neist saab ja on juba saanud?

Kirsikka Moring: Peterburi teatriakadeemias oli paari aasta eest selline kursus, kus õppis soomlasi, komiseid ja udmurte. Nad tegid lõputööks „Kalevala” lavastuse kolmes – soome, komi ja udmurdi – keeles. Mis on võimalik teatriakadeemias, peaks olema võimalik ka tegelikus elus.

Anne Tüرنpu: Olen seda näinud, see oli huvitav. Rääkisin teatريفestivali žürii esimehe Andrei Jastreboviga. Ühelt poolt on hea, kui soomeugrilased saavad oma lennu teatriakadeemias. Probleem on selles, et udmurtide lendu tuleb tavaliselt juhendama keskpärane loominguiline inimene. Nad õpiksid rohkem, kui oleksid üksikshaaval mõne väga hea meistri kursusel. Jakuut Andrei Borissov oli oma kursusel ainuke jakuut, kui läks lavastajaks õppima. See mõjus talle väga hästi. Kui ta läks näitlejaks õppima, siis nad olid kambakesi oma inimestega koos.

Hetk etenduselt: „Sa oled ju handi surm, aga tehnika pole handi oma.” Foto: Epp Kubu

Kirsikka Moring: Soome näitlejad saavad Stanislavski koolituse. See on trend. Pooled on Soomes Stanislavski, pooled Brechti koolkonna esindajad, ja ülejäänud pole midagi.

Via-Kadi Raudalainen: Äkki meil tasub mõelda sellele, kuidas meie Eesti rahastuid kasutada selleks, et Moskvas õppivad soomeugrilased võiksid pikka-aegadeks nädalalõppudeks sõita Eestisse või Soome teatrit vaatama ja tegema, omaval arutlema ja midagi proovima?

Kirsikka Moring: Koneen Säätio toetusrahad tuleb kulutada vastavalt põhikirjale Soomes. Seda ei ole võimalik näiteks Mordvas teha. Mordvalased peaksid Soomes mõne projekti tegema.

Andres Laasik, Eesti Päevaleht: Mis oleks, kui seda Koneen Säätio projekti ei seostataks mitte folklooriteatriga, vaid näidataks läänemaise modernismi klassikat, näiteks Beckettit ja hilisemaid? Anda neile võimalus esitada seda näitekirjandust.

Kirsikka Moring: Neil on ju oma kirjanikud. Kas Mordvas oma kirjanikke pole?

Anne Tärnu: Küsimus pole niivõrd materjalis, kui võrd kultuurilises kontekstis. See võib olla ükskõik mis, võtke Ionesco või Shakespeare või mis tahes. Museoloogilist *etnoland*'i pole mõtet rahastada ega teha. See pole teatri funktsioon. Eelkõige oleks vaja koolitada dramaturge ja lavastajaid. Mõelda sellele, kus neid koolitada.

Andres Laasik: Venemaa on väga bürookraatlik riik, kus ei loe eeldused, vaid diplom. Kui inimene tahab lavastada, küsitakse: „Kus su GITISE diplom on?”

Anne Tärnpu: Samas, kuna see formaalsus on suurte silmadega võrk, siis sellest saab hea tahtmise korral läbi ujuda. Kui sa tõepoolest tahad teatrit teha, mitte jääda sõelale ja olla autasustatud. Tee teatrit väljaspool struktuuri, nagu seda polekski, see on ainus võimalus minu meelest.

Käisin Permis. Seal on mets, metsas on marjad, seemned, loomad. Seal on jõed, mis on täis kalu, seal on musta mullaga põld. Ütlevad, et neil pole raha, kõik võetakse ära. Aga astu süsteemist välja! Permi külades praegu on see suund, et inimesed astuvad struktuurist väljapoole, näiteks loovad kiriku ümber oma uued struktuurid. See on teema soomeugrilaste jaoks.

Kirsikka Moring: 2012. aasta lõpul võiks juba mõelda piire ületavale suhtlusele. Ei või jääda nii, et siin on mordvalased, siin on soomlased ja siit vahelt läheb jõgi või riigipiir läbi. Peaks moodustama uusi koalitsioone ja uusi kultuurilisi arusaamu, mis kasvavad üksteisest välja ja sulanduvad üksteisesse. Protsess peab olema suurem kui ainult meie oma asi. Nagu kõikjal maailmas, peaks see olema võimalik ka soome-ugri rahvaste seas. Kui keelt enam ei räägita, siis saab muid lähtekehti otsida. Kui keeleidentiteet ei toimi, tuleb leida mõni muu identiteet.

Anne Tärnpu: See on kummaline identiteet, mida sa teadlikult väga harva valid. See on see, mis sulle unenägudest järsku sisse lööb. Sul on valed unenäod venelase jaoks. Elad Peterburis ja saad järsku aru, et sa ei kuulu sellesse kultuuri, see ei ole sinu maailm.

Natalia Ermakov: Inimestel, kes elavad maal, on teised mõtted: kuidas tööd teha, loomi kasvatada. Nad ei mõtle keele ega identiteedi peale. Nendel on teised ja palju suuremad probleemid. Aga pole selliseid teadlasi, kes sellele mõtleksid ja kirjutaksid raamatuid.

Anne Tärnpu: Ma olen kindel, et kui ma sõidaksin ersa külla ja astuksin majja, kus on ersa pere, ning räägiksin seda juttu, saaksid nad minust aru ja ütleksid: „Me oleme seda ise ka mõelnud.”

Natalia Ermakov: Ja teisel päeval unustaksid.

Anne Tärnpu: Aga laps, kes laua all mängis, jättis kõik meelde. Kui tema kasvab suureks, siis juhtub midagi. Tänu Annale ja Ženjale kutsuti mind sel suvel Handi-Mansimaale lastelaagrisse. Korraldasime teatriteemalise laagri põhjapõderakasvatajate elupaigas. Tegime lastega lavastuse, mille lapsed ise kokku panid. Mida see tähendab, kui püstkoda on tühi, aga tuleasemel on arvuti ja see töötab? Mida see tähendab, kui üks inimene astub sisse ja kes see inimene on, kui ta on naisterahvas? Hakkasime asju lahti mängima ja lõpuks saime teatrietenduse. Seda rahastasid venelased. Tulemus oli väga tore. Lapsed said sõita Hantõ-Mansiiskisse, kus nad seda nädal tagasi mängisid. Ma loodan, et nad tulevad ka Eestisse seda mängima. Lugu on sellest, kuidas üks handi poiss hakkab teatud põhjustel ennast nimetama Petja Lebedeviks ja ütleb, et ta on venelane. Loo nimi ongi „Petja Lebedevi juhtum”. Seal on üks koht, kus Petja miilitsa ees ei tunnista, et ta on hant,

vaid ütleb, et ta on venelane. Selle peale tõusevad kõik handi ja neenetsi lapsed seal ruumis püsti ja ütlevad ükshaaval *ma hantō* – „ma olen hant” või „ma olen neenets”. Ja kui neil muu meelde ei jää, siis sellesama lause pärast maksis seda teha.

Kirsikka Moring: Kas on võimalik toota „Sugrierror 2”, et jätkata seda protsessi? On sel mõtet?

Anne Törnpu: Lubasin, et see on ainus koolitus, mis ma soomeugrilastele teen ja et sellel on algus ja lõpp. Nime võib tarvitada, inimesed võivad vahetuda. Mina ei vea enam. Ma olen nõus aitama ja kõik kogemused edasi andma. See ei ole nagu kursus, mille ma iga kord võtan. Kõik peaks olema uus. Vana saab tarvitada kogemusena. Ja kui te saate teha seda Soome põhjal, siis võiks seda teha.

Kokkuvõtteks

Probleemid

Soome-ugri rahvaste teatrites lavastavad enamasti inimesed, kes ei pärine kohaliku elanikkonnaga samast kultuuriruumist või on minetanud sellega kontakti. Teater tegutseb ideoloogiaasutusena. Ei tunta teatritegemise eri võimalusi ega suundi.

Põhimõte

Soome-ugri teatrit peaksid tegema kohalikku pärimust ja meelelaadi tundvad oma rahvusest lavastajad ja näitlejad, kes on kodus teatrispetsiifikas ja on näitekirjanduse vallas laia silmaringiga.

Lahendused

Nõu ja jõuga kaasaaitamine eri rahvusest soome-ugri dramaturgide ja lavastajate koolitamisele kas kohapeal või Soomes ja Eestis. Soomeugrilaste asualadel tekkivate selliste näitetruppide toetamine, kes viiksid etendused oma rahvuskaaslastele „koju kätte”. Koolitusprojektidele rahastuse taotlemine Eesti ja Soome fondidest.

Eesmärk

Oma rahvale oluliste lavastuste loomine heal professionaalsel tasemel.

Veelinnurahva rahastu stipendiaat Leanne Barbo

Üve Maloverjan

2012. aasta hõimupäevade ajal andis Lennart Meri Veelinnurahva rahastu nõukogu välja teise stipendiumi, et toetada noorte loomingulist ja üldkasulikku tegevust soome-ugri rahvaste hüvanguks. Selle pälvis rahvamuusik, õpetaja ning pärimusettevõtmete eestvedaja Leanne Barbo.

„Leanne on oluline inimene nüüdses eesti pärimusmuusikas,“ leiab rahvaluuleteadur ja pärimusmuusika õppejõud Janika Oras, kes käis koos temaga kolmel viimasel suvel Vadjamaal vadjalaste nende traditsioonilisi laule ja tantse õpetamas. Orase sõnul oli Leanne juba Eesti muusika- ja teatriakadeemias õppides teistelegi tudengitele eeskujuks tänu mitmekülgsetele pärimusteadmistele ja kogemustele, mis väljendusid üldisemalt suhtumistes ja eluhoiakus.

Leanne on kogunud oma pärimuspagasi mitmest eri kultuurist. Ta on õppinud Tartu ülikoolis eesti ja soome-ugri keeleteadust ning muusika- ja teatriakadeemias pärimusmuusikat. Mõlema õpinguaja jooksul täiendas ta end ka Lätis läti keele ja etnomusikoloogia alal. Lätlaste ja liivlaste kõrval huvitub Leanne teistestki eestlastele lähedastest rahvastest – näiteks vadjalastest, kelle seas ta on jõudnud saada Jõgõperäl veedetud suvelaagrite ajal omainimeseks.

Leanne mängib torupilli ja kannelt, aga ka kõiki teisi eesti rahvapille, nagu näiteks sikusarve, lõõtsa, karmoskat, vilepilli ja rahvakannelt. Ta on laulnud ja pille mänginud rahvalauluansamblites Väike Hellero, Auļi, Viis, Krää, Place des Miracles ja Tai-Tai. Nii mõnelgi puhul on olnud tegu mitut rahvast ühendava ettevõtmisega.

Leanne Barbo kandlega, torupill õlal.
Foto: Ella Mari Roosi

„Leanne kaudu on leidnud vastastikuseid kontakte ja suhtlemisvõimalusi inimesed maailma eri paigust, idast ja läänest – nende hulgas ka soome-ugri rahvaid esindavad noored muusikud,“ ütleb Janika Oras. Ta kiidab Leanne ilmsel pedagoogiannet ning oskust õpetada erinevate eelteadmistega ja eri vanuses inimesi.

Viimased kaheksa aastat on Leanne Barbo õpetanud kannelt ja rahvamuusikat Tabasalu muusikakoolis ning olnud sama kaua Tallinna tantsuklubi vedaja.

Ta on töötanud ka folklooriõpetajana Vanalinna Hariduskolleeģiumis ja rahvamuusika praktikumi õppejõuna Elleri muusikakoolis, olnud saate „Folgiaalbum” autor Klassikaraadios ning teinud kaastööd ajakirjale Muusika.

Lennart Meri Veelinnurahva rahastu nõukogu otsustas esile tõsta ja toetada Leanne Barbo aktiivset ja algatusvõimelist tegevust, mis hõlmab mitmel viisil soome-ugri rahvaste pärimust ja selleteemalist suhtlust. Rahastu asutaja Tõnu Seilenthal andis 500-eurose toetuse üle hõimupäevade Tallinna suurkontserdil, kus Leanne oli õhtu juht.

Veelinnurahva stipendium on mõeldud kuni 33aastasele noorele, kes on paistnud silma erialase edukuse ja üldkasuliku tegevusega. Enne on stipendium antud välja vaid ühe korra: 2009. aastal pälvis selle Eestis elav komi rahvusest keeleteadlane Nikolai Kuznetsov.

Hõimurahvaste programmi auhinnad 2013

Kirjandusauhind

Ilukirjandusliku luule valdkonnas pälvis auhinna mari luuletaja **Valentina Iziljanova** luulekogu „Kavaške serõš” (Kiri taevasse) eest.

Tõlkekirjanduse valdkonnas pälvisid auhinna udmurdi tõlkijad **Irina Kuldkepp** ja **Angelina Rešetnikova** eesti kirjaniku Edgar Valteri teoste „Pokuraamat” (Pokjos sjarõš’ lõddžet) ja „Pokulood” (Pukjeilen madjosjosõž) tõlkimise eest udmurdi keelde.

Rahvusteaduste auhind

Uurali rahvaste rahvusteaduste alase teadustöö kategoorias sai auhinna liivi teadlane **Valts Ernštreits** lätikeelse monograafia „Libiešu rakstu valoda” (Liivi kirjakeel) eest.

Uurali keeltes avaldatud teadustöö kategoorias pälvis auhinna mari teadlane **Oleg Sergejev** marikeelse monograafia „Марий йылме. Стилистика” (Mari keel. Stilistika) eest.

Ilmapuu auhind

Kodanikualgatusliku töö eest pälvis auhinna Tšekani küla geograafiaõpetaja, kodu-uuriija ning keskkonnaprojektide algataja, udmurt **Olga Vernjajeva** noorukite tööhõiveprogrammide toel kohalike heakorratööde läbiviimise eest, mis suurendasid laste huvi oma kodukoha tundmaõppimise vastu.

Soome-ugri ajakirjanikud Riigikogus koos soome-ugri toetusrühma liikmetega. Foto: Üve Maloverjan

Mai

- 9 Hõimuklubi „Soome-ugri muusika maailma muusika kontekstis” Eesti Keele instituudis. Aimar Ventsel.
- 11 Soome-ugri kirjandusõhtu Prima Vista festivalil Tartu Kirjanike Majas. Nikolai Kuznetsov, Vasli Nikolajev, Muš Nadii, Merle Jääger.
- 12 Jaak Prozes Ventspilsis liivi folklooriansambli Kändla 40. sünnipäeval.
- 16 Hõimuklubi „Kust on pärit eesti sõnad?”, etümoloogiasõnaraamatu tutvustus Eesti Keele instituudis. Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar, Udo Uibo.
- 22 Jututuba: Finugor.ru toimetajad Juri Popov ja Nadežda Volokitina oma kodulehest ja FUENi kongressist Moskvast.
- 23 Mäemari hõimuõhtu kandlemängijate Faina Ešmjakova ja Ljubov Lastotškinaga Vanalinna Muusikamajas. Kandlemängijate selts Kannelkond, Julia Kuprina.
- 24 Volga rahvaste õhtu Tartus Eesti Rahva Muuseumis. Mäemari kanneldajad, ajaloolane Jelena Mokšina Mordvast.
- 25 Mäemari õhtu Obinitsas Seto rahvamajas koos kanneldajatega.
- 26–3 Soome-ugri ajakirjanike õppereis Eestisse. Viktoria Tšugajeva (Komi Mu), Marina Anikina (Mokša), Pjotr Vassiljev (Svirskije Ognj).

Juuni

- 1 Soome-ugri luuleõhtu festivalil Head Read Kirjanike Majas. Mari Albertina Ivanova, komi Nina Obrezkova.
- 2 Fenno-Ugria Arengukoostöö Ümarlauri Maailmapäeva üritusel Tallinnas Vabaduse väljakul.

Juuli

- 30–09 Suvereis „Karjala – ürgse looduse, igavikulise ajaloo, Kalevala ja kaunite laulude maa” koos Looduse Omnibussiga.
- 9–10 Udmurdi ansamblid Silent Woo Goore ja Zardon Tallinna Etnofestival, kontsert Uue Maailma Seltsis.
- 26–29 Mordvamaa ansambel Toorama Viljandi Pärimusmuusikafestivalil.

November

13–18 Folklooriselts Leigarid Sõktõvkaris folkloorifestivalil „Soome-ugri transiit: hõimukohtumised”.

22 Jututuba: Eva Klemets, Kirsikka Moring ja Anne Tärnu lavastusest „Sugrierror.com” soome-ugri rahvaste teatrifestivalil Maiatul Saranskis.

28 Mõttetalgud soome-ugri rahvustoitide populariseerimiseks. Eesti soome-ugri seltsid, Aivar ja Ljudmila Ruukel.

29 Jututuba: Urve Kolde ja Tõnu Aas folklooriseltsi Leigarid sõidust Sõktõvkari festivalile.

Detsember

7–31 Näitus „Veelinnurahvas. Lennart Meri filmirännakud” Szombathelys Agora kultuurikeskuses.

Hõimupäevade lõppkontsert Mustpeade majas. Foto: Aivar Ruukel

Tähistagem hõimupäeva!

Kaunis tava tutvustada oktoobrikuu kolmandal nädalal hõimurahvaid ja nende kultuure sai alguse juba 1931. aastal, kuid katkes nõukogude ajal. 1988. aastal traditsioon taaselustati ning 2011. aasta märtsis võeti Riigikogus vastu otsus tähistada hõimupäeva oktoobrikuu kolmandal laupäeval riikliku tähtpäevana, mil heistatakse riigilipud.

MTÜ Fenno-Ugria Asutus on alates 1991. aastast korraldanud oktoobrikuus terve nädala kestvaid hõimupäevi, kus üldsusel on võimalus osa saada soome-ugri rahvaste kultuurist. Hõimupäevade põhiüritusteks on suured pärimusmuusikakontserdid Tartus, Tallinnas ja Viljandis, kuid eri soome-ugri piirkondadest külla saabunud folklooriansamblid reisivad üle kogu Eesti, esinedes koolides ja rahvamajades.

Soome-ugri rahvaid tutvustavaid näitusi, filmipäevi, konverentse ning muid kultuuriüritusi korraldavad hõimupäevade ajal ka Eesti Rahva Muuseum, rahvusraamatukogu, Eesti kunstiakadeemia, loomeliidud ning kultuuri- ja õppeasutused. Suur osa üritustest leiab aset maakondades ning on vastavalt hõimupäevade algsele eesmärgile suunatud just koolinoortele.

Hõimupäevade eesmärgiks on läbi aegade olnud kultuuri- ja hariduskoostöö Eesti, Soome ja Ungari vahel, teiste sugulasrahvaste tutvustamine ning seeläbi ka oma rahvusliku eneseteadvuse tugevdamine. Viimaste aastate hõimupäevad on enim keskendunud Venemaa soome-ugri väikerahvaste moraalsele toetamisele, et nende keeled ja kultuur venestamise ning üleilmastumise tingimustes liiga kiirelt ei hääbuks.

Kutsume Eesti kultuuriorganisatsioone, koole ja vabaühendusi kaasa mõtlema, kuidas võiks mõne sügise tegevuse pühendada hõimupäevale ning hõimurahvaste tutvustamisele. Selleks on mitmesuguseid võimalusi: korraldada kontserte, näitusi või kohtumisõhtuid, tutvustada kirjandust, pidada temaatilisi koolitunde.

Aasta 2013 on Eestis kuulutatud kultuuripärandi aastaks, mil on kavas pöörata suuremat tähelepanu ka hõimurahvaste kultuurile. Fenno-Ugria Asutus korraldab tänavu Eestis koos Eesti Ajaloomuuseumiga rändnäituse „Veelinnurahvas. Lennart Meri filmirännakud 1969–1988“. Maaturismiettevõtjad Ljudmila ja Aivar Ruukel on valmistanud ette projekti „Hõimurahvaste maitsed koolisööklas“, mille käigus tutvustatakse laiemale avalikkusele soome-ugri rahvaste toite.

Loodame, et hõimupäevast kujuneb kõikjal Eestis meeldejäädav pidupäev, mis avardab meie teadmisi hõimurahvastest ning süvendab huvi rahvusliku kultuuripärandi vastu.

MTÜ Fenno-Ugria Asutus